CAN DÜNDAR

GÖLGEDEKİLER

İMGE kitabevi

Can Dündar, 1961'de Ankara'da doğdu. AÜ SBF Basın Yayın Yüksek Okulu'nu bitirdi. ODTÜ Siyaset Bilimi - Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. 1979-1988 yılları arasında çeşitli gazete ve dergilerde çalıştı. 1988'de TRT'de başlayan televizyonculuğunu "32. Gün" bünyesinde yaptığı program ve belgesellerle sürdürdü. Şu sıralar bağımsız olarak yürüttüğü belgesel çalışmalarının yanısıra *Yeni Yüzyıl* ve *Aktüel*'de köşe yazıları yazıyor.

İmge Kitabevi Yayınları: 127

Can Dündar
Gölgedekiler
ISBN 975-533-118-2
1. Baskı: Haziran 1995

Kapak Tasarımı
Fatma Korkut

Dizgi
Mesut Seven

Baskı ve Cilt
Zirve Ofset 229 66 84

©1995
Bu yapıtın tüm yayın hakları
İmge Kitabevi
Yayıncılık Paz. San. ve Tic. Ltd. Şti.'ne aittir.
Kısmen de olsa fotokopi, film gibi yöntemlerle çoğaltılamaz.

Can Dündar

GÖLGEDEKİLER

İmge Kitabevi Yayınları
Konur Sok. No: 3 Kızılay 06650 Ankara
Tel: (90 312) 419 46 10 - 419 46 11
Faks: (90 312) 425 65 32

Tarihin gölgesinde kalmış,
meçhul kahramanlara...

ÖNSÖZ

Biz tarihe hep "büyük adamlar" perspektifinden baktık. "Büyük adamlar", sabah alacasında şahlanmış atları üzerinde taarruz emirleri yağdırıp, yüzbinleri ölüme sürerler; o yüzbinler de arkalarında toz bulutlarıyla cepheye koşuşur ve çoğu zaman geride bir kan gölü ile meçhul asker ünvanı bırakırlardı...

"Yüzbinler"in adını sanını kimseler bilmezdi.

Yenenler, yenilenler, ölenler ya da kalanlar onlar olduğu halde tarih kitaplarında savaşları hep krallar ve imparatorlar kazanıyordu:

Fatih, gemileri karadan yüzdürmüştü.

Aksak Timur, Osmanlı'yı Ankara meydan savaşında mağlup etmişti.

Attila, İtalya'ya saldırıp, Roma'yı kuşatmıştı.

Herşeyi tek başlarına yapmışlar gibi anlatılırdı.

Öyle ki yenilseler bile, tek başlarına ağlarlardı. Tarih kitapları, cephede veya cephe gerisinde ağlaşan "yüzbinler"in hıçkırıklarına sağırdı sanki...

Bu anlayış, yıllar yılı Cumhuriyet tarihine de egemen oldu. İlkokullarda Kurtuluş Savaşı, "Atatürk yoktu/Düşmanlar çoktu/Atatürk geldi/Düşmanı yendi" tekerlemesiyle anlatıldı.

Ya da "Vahdettin'in işgal altındaki İstanbul'a bakıp ağladığı" yazıldı. Ağlayan bir tek O muydu acaba?...

Bu tür bir söylemin "büyük adam"lara da zarar verebileceği, onları yapayalnız birer figür haline sokacağı hiç düşünülmedi. Bunun, topluma saygısızlık anlamına geleceği öngörülemedi.

Ben, bu söylemin reddini ilk Nazım Hikmet'te okudum.

İlk kez o görkemli "Kuvayi Milliye Destanı"nda "yüzbinler"le tanıştım.

"Onlar ki; toprakta karınca, suda balık, havada kuş kadar çoktu"lar... "Ana avrat küfreder, merasimsiz ağlarlar"dı.

Nazım sayesinde ilk kez Kurtuluş Savaşı'nda Arhavili İsmail'in, Ali Onbaşı'nın, Manastırlı Hamdi Efendi'nin imzalarını gördük. Bir de onların tarihinin olduğunu farkettik. Tarih, daha bir yakınımıza geldi sanki... Ete kemiğe büründü...

Biz tarih olmadan, tarih "biz" oldu.

• • •

İşte "Gölgedekiler", bu arayışın bir ürünüdür. Tarih kitaplarında adlarını görmeye pek alışkın olmadığımız, gölgede kalmış gizli kahramanların öyküleridir. Sadece Hüseyin Avni Bey, Fikriye Hanım, Fethi Bey gibi isimlerin değil, Türkiye Komünist Partisi gibi partilerin de unutulmuş ya da bir kenara terkedilmiş mütevazi maceralarıdır.

Bugüne dek, çoğu eserde iki tür yaklaşım egemen oldu:

Ya, ülkenin kuruluşunda Atatürk'ten başka hiçkimse yokmuş gibi davranıldı; ... ya da Atatürk hiç yokmuş gibi gösterildi.

"Gölgedekiler"de bu iki yaklaşımın da yanlış olduğunu göstermeyi amaçladık. Atatürk'e saygıyı hiç elden bırakmadan, zaferin "meçhul asker"lerini sahneye çağırdık. Yakın tarihimizin adı sanı fazla duyulmamış kahramanlarının eskizlerini çizmeye çalıştık. Bazen bir gemi kaptanının, bazen bir gizli sevdalının, bazen eski bir dostun, bazen kısa ömürlü bir partinin penceresinden tarihimize bakmaya çabaladık.

Mustafa Kemal Atatürk, yine de tüm bu öykülerin ortak paydasıydı. "Gölgedekiler" konuşurken, O'nun belki de pek bilmediğimiz, tanımadığımız yönlerini anlattılar. Savaşın en sıkışık döneminde, yakın çevresi "köşene çekil" dediğinde nasıl umutsuzluğa kapıldığını, Çanak-

kale'de ceset kokularından bunaldığı bir gecenin sabahında nasıl at sırtında temiz hava soluduğunu, Menemen'den gelen haberle nasıl sinirlendiğini, ya da iki yakın arkadaşı arasında bir tercih yapmak zorunda kalınca nasıl zorlandığını gördük.

O'nu daha yakından tanıdık.

Ancak bu arada O'nun öyküsünü "yüzbinler"in kişisel öykülerinden koparmamaya çalıştık. Sonsuz fedakarlığı ve umarsız aşkı ile Fikriye Hanım'ı, rejimin en kritik döneminde bir sırat köprüsünü geçmeye çalışan Fethi Bey'i, İlk Meclis'te, erken sayılan bir muhalefetin bayrağını açan Hüseyin Avni Bey'i, gönülsüzce üstlendiği bir "komünist rolünü" baştan sona inançla oynayan Hakkı Behiç Bey'i, Çanakkale'de gözü kapalı ölüme giden Ali Onbaşı'ları, Mehmet Çavuş'ları anlatmaya çalıştık.

Tabii televizyon için ve 40 dakika sınırlamasıyla yazılan bir metnin, zaman zaman bazı ayrıntıları atlaması, zaman zaman yüzeysel kalması, bazen olayın bazı yanlarını eksik bırakması mümkündür. O yüzden Gölgedekiler'e bitmiş birer belgesel metni olarak değil, belki ilerde yapılacak çok daha kapsamlı bir "Kurtuluş Savaşı" belgeselinin fragmanları olarak bakmak daha doğru olacaktır.

Burada öykülerini okuyacağınız portreler, o büyük destanın birer kara kalem eskizinden ibarettir.

• • •

Tabii tarihin olduğu gibi "Gölgedekiler"in de "gölgede" kalmış gizli kahramanları var. Burada onları anmadan geçersek, kendi tarih anlayışımıza ve hayata bakışımıza ters düşmüş oluruz.

Metin yazımı aşamasında en büyük fikri katkıyı sevgili arkadaşım ve "Gölgedekiler"in yönetmeni İlhami Algör'den gördüm. İlhami, karakterlerin ete kemiğe büründürülmesi ve kişisel psikolojilerin ön plana çıkarılması konusundaki arayışlarıyla, belgesellere bir film tadı verdi.

Danışmanımız Fahri Aral, zengin kaynaklarını cömertçe açtığı gibi, her aşamada adeta kılı kırk yararak yaptığı uyarılarla da en büyük desteklerimizden biri oldu.

Eşim Dilek, her zaman olduğu gibi metinleri ilk oku-

yan ve samimiyetle eleştiren insan olarak büyük katkı yaptı.

İletişim Fakültesi'nde ders verdiğim dönemde öğrencim olmasından artık övünç duyduğum Soner Sevgili, belgeselin temel direği ve "sessiz lokomotifi" oldu.

Bir başka öğrencim Hale Şerif, hem belgesele, hem belgesel metinlerinden oluşturduğumuz bu kitaba büyük emek verdi.

Bu kitabın, ekrana yansıyan yüzünde ise yukarda adlarını saydığım insanların yanısıra;

...titiz görüntü seçimiyle Bülent Özkam'a,

...yaptığı usta işi müziklerle bu belgesele de can veren Fahir Atakoğlu'na,

...her konuda "naz"ımızı çeken, imdada yetişen Nazan Değiş'e,

...kamerasıyla Yusuf Akçura'ya, montajıyla Hakan Yılmaz'a, Hasan Tunç ve Toprak Avanoğlu'na, kompügrafik çalışmasıyla Bozkurt Göbeloğlu'na, işini gücünü bırakıp, seslendirme yönetmenliğimizi üstlenen Zafer Kayaokay'a ve bazı bölümlerde görev alarak ekibe katılan Özge Sevgilier'e, Nice Sencer'e ve Yücel Demirel'e teşekkür borcum var.

Son olarak baştan sona katkılarını esirgemeyen Mehmet Ali Birand'a ve Kanal D'den Canan Meray'a da şükranlarımı sunuyorum.

Umarım, bir gün, bu kara kalem eskizlerden yola çıkıp, o büyük tabloyu yapmak da bize kısmet olur.

Can Dündar
Haziran 1995/Ankara

“FİKRİYE...!”

"Fikriye Hanım hakkında bugüne dek
pek az şey yazıldı.
Yazılanların çoğu da birbiriyle çelişkiliydi.
Biz, kısıtlı belgelerle ve
dilden dile aktarılan anılarla
elden geldiğince gerçeğe ulaşmaya çalıştık.
O'nun ağzından anlattıklarımızın
tarihsel sorumluluğu bize aittir."

"Manastırın ortasında var bir havuz" şarkısı
sizin için ne ifade eder bilmem,
ama bir zamanlar Çankaya Köşkü'nün piyanosuna
can veren kadın için bu şarkı
koca bir hayat demek.
O kadın ki
Çankaya Köşkü'nün ilk evsahibesiydi.
Kurtuluş Savaşı'nın gönüllü bir neferiydi.
Adını kimsecikler duymadı.
Atatürk'ün yanında bir gölge gibi yaşadı,
bir sır gibi öldü.
Geride hiçbir iz bırakmadı.

Adı; Fikriye'ydi.

10 KASIM 1920
İSTANBUL

Fikriye Hanım

"1920 yılı Kasım ayıydı.

Soğuk bir geceyarısı Sirkeci Rıhtımı'ndan köhne bir şilebe bindim ve işgal gemilerinin arasından süzülerek İstanbul'dan kaçtım.

Şilepte benim gibi gizlice Anadolu'ya geçip, Kuvayı Milliye'ye katılmak isteyen gençler vardı.

Paşam 1 yıl önce çıkmıştı Samsun'a...

Şimdi ben de O'nun gibi, gizlice Karadeniz'e açılan bir vapurla açılıyordum Anadolu'ya...

Henüz 24 yaşındaydım.

Tarih 10 Kasım'dı...

Ankara'ya Paşamı bulmaya gidiyordum.

Fikriye Hanım Karadeniz'e açılırken geride kalan İstanbul'un hali içler acısıydı. İstanbul 7 aydır işgal altında bir esir şehirdi.

Düşman gemileri, zafer bayraklarıyla limanı doldurmuşlardı. Rıhtımlar, işgal çizmeleriyle çiğnenmişti.

Padişah Vahdettin İstanbul'daki işgalcilerle, Anadolu'daki isyancılar arasında sıkışıp kalmıştı. Bu nedenle de Anadolu'da o isyanı ateşleyen Komutan'la 5 arkadaşı için idam fermanı çıkarmıştı.

Mustafa Kemal artık bir idam hükümlüsüydü:

"... Emniyet-i dahiliyeyi ihlal eyleyenlerin tertipcisi ve teşvikçisi oldukları esasıyla sanık olan 3. Ordu Müfettişliğinden mazul Selanik doğumlu Ali Rıza Efendi oğlu Mustafa Kemal Efendi hakkında verilen idam kararı tasdik olunmuştur..."

Bu idam kararı Akaretler'deki evde hemen duyulmuştu. Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım gözyaşları içindeydiler.

O günlerde evde onlarla birlikte gözyaşı döken biri daha vardı: "Fikriye" adındaki bu genç kız Mustafa Kemal'in üvey amcasının kızıydı. Pek kimsesi yoktu. Mora'lıydı. Mustafa Kemal'den 16 yaş küçüktü, bu yüzden O'na "abi" derdi, ama "Paşa"ya hayranlığı gözlerinden okunurdu.

Zübeyde Hanım, bu ilginin farkındaydı ve bütün korkusu oğlunun da bu öksüz akraba kızına bağlanmasıydı. İstanbul'dan uzaklaştırmak için bir ara O'nu Mısırlı bir zenginle evlendirdiler. Ama harem hayatına katlanamayınca kaçıp, İstanbul'a geri döndü.

O'nun aklı Mustafa Kemal'deydi.

Fikriye Hanım

"Bir fırsatını bulup Ankara'ya haber yollamış, 'Ben de yanınıza gelmek istiyorum' demiştim. Paşam, 'Gelsin' diye emir yollamış. Dünyalar benim olmuştu. Zübeyde yengem çok karşı çıktı ama kaçtım. Karadeniz'de zorlu bir yolculuktan sonra Ereğli'de karaya çıktık. Kaymakam Naci Bey, derhal tel çekti Ankara'ya...

Paşam'a durum bildirildi"

Telgraf Şifre No: 767... Karadeniz Ereğlisi
Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine...
Fikriye Hanımefendi, bugün İstanbul'dan gelmiştir.

Biraderi Enver Bey Bursa tarikiyle Ankara'ya gittiğinden ve hemşiresi Jülide Hanım dahi vefat ettiğinden yalnız kalmış ve bu hal ile artık İstanbul'da devam-ı ikameti gayrimümkün olduğundan oraya ne suretle ve ne tarikle hareketi tesvip buyrulursa emr-ü irade devletlerine mut[illegible] nazır olduğu arzolunur.

11 Kasım 1920
Karadeniz Ereğlisi Kaymakamı Naci

Karadeniz Ereğlisi Kaymakamı
Vasıtasıyla
Fikriye Hanım'a

Varışınızı şimdi haber alarak yanınıza güvenilir polis memurlarından birinin tefriki ile Ankara'ya hareket etmeniz Kaymakamlığa yazılmıştır.

Hareketinizin bildirilmesi Paşa Hazretlerinin arzuları gereğidir. Sizin de buna göre hareket etmeniz muvafıktır.

Büyük Millet Meclisi
Yaver Salih

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine
Telgrafname

Mithat Bey, Fikriye Hanımefendi ile bu gece alaturka saatle beş buçukta Kırım vapuru ile İnebolu'ya hareket eylediği ve esbab-ı seyahatleri temin ve keyfiyetin İnebolu Kaymakamlığı'na da telgrafla bildirildiği arz olunur efendim.

Kaymakam Naci

Fikriye Hanım

"Ardından o zorlu kara yolculuğu başladı. 'Yaylı' tabir edilen bir at arabasında uzun bir yolculuktan sonra İnebolu'dan Kastamonu, Çankırı üzerinden Ankara'ya yöneldik.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa beni bekliyordu.
25 yaşında bir genç kadın için ne heyecan..."

Oysa Ankara'da Mustafa Kemal Paşa son derece zor günler geçiriyordu.

Bu küçük Anadolu kentinden hem savaşı, hem Meclis'i idare etmeye çalışıyordu.

Meclis'in de, savaşın da durumu hiç parlak değildi.

Mustafa Kemal daha sonra o günleri şöyle anlatacaktı:

"Baylar,

Dalgalı, dümensiz ve komutasız bir takım savaşlardan sonra bildiğiniz üzere Gediz'de yenildik. Yunan ordusu, bu saldırıya karşılık olmak üzere 25 Ekim 1920 günü Bursa cephesinden saldırıya geçti. Yenişehir'i İnegöl'ü ele geçirdi. Birliklerimiz Dumlupınar sırtlarına kadar çekildi. Böylece cephenin her yanında genel bir yenilgiye uğradık."

"Bu arada Anadolu'da yer yer tutuşan kargaşa ateşleri bütün yurdu yakıyor; hainlik, bilgisizlik, düşmanlık ve bağnazlık dumanları bütün yurt göklerini yoğun karanlıklar içinde bırakıyordu. Ayaklanma dalgaları, Ankara'da karargahımızın duvarlarına kadar çarptı. Karargahımızla, kent arasında telefon ve telgraf tellerini kesmeye kadar varan kudurgan saldırışlar karşısında kaldık."

Mustafa Kemal Ankara Garı'ndaki bir istasyon binasında karargah kurmuştu. Kurtuluş Savaşı, bu iki katlı taş binadan yönetiliyordu ama koruması yoktu.

Mustafa Kemal yerel ayaklanmalarla, Meclis'te muhalefetle ve cephe yenilgileriyle uğraşırken hasta düşmüştü. Böbrek ağrılarının üzerine şimdi bir de Ankara çevresindeki bataklıklardan sıtma kapmıştı.

Dinlenmesi ve çok iyi bakım görmesi gerekiyordu. Ama nasıl? Ne dinlenmeye vakti vardı, ne de emireri Ali Çavuş'tan başka bakacak kimsesi...

İşte Fikriye Hanım tam bu aşamada ortaya çıkmıştı. Bir geceyarısı, çarşafıyla, tozlar içinde yaylıdan inmiş ve Gar binasının taş merdivenlerini özlemle tırmanmıştı. Paşa, O'nun için hemen çalışma odasının yanıbaşındaki odayı hazırlatmıştı. Odada siyah bir karyoladan başka hiçbir eşya yoktu.

Ama O'nun gözü eşyada değildi...

Bu gencecik kadın geldikten sonra Ankara Garı'ndaki küçük binada herşey değişti.

Başta Mustafa Kemal'in sağlığı düzeldi. Ev baştan aşağı düzenlendi, temizlendi, süslendi.

Fikriye Hanım gündüz ev işlerini ve yemekleri yapıyor, gece olunca da pencerenin önüne kurulup, Paşasının Meclis'den dönmesini bekliyordu.

O geldiğinden beridir, Mustafa Kemal, geceleri huzur içinde uyuyordu.

Ankara, bu genç kadının peçesiz, narin yüzüne çabuk alıştı.

Reis Paşa'nın sert çizgilerle dolu yüzünün yanında, O'nun beyaz oval yüzünü süsleyen derin kahverengi gözleri ve uzun titrek kirpikleri hemen dikkat çekiyordu.

Halide Edip (Adıvar) Hanım

"Pencerenin ışığı altında güzel ve ince yüzlü bir kadınla karşılaştım. Çok tatlı ve mahzun bir sesi vardı. Epeyce konuştuk. Gözlerinin ve ağzının garip cazibesi hâlâ hayalimdedir. Bu güzel kadın Mustafa Kemal Paşa'nın evini gayet iyi idare ediyor ve hemen herkesin sevgisini kazanıyordu. Her türlü yardıma hazırdı. Herhalde Paşa'ya çok derin bir surette bağlıydı. Ama O'nun kadın dostlarından çekiniyordu."

Kılıç Ali

"Fikriye Hanım, terbiyeli, nazik, cidden ev kadını idi. Kendine mahsus sempatik bir hali de vardı. Az zamanda hüsnü hal ve hüsnü muamelesi ile muhitte kendini çok sevdirdi. Biz de O'nu sever, kendisine hürmet ederdik. Fikriye Hanım'ın gelip idareyi eline aldığı günden itibaren Gazi'nin hayat tarzı değişmişti."

1920 kışı boyunca Gar binasının gaz lambalı gecelerinde nice sıkıntılı anlar yaşandı.

Ankara yaman bir savaşa hazırlanıyordu. Mustafa Kemal bir yandan ayaklanan Çerkez Ethem'in üzerine yürüyor, bir yandan da cepheden haber bekliyordu.

1921 Temmuzunda Yunanlılar'ın genel taarruzu başladı. Önce Eskişehir, ardından Kütahya düştü. Yunan ordusu artık Ankara'ya yürüyordu.

Polatlı'dan top sesleri geliyor, Yunan uçaklarının attığı bombalar, Ankara yakınlarına düşüyordu.

Meclis'in Kayseri'ye taşınması gündemdeydi. Ankara, kağnıların sırtında konvoy halinde Doğu'ya göçüyordu.

Mustafa Kemal cephedeydi ve herkes göçerken Gar binasında bir kadın, göçe direniyordu.

Fikriye Hanım

"İyi ki gitmemişim. 16 Ağustos gecesi birden Paşamın arabasını gördüm kapıda... Sonra O'nu kucakta indirdiler. Acısı yüzünden belli oluyordu. Attan düşmüş cephede, kaburgasını kırmış. Doktoru 'kesin yatması lazım' diyordu. Savaşın ortasında ne mümkün... Emretti, 'sırtına kalın bir kalas bağladık. Sardık sarmaladık iyice. Arabasına bindi ve dimdik, geri döndü cepheye...

"13 Eylül 1921 günü Sakarya ırmağının doğusunda düşman ordusundan hiçbir iz kalmadı. Böylece 23 Ağustos'tan 13 Eylül'e kadar 22 gün, 22 gece aralıksız süren büyük ve kanlı Sakarya Savaşı, yeni Türk Devleti'nin tarihine, dünya tarihinde pek az olan büyük bir meydan savaşı örneği yazdı."

Trenler, Ankara'ya yaralıları taşıyordu. Şehir, kaçaklarla doluydu.

Fikriye Hanım yardım için çırpınıyordu.

Aklı cephede, paşasındaydı... Acaba yarası ne haldeydi?... Ya başına bir iş geldiyse?...

Sonunda 18 Eylül'de döndü Ankara'ya Mustafa Kemal... O artık Mareşal ve "Gazi"ydi.

Gar binası tebrik için gelenlerle dolup taşıyordu.

Artık sığamıyorlardı bu küçük binaya...

O aralar bir gün Ruşen Eşref'in hanımı Çankaya taraflarında bir bağ evinden sözetti... O kadar övdü ki Paşa da merak etti. Yaveri Salih Bey'e "Yarın Fikriye'yle gidip bakın" dedi. Ertesi gün, Paşa'nın arabası tozu dumana katarak tırmandı Çankaya yokuşunu... Patikanın sonunda kartal yuvası gibi bir bağ evi kuruluydu. Bahçesi büyük söğütlerle çevriliydi. Odalar genişti. Alt kattaki salonun ortasında da küçük bir mermer havuz vardı. Tıpkı "Manastır'ın ortasındaki havuz" gibi...

Fikriye Hanım, eve bayılmıştı. Burayı Paşa'sı için dayayıp döşeyecek ve Mustafa Kemal'e yaraşır bir ev haline getirecekti.

Henüz 25 yaşındaki bu genç kadın için yaşamının en mutlu dönemi başlıyordu artık... Kısa ömrü acılarla dolu geçmiş, ana-babasını kaybettikten sonra hep dost evlerinde sığıntı gibi yaşamıştı. İşte şimdi ilk kez kendisine ait bir evi oluyordu.

Hem de hayatta en sevdiği insanla, Paşasıyla paylaşacağı bir evi... Çankaya belki ilerde bir "Başkanlık Ko-

nutu" olacaktı. Kendisi de belki Çankaya'nın ilk "First Lady"si...

Fikriye Hanım

"Artık her sabah erkenden emirerlerini toplayıp, Çankaya'ya gidiyor, evi baştan sona temizletiyordum... Direksiyon binasındaki perdeleri burada kullanmak imkânsızdı. Uğraştım, yeni perdeler hazırladım. Paşa'nın çalışma odası için marangozlara kitaplık ısmarlayıp, yemek odasındaki küçük büfenin planını kendi ellerimle çizdim. Taşındığımız gün bahçeye halı serip yer sofrasında öğle yemeği yedik. Yeni evi irmik helvasıyla kutladık. Artık hayatta tek amacım vardı: Paşamı mutlu edebilmek...

Yorgun argın eve geldiğinde O'nu dinlendirebilmek için elimden ne gelirse yapıyordum. En sevdiği şey beni piyanoya oturtup, emrettiği Rumeli türkülerini çalmamdı. O Selanikliyse ben de Moralıydım. Bilirdim suyun öte yanının şarkılarını, türkülerini... 'Manastırın ortasında var bir havuz' diye başladım mı Paşamın bütün derdi tasası uçup giderdi..."

1922 başında, o çetin kış aylarında Mustafa Kemal son taarruz için yığınak yapıyordu.

Ankara bir ölüm-kalım savaşına hazırlanıyordu.

Ama o günlerde bir başka ölüm-kalım savaşı da Çankaya Köşkü'nde veriliyordu...

Fikriye Hanım

"Ankara'nın kışı yamandı. Dayanamadım soğuğa... Ateşlenip, yatağa düştüm. Paşama belli etmemeye çalışsam da kuru öksürüğüm ve solgun

yüzüm ele verdi beni... Doktor çağırdılar. Muayene oldum. Sigarayı bırakmamı tembihlediler. Öyle günler yaşıyorduk ki, gözüm hastalık filan görmüyordu. Büyük taarruz arifesindeydik. Ve Paşam cepheye gitmek üzereydi."

6 Mart 1922 gecesi saat 23.00'te Gazi Mustafa Kemal Ankara'dan Batı Cephesi'ne hareket etti. Yazın başlayacak büyük taarruzun hazırlıklarını yapacaktı. Aklında düşmanın ilerleyişi vardı... Cephenin durumu, Meclis'te yükselen muhalefet ve binbir sorun...

Ya Fikriye?...

Aklının bir köşesinde de Ankara'da bıraktığı bu hasta genç kadın vardı. Cepheye giderken, Köşk'tekilere Fikriye Hanım'ın sağlık haberlerinin mutlaka kendisine iletilmesini emretmişti. Cephede bile olsa...

Bugün, yazar Şemsi Belli'nin arşivinde bulunan bir telgraf metni, Gazi'nin, Fikriye'ye olan ilgisinin yegane kanıtı olarak günümüze ulaşıyor:

"Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalem-i Mahsus Müdiriyeti
Şifre 150
Tarih 28 Mart 1922

Takiben Garp Cephesi'nde Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Paşa Hazretlerine...

"Fikriye Hanımefendi yataktan kalkmıştır. Bugün kendisini muayene eden doktorun, sıtma olduğunu ve ayrıca da böbrek zafiyetinden biraz mikrop kaptığını ve önce kinin ile sıtma hastalığı ve bilahare böbrek rahatsızlığının tedavi olunacağını söylediğini kendi ifadelerine atfen arzederim."

Riyaset Kalem-i Mahsus Müdürü

Mustafa Kemal'in cepheye gidişiyle ülke son taarruza ve zafere hazırlanıyordu.

Türkiye için karanlık günlerin sonu görünmüştü.

Ama o karanlık günleri en yoğun yaşayan bu narin kadın için, asıl zor günler şimdi başlıyordu.

Çünkü Mustafa Kemal'in zaferi, O'nun yenilgisi olacaktı...

Gazi Mustafa Kemal

"20 Ağustos günü öğleden sonra saat 4'te Akşehir'de Batı Cephesi karargahındaydım. Kısa bir görüşmeden sonra 26 Ağustos sabahı düşmana saldırmak için cephe komutanına emir verdim. 26 Ağustos sabahı Kocatepe'deydik. Sabah saat 5.30'da topçu ateşimizle saldırı başladı. İki gün içinde Karahisar'ın güneyinde pekiştirilmiş düşman cephelerini düşürdük.

30 Ağustos'ta yaptığımız savaş sonunda düşmanın ana kuvvetlerini yok ettik. 31 Ağustos günü ordularımız ana kuvvetleri ile İzmir'e doğru yürüyorlardı."

Gazi Mustafa Kemal, 10 Eylül 1922 günü İzmir'e geldi. İzmir yanıyordu. İlk birkaç geceyi Karşıyaka'daki bir köşkte geçirdi. Ama alevler artık karargahının sınırına dayanmıştı.

İşte Gazi'nin yaşamını değiştirecek insan orada ortaya çıktı.

Paşa'ya yeni bir ev aranırken gencecik, ufak tefek bir kadın kapıya dayandı. İlle Mustafa Kemal Paşa'yı görmek istiyordu.

Latife Hanım

"Yaver oyalamaya çalışırken aralık kapıdan kayar gibi, uçarcasına odaya girdim; 'İzmir'e hoş geldiniz efendim' dedim. Sonra da kendimi tanıt-

tım. Uşakizadelerin kızı olduğumu, Paris'te hukuk okuduğumu, İzmir'in işgali haberiyle kahrolduğumu anlattım. Sonra Fransız gazetelerinde Sakarya zaferini okuyunca İzmir'e dönmeye karar verdiğimi ve gümrükteki bütün zorlukları aşıp Paşa'ya ulaştığımı söyledim. O'na göğsümde taşıdığım kolyeyi gösterdim. İçinde kendi resmi vardı. Başkumandan ve karargahını Göztepe'deki konağımızda ağırlamaktan şeref duyacağını söyledim."

Bu "yeni kadın"ın adı; Latife Hanım'dı...

Mustafa Kemal'in hayatına işte böyle girdi.

Kültürlü ve zekiydi. Kendine güvenen bir havası vardı. Etkileyiciydi.

Gazi, bu mor çarşaflı, peçesiz, kahverengi gözlü genç kızda aradığı yeni Türk kadınını bulmuştu. O, bir simgeydi...

Kabuğundan sıyrılan latif Türk kadınının simgesi...

Mustafa Kemal karargahını hemen o gün Uşakizadelerin konağına taşıdı.

İzmir'de kaldığı 20 gün boyunca Latife Hanım, adeta O'nun yaveri olacak, yabancı gazeteleri izleyip, özetleyecek, dünyaya meydan okuyan ültimatomlarını kaleme alacak, O'na yemekler, sofralar hazırlayacak, şerefine davetler verecekti.

Halide Edip (Adıvar) Hanım

"Bir gece Göztepe'teki konakta büyük bir davet verildi. Mustafa Kemal kadehini İzmir'in kurtuluşu şerefine kaldırdı... 'Kurtuluşa ve kuruluşa' diye bağırdı. Yemeğin sonunda da herkesin susmuş olduğu bir anda biraz kısık, biraz buğulu sesiyle ve kendine özgü o mahçup tavrıyla bir Rumeli türküsü söylemeye başladı.

Türkü bitince İsmet Paşa'yla ben izin isteyip, kalktık. Giderken İsmet Paşa 'Hanımefendi' dedi,

Uşakizadelerin kızını nasıl buldunuz?' 'Çok uygun, çok hoş' dedim, 'biraz hırslı ve iddialı ama Kemal Paşa'ya da böylesi lazım'. İsmet Paşa, 'Bilgili ve görgülü. Soylu bir aile kızı' dedi, 'Kemal Paşamız da artık bir yuva kurmak, bir aile edinmek zorunda'. Böyle deyince aklımdaki soruyu sormaktan kendimi alamadım:

'Hepsi doğru da, Fikriye Hanım ne olacak?'"

Öyle ya Fikriye Hanım ne olacak?

Halide Edip biraz da kadınca bir önseziyle bu soruya takılıp kalıyordu.

Bu soru o gece Mustafa Kemal'in aklında mıydı bilinmez, ama Ankara'daki Fikriye Hanım'ın aklı kesinlikle İzmir'de, 20 gündür haber alamadığı Paşasındaydı.

Nihayet 2 Ekim'de Gazi Ankara'ya döndü.

Fikriye Paşasına kavuştu.

Artık dertli günler bitmiş, zafere erişilmişti. Şimdi çekilen onca sıkıntının ardından mutlu günler başlayacaktı.

Ama, sanki bir tuhaflık vardı. Paşa, o eski Paşa değilmiş gibiydi. Değişmiş, uzaklaşmıştı sanki kendisinden... Nedenini çözemiyordu bir türlü... Hastalığı da iyiden iyiye azmıştı. Acaba bu yüzden mi soğumuştu Paşası birdenbire...

Fikriye Hanım

"Sonunda söyledi: Hastalığımın iyileşmesi için beni yurt dışına tedaviye göndermek istediğini anlattı. Bir sanatoryuma yatıp, iyi bir bakım görmemi söyledi. Vücudum gerçekten de artık tükenmiş gibiydi. Öksürük nöbetlerinde bitap düşüyordum. Ama O'ndan ayrılmak, hem de onca sıkıntıyı çektikten sonra, tam mutluluğu yakalamışken O'nu bırakıp gitmek... hiç istemiyordum. Direndim önceleri... Ama nafile... Sonunda ısrar edince razı oldum.

Önce Paris'e gidip, kendime biraz üst-baş alacak, oradan Münih'e geçip sanatoryumda tedavi görecektim. 'Paşam' dedim, 'Peki ben gidince sana kim bakacak, esvaplarını kim ütüleyecek, söküğünü kim dikecek?' 'Üzülme sen' dedi, 'Hepsi olur. Hele sen bir iyi olup dön de...'"

Halide Edip (Adıvar) Hanım

"Uğurlamaya gittiğimde Fikriye Hanım kürklere sarılmış oturuyordu. Ellerimi yakaladı. Kürkünün içinde çok zayıf görünüyordu. Değişmişti. Hasta olduğu anlaşılıyordu. Gülümsemekte zorlanıyordu. Bu yüz, bir ızdırap maskesiydi. 'Ben Avrupa'ya, bir sanatoryuma gidiyorum. Aslında gitmek istemedim, fakat Paşa ısrar etti' dedi. 'Keşke bu kadar uzatmasaydınız Fikriye Hanım' dedim. 'Birkaç gün Paris'te kalıp kendisine esvap yaptırmak istediğini söyledi. Zavallı, nasıl bir endişe ile yüzümü inceliyor, Paris modeli esvaplarla tekrar göze gireceğini umuyordu. O kadar acıdım ki, gözyaşlarımı zor tutabildim. Boynuna sarıldım. 'İyi olacaksınız' dediğim zaman O da 'İnşallah' diye boynuma sarıldı. Yanaklarımdan öptü. Ben de veda ederek ayrıldım."

Fikriye Hanım böylece Gazi'nin hayatından çekiliverdi.

Mustafa Kemal, O'nu uğurladıktan sonra, annesi Zübeyde Hanım'ı İzmir'e, gelin adayını görmeye yolladı.

O günlerde bir yemekte evlilik konusu açılınca, Gazi soruları şöyle yanıtladı:

— "Gazi Hazretleri evlilik konusunda ne düşünüyorsunuz?"

— "Ben sadece evlenmiş olmak için evlenmek istemiyorum. Vatanımızda yeni bir aile hayatı yaratmak için önce kendim örnek olmalıyım. Kadın öyle umacı gibi kalır mı?"

— "Bu gezinin son durağı olan İzmir'de evlenecekmişsiniz, doğru mu?"

— "Evet doğrudur. Evlenme tarihini bu geziye göre ayarladık. Evvelce kendi hesabıma evliliğin aleyhindeydim. Çünkü ben mücadele adamıyım. Hiçbir kayıt altına girmek istemezdim. Bu fikrimi neden değiştirdiğime gelince... Bunu Latife Hanım'a söyleteceğim. O eğer bunun karşılığını veremezse işte o zaman fena..."

— "Latife Hanım güzel mi Paşa Hazretleri?"

— "Hanımefendi, çok güzel olsa zaten ben almazdım. Ben kıskanç bir erkeğim. Zekasını, bilgisini, terbiyesini beğendim."

— "Paşa Hazretleri... Hiç sevdiniz mi?"

— "Sevmek?... Vakit bulabildik mi?... Bir ömür çeşitli uğraşların içinde geçti. Dağda, bayırda kurulmuş çadırlarda, karargahlarda insan sevmeye vakit mi bulabilir? Ama... biz de insanız. Bizim de çarpan bir yüreğimiz var. Askeriz diye mi kuşkuya düştünüz yoksa?"

29 OCAK 1923
İZMİR
BEYAZ KÖŞK

İzmir Müftüsü Rahmetullah Efendi 29 Ocak 1923 akşamı Beyaz Köşk'e girerken başına geleceklerden habersizdi. Uşakizadelerin bir "çay daveti"ne çağrıldığını sanıyordu. Ama işin aslını kapıda Başyaver Salih'ten öğrendi. Davetin asıl nedeni Gazi Hazretleri'nin nikâhıydı ve nikâhı da kendisi kıyacaktı. Müftü şaşırdı, çünkü o güne dek dini nikâhlar perşembe günleri kıyılırdı, oysa o gün günlerden pazartesiydi. Nikâhın kıyılacağı odayı görünce ikinci şoku yaşadı. Kadınlı erkekli bir grup, oturmuşlar, nikâhın başlamasını bekliyorlardı:

Müftü, "Burada mı, kadın erkek birarada mı?" diye sordu. "Emir böyle" dediler.

Bu,Türkiye'nin ilk alafranga nikâhı olacaktı.

Mütfü, Latife Hanım'ın şahitleriyle bekleyedursun, asıl faaliyet nikâhın yapılacağı büyük salonda sürüyordu. Ortaya uzun bir masa kurulmuş, etrafına çepeçevre sandalyeler dizilmişti. Nikâh, bu odada kıyılacaktı.

Mustafa Kemal'in şahitleri olan Fevzi ve Kâzım Paşalar töreni üniformaları içindeydiler. Mustafa Kemal ise lacivert, kruvaze bir elbise giymiş, üzerine kırmızı bir kravat takmıştı.

Latife Hanım'a gelince... O üst katta heyecan içinde son hazırlıklarını yapıyordu. Kız kardeşleri, halaları ve teyzeleri yanındaydı.

Gelinliği, sade, füme bir elbiseden ibaretti. Saçlarını mor bir eşarpla örtmüştü. Eline mor eldivenler takmıştı. Salona inmeden odadaki aynada kendisine son bir kez

baktı. İşte artık nikâh için hazırdı.

Az sonra 23 yaşındaki bu genç kız, 42 yaşındaki, Türkiye'nin en kudretli adamıyla evlenecekti.

Albay Asım

> *"Nikâhın kıyılacağı kapının önünde Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa'yla beni durdurdu.*
>
> *'Ben bu töreni başka türlü yapmak istiyordum' dedi, 'Latife'yi bir ata bindirecektim. Ben de bir ata binecektim. Sonra 'haydi' deyince atlarımızı mahmuzlayıp kaçıracaktım O'nu... Ama galiba savaş bizi ihtiyarlattı. Beceremem diye korktum'".*

Bu evlilik o hafta bütün Avrupa basınına haber oldu. Film ekipleri yeni evli çiftin görüntülerini çekip yayınladılar. Filmlerde "Bayan Kemal"in Paris'te ve Londra'da eğitim gördüğü, kadın haklarının kararlı bir savunucusu olduğu ve peçe takmadığı özellikle vurgulanıyordu.

Gazetelerse Kemal Paşa ve eşinin çağdaş bir ülke kurma konusundaki kararlılıklarını anlatıyorlardı.

ŞUBAT 1923
MÜNİH

Fikriye Hanım

"Münih'teki sanatoryumda gazeteleri görünce beynimden vurulmuşa döndüm. Söylemişlerdi, ama inanmamıştım. Meğer doğruymuş. Paşam... evlenmişti. Feryat figan ağlarken doktorlar yetişti. Yatıştırıcılar verdiler. Kendime gelir gelmez karar verdim. Ankara'ya gitmeli ve ne olup bittiğini anlamalıydım. Doktorlar bırakmak istemediler. Konsolos geldi. Şu aşamada çıkmamın ve Türkiye'ye gitmemin doğru olmayacağını anlattı uzun uzun... Duymuyordum bile... Hemen tren biletimi aldırttım. Paris'ten Paşam için aldığım fraklı ve sedef kakmalı silahı bavuluma yerleştirdim ve yola koyuldum.

Yol boyu hep o gazetedeki fotoğraftaydı gözüm... Paşamla o kadının Çankaya'da çekilmiş fotoğrafları... Ellerimle astığım kilimler hâlâ duvarda duruyordu.

Ve ben yıllar sonra bir kez daha uzaklardan Ankara'ya, Paşam'a gidiyordum."

Münih'ten kalkan tren, 6 Mart 1923 günü Sirkeci Garı'na ulaştı. Fikriye Hanım kendisini karşılayan dostlarına hemen Ankara'ya, Paşasına gitmek istediğini söyledi. İçişleri Bakanı Adnan Bey bu haberi, acele bir telgrafla Çankaya Köşkü'ne ulaştırttı.

Mesajı geçen, telgraf başında cevap bekliyordu:

Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne...

Fikriye Hanım bugün geldi. Yarın hemen Ankara'ya hareket etmek istiyor. Yüksek emirlerinizi beklemekteyim.

Adnan

Az sonra makinadan cevap gelmeye başladı. Daha ilk kelimelerden anlaşıldı ki telgrafın öbür ucundaki öfkeli şahıs bizzat Mustafa Kemal Paşa'dır...

Adnan Beyefendi'ye,

Fikriye Hanım'ı tedavi için Almanya'ya göndermiştim. Benden izin almadan neden ötürü İstanbul'a gelmiştir? Ankara'ya gelmesine kesinlikle izin veremem. Kendisine gereği kadar para vermiştim. Orada otursun ve bana açıklama yapsın. Benden izin almadan hareketine müsaade olunmamak için gerekenlere emir buyurmanızı ve bildirmenizi rica ederim.

Gazi Mustafa Kemal...

Aynı anda Başyaver Salih de İzmit Mutasarrıfı Sadettin Bey'e şu mesajı gönderiyordu:

Sadettin Beyefendi'ye...

"Paşa'nın yeğeni Fikriye Hanım'ın Avrupa'da tedavi için bulunurken, Paşa'dan izin almadan ve tedavisi bitmeden geri dönmekte olduğu anlaşılmıştır. İzmit'ten geçişinde orada alıkoyarak bilgi vermeniz Paşa'nın emri gereğidir.

Başyaver

Fikriye Hanım geliyordu...

Hem de Mustafa Kemal'in "durdurun" emrine rağmen...

Yolboyu bütün engelleri atlayarak Ankara'ya geliyordu.

1923 Türkiye'sinde devlet adeta seferber olmuş, Münih'ten kaçıp gelen 25 yaşındaki bu genç kadını arıyordu.

Ama nafile...

Fikriye Hanım, peşindekileri atlatmış ve Ankara'ya varmayı başarmıştı.

Birkaç saat sonra yeniden Ankara'da, kendi elleriyle dayayıp döşediği Çankaya Köşkü'ndeydi... Paşasına kavuşmak üzereydi.

Latife Hanım

"O sabah eşimle birlikte kahvaltı ediyorduk. İkimiz de hayatımızdan memnun, bir gece önceki kalabalık bir toplantının komik olaylarına gülüyorduk. Mustafa Kemal anlattıklarımı ufak kahkahalar atarak dinliyordu. Ali Çavuş tereddütle gelip kapıda dikildi, 'Bir misafiriniz var paşam' dedi. Mustafa Kemal 'Kimmiş o sabah sabah' diye öfkelendi. 'Fikriye Hanım' diye yutkundu Ali Çavuş.

'Fikriye mi? Ne arıyormuş burada? Ne zaman gelmiş?'

'Dün gece gelmiş. Orta odada bekliyor Paşam'.

Bir an canım tenimden çekiliyor sandım. Güçlükle nefes alıyordum. Ama az sonra toparlandım ve kendimden hiç beklemediğim bir yumuşaklıkla konuştum:

'Paşam, madem misafiriniz var, ne duruyorsunuz, gidip, 'hoşgeldin' diyelim'".

İşte üçünün de hiç yaşamak istemedikleri o an gelmişti.

Mustafa Kemal ve eşi Latife Hanım bu zor karşılaşma için aşağı inme hazırlığı yaparlarken, Fikriye, alt katta bizzat dayayıp, döşediği Köşk'e bakıyordu yabancı gözlerle...

O canım Köşk'te kendi izini taşıyan ne varsa adeta silinip, gitmişti.

Fikriye Hanım

"Değişmişti Köşk... Herşeyin yeri değiştirilmişti. Merdivenin yanındaki fotoğrafımı da kaldırmışlardı.

Sonra Paşam'la birlikte geldiler. Evet... O resimdeki kadındı... Doğruydu demek. İçim kan ağladı. Ben ağlayamadım... Oturduk, sohbet ettik. Hiçbir şey olmamış gibi... Paşam, tedavimi, yolculuğumu sordu uzun uzun. O arada Latife Hanım ikramlarda bulunuyordu. Misafir gibiydim. Sonra yemeğe geçtik. Farkettim ki Paşam'a 'Kemal' diye hitabediyordu. Yemeğin sonunda Paşam 'Olan olmuş' dedi; 'Sana Keçiören'de bağımsız bir ev hazırlayalım. Tedavine de burada devam et'. Yutkundum.

Bu, benim için ikinci sürgün demekti."

Latife Hanım

"Bu sürpriz ziyaret Gazi'nin de, benim de bütün düzenimizi bozmuştu. Aslında zorda kalan benden çok Paşa'ydı. Fikriye Hanım'a ters muamele etmek istemiyor, benim gizli öfkemi hissediyor, ama bu öfkenin açıklamasından da sanırım korkuyordu. Fikriye Hanım birkaç gün Köşk'te misafir kaldı. O'nunla aynı çatı altında oturmak ve bu olup bittiyi kabul etmek benim yaradılışıma asla uygun düşmüyordu. Birkaç günlük sabrım sonunda yokoluverdi ve bir sabah Fikriye Hanım'ın odasının önünden geçerken hırçın bir tavırla 'Ali Çavuş' diye bağırdım, 'Fikriye Hanım'ın Keçiören'deki evi hazırlanmadı mı hâlâ?'... 'Hazır efendim' dedi Çavuş. O zaman frenleyemediğim bir öfkeyle ayağımı yere vurdum ve 'Öyleyse bu hanım neden hâlâ evine gitmiyor' diye adeta haykırdım. Çirkinlikti yaptığım, ilkellikti ama..."

"Dışardaki sesleri duymuş, odamda koltuğa yığılmış kalmıştım. Daha fazla dinlememek için kulaklarımı tıkıyor, bir yandan da hıçkıra hıçkıra ağlıyordum. Hastaydım. Yenilmiştim. Hayatta en sevdiğim şeyi kaybetmiştim. Çankaya'dan hem elimi, hem yüreğimi çekmek zorundaydım. Çekildim."

O gün Köşk'ü terkettikten sonra Fikriye Hanım'ın neler yaptığı pek bilinmiyor. Gözden düştükten sonra çevresinin eskisi kadar kalabalık olmadığı, eski birkaç dostunun da O'nu yalnız bıraktığı tahmin ediliyor. Çankaya bozgunundan sonra hasta, kırgın, küskün günler geçirmiş olması mümkün.

Bilinen; artık ölümün çok yakınında olduğunu hissettiği günlerden birinde yeniden Çankaya sırtlarına tırmandığı... Derler ki, ilk ziyaretinde trende bavulunu kaybetmiş, bu yüzden de Paris'ten aziz paşası için aldığı smokini ve sedef kakmalı tabancayı verememiştir. Kısa bir süre sonra, hem hediyelerini vermek, hem de son bir kez veda etmek için Köşk'ün kapısını çalar.

Yine evine gider gibi gitmiştir.

Randevusuzdur.

Kapıda tanımadığı yeni yaverlerce karşılanır.

Kimliği sorulur. Randevusu olup olmadığı araştırılır.

"Ben Fikriye'yim. Paşama geldim" der. Ama yaverler acımasızdır.

Direnir, ama kapılar açılmaz.

Kendi köşküne giremez, Paşasıyla vedalaşamaz. Hediye getirdiği smokin ve tabancayla kapının önünde bulur kendini.

Fayton Köşk kapısında O'nu beklemektedir.

Gözyaşları içinde faytona biner...

Atlar Çankaya'dan uzaklaştıkça, O da yaşamla bağlarının birer birer koptuğunu hisseder. Bir devrime tanıklık ettiği o dönem, elleriyle kurduğu bu köşk ve uğruna ölümü göze aldığı adam birer acı hatıradır artık.

Yaşam onlarsız anlamsızdır.

Bu deli yürek dursa daha iyidir.

Dönüp son kez Çankaya Köşkü'ne bakar... Çantasında sakladığı sedef kakma saplı tabancasını çıkarır.

Yüreğine sıkar...

SONRA NELER OLDU?

• Gazi Mustafa Kemal bu olayın şokuyla sarsıldı. Kendisi için ölüme giden bu gencecik kızın anısı O'nu ömrü boyunca yalnız bırakmadı. Hatta günlerden bir gün, Köşk'ün bahçesinde küçük köpeklerle oynaşırken, eşi Latife Hanım'a döndü ve "Fikriye... Bak" deyiverdi. Latife Hanım için bu en büyük ihanetti. Paşasının belleğinde bu eski aşkı yakalayınca hırçınlaştı ve kavga çıkarıp evi terketti. Bu, boşanmaya giden yolda ilk kriz oldu.

• Latife Hanım, Mustafa Kemal'i sofradan ve çevresinden uzaklaştıramayınca hırçınlaştı. Sonunda 2,5 yıl süren bir evlilikten sonra 25 Ağustos 1925 günü yeni bir kıskançlık krizinin ardından, Gazi'nin sabrı taştı. Eşini, yaverinin eşliğinde İzmir'e yolladı. Ve boşanma kararına ilişkin açıklamayı Anadolu Ajansı'na bizzat dikte ettirdi. Bu kez ne müftü vardı, ne de mahkeme...

Alafranga evlendiler, alaturka boşandılar.

• Fikriye Hanım o gün ağır yaralı olarak kanlar içinde Numune Hastanesi'ne kaldırıldı.

Doktoru, 10 gün kurtarmak için çırpındı. Ama O hep, "Yaşayamam, kurtulamam, biliyorum doktor..." diye sayıklıyordu.

10 gün sonra kurtarılamayarak öldü...

Ankara, uzunca bir süre "Öldü mü,' öldürüldü mü?" dedikodularıyla çalkalandı.

Naaşı Ulus yakınlarında, bugün Etnografya Müzesi'nin bulunduğu yerdeki mezarlığa defnedildi.

Yıllar sonra Mustafa Kemal öldüğünde O'nun da naaşı aynı yere getirildi.

Bugün orada Mustafa Kemal Atatürk'ün at üzerinde dev bir heykeli yükselmektedir...

KURBAN

Bir İnsan, Bir İsyan

Bu bölümde 3 insandan sözedeceğiz sizlere...
1880'lerde birbiri peşisıra geldiler dünyaya...
Yaşam çok genç yaşta birleştirdi yollarını...
Birlikte büyüdüler, birlikte şiirler okudular.
Silah ve Kur'an üzerine el basarak
yeminler ettiler gizli örgüt toplantılarında...
Birlikte savaşıp, omuz omuza döğüşüp,
kılpayı ölümlerden döndüler.
Tarihin akışının değiştiği bir dönemin altına
birlikte imza attılar.
Sonra rüzgâr sertleştikçe
hayat onları daha da yaklaştırdı birbirlerine...
Taa ki hoyrat zaman, hatıraları törpüleyip,
günün gereklerini ortaya koyuncaya dek...
Zaman geldi koptular.
Ama yine de kol kırıldı, yen içinde kaldı.
Adları Kemal, İsmet ve Fethi'ydi...

Bu bölüm işte o üç insanın hikâyesini anlatır.

TEMMUZ 1930
ANKARA

O yaz Paris Büyükelçisi Fethi Bey ve ailesi, Napoli'den vapura binip tatil için İstanbul'a geldiklerinde sevinç içindeydiler.

Tam 2 ay Türkiye'de kalacaklardı.

Ve o iki ay, hiç beklemediği bir şekilde Fethi Bey'in hayatının seyrini değiştirecekti...

1930 Türkiye'si krizdeydi.

Ülke, yoksulluktan kıvranıyordu.

Amerika'dan başlayan ekonomik bunalım, dalga dalga yayılarak Türkiye'ye ulaşmış ve çiçeği burnunda cumhuriyeti hazırlıksız yakalamıştı. Gazi'nin deyişiyle "Her taraf derin bir yokluk, maddi-manevi perişanlık içinde"ydi...

Hükümet, krizi aşmak için, tasarrufu teşvik ediyordu. Cami minberlerine "Para biriktir" yazılıyor, halk, şarkılarla yerli malı kullanmaya çağırılıyordu.

Cumhuriyet katarı, daha yeni yola koyulmuşken bir tünele dalmıştı. Ve o karanlıkta herkes çareyi Gazi'den bekliyordu.

Gazi ise halkını teselli çabasındaydı:

"Beynelminel iktisat güçlüklerine karşı, halin icabına göre müdafaa ve inkişaf tedbirlerini almaktayız. Her zaman gözönünde bulundurduğumuz ana işlere ara vermeden devam etmek zorundayız", diyordu.

Ama nasıl?...

Yoksulluk, ağır vergiler ve birbiri ardına gelen şok reformlarla şaşkına dönen halk, içten içe kaynıyordu.

İktidardaki Halk Partisi, artık halkın partisi olmaktan çok uzaktı. İsmet Paşa'nın tek parti iktidarı, bir bürokrat egemenliğine dönüşmüştü.

Gazi, artık pek ortalarda görünmez olmuştu, ama ülkenin dışardan görünümü tam bir "Tek Adam Diktası"ydı.

İtalya'da Mussolini rejimi nasıl görünüyorsa Mustafa Kemal'in Türkiyesi de öyle görünüyordu ve bu görünüm en çok da Gazi'yi rahatsız ediyordu.

Birşey yapmalı, ülkenin üzerindeki bu ölü toprağını dağıtmalıydı. Hem memleketin bu görünümünü düzeltecek, hem de geniş halk yığınlarının nabzını tutacak, tepkisini yönlendirecek bir yeni soluğa ihtiyaç vardı.

Bu yeni soluk ancak bir muhalefet partisi olabilirdi. Öyle bir parti ki, rejimin temel ilkelerinde CHP'yle mutabık olsun, kendi kanatları altında gelişsin, ama halkın sesini dillendirsin, yönlendirsin.

Öyle bir parti ki, patlamak üzere olan kazanda bir delik açsın, buharı salıversin.

Yalnız böylesine riskli bir girişim için çok güvenilir bir isme ihtiyaç vardı. Ve Gazi'nin aklına tek bir isim geliyordu:

Çocukluk arkadaşı, eski başbakanı Fethi Bey...

Mustafa Kemal ve Fethi Bey...

İki Makedonyalı, iki Harbiyeli, iki devrimciydiler.

Sadece okulda değil, İttihat ve Terakki içinde, cephede ve nihayet iktidarda da birlikte olmuşlardı.

Şimdi kurdukları cumhuriyet sıkıntıya düştüğünde de yeniden biraraya geliyorlardı.

Fethi Bey, Yalova'ya Gazi'nin yanına giderken yolboyu eski anıları düşünüyordu:

Fethi (Okyar) Bey

"Mustafa Kemal'le Manastır'da, askeri lisede tanışmıştık. Arkadaş olduk. Namık Kemal'den hürriyet ve vatan şiirleri okurduk birbirimize... Ben

Fransızca bildiğimden geceleri O'na Voltaire, Rousseau, Montesquieu okurdum. Hafta sonları birlikte dans dersleri alır, vals ve polka çalışırdık. Sonra Harbiye'den peşpeşe mezun olduk. İttihat ve Terakki'ye birlikte girdik. Kur'an'a ve silaha el basıp, din ve vicdan üzerine yemin ettik. 31 Mart'ta Meşrutiyete karşı gericiler ayaklandığında isyanı bastıran Hareket Ordusu'nda beraberdik. Sonra kim dara düştüyse, öteki yardıma koştu. Trablus'ta harp patlayınca, ben de O'nunla aynı cepheye koşmuştum. Sonra ben Malta'da sürgünken, O, beni çekip kurtarmıştı. Bir dönem etle tırnak gibiydik. Birlikte Minber adlı bir gazete çıkardık. Sofya'da ben elçiyken, o ateşemiliterdi. Çanakkale'ye tayin olduğunda vedalaşırken, 'İstediğin oldu' demiştim, 'Ama unutma ki asıl yapılacak işler, daha ilerdedir'. İşte şimdi o günler gelmişti ve cephedekinden daha zorlu bir sınav bekliyordu bizi..."

Yalova'da Gazi, Fethi Bey'e önce çiftliklerini gezdirdi. Bu gezi sırasında bir dost, Fehmi Bey'in kulağına bir haber fısıldadı:

"Sana bir muhalif parti kurmanı teklif edecekler. Sakın kabul etme. Sana yazık olur."

Fethi Bey'in endişeyle beklediği bu sohbet çok geçmeden açıldı:

Fethi (Okyar) Bey

"Gazi, dışardan durumun nasıl göründüğünü sordu. 'Pek fena görülüyor' dedim. Bunun üzerine 'Memlekette muhalif bir fırka teşkil etmek lazımdır' dedi. 'Böyle bir fırka vücuda gelirse Meclis'te münakaşa serbest olur. Mesela siz böyle bir fırkanın başına geçerseniz, bildiklerinizi serbestçe Meclis'te söylersiniz. Bu suretle tatbikatta görülen birçok hatanın önü alınmış olur.'

Bunun üzerine ben, 'Rica ederim beni İsmet Paşa ile karşı karşıya getirmeyiniz' dedim.

İsmet Paşa'nın samimiyetine asla itimat etmiyordum. Bir vesile bulup beni kabahatli mevkiye düşürmek ve Gazi ile aramı bozmak için çalışacağından emindim."

Fethi Bey'le İsmet Paşa'nın arası açıktı.

Aslında cumhuriyet kurulurken üçlü bir sacayağıydılar.

Köşk'te Gazi Mustafa Kemal, Başvekalette İsmet Paşa ve Meclis Başkanlığında Fethi Bey...

Dünün silah arkadaşları, şimdi yepyeni bir devletin köşe taşları olmuşlardı.

Üçlü zirvede ilk çatışma 1924'te çıkmıştı.

Türkiye, çok partili rejimi denemek istemiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. Ama partinin kurulmasıyla iktidar mücadelesi bir anda alevlenmiş, İsmet Paşa istifa etmiş, Başbakanlığa Fethi Bey getirilmişti.

O sıralarda patlayan Şeyh Sait İsyanı herşeyi altüstü etti. Fethi Bey, isyanın ardında yatan ekonomik ve kültürel nedenlere dikkat çekerek sert önlemlere başvurmayı reddetti: "Lüzumsuz şiddetle elimi kana bulamam" dedi ve istifa etti. Başvekalete yeniden İsmet Paşa getirildi ve isyan şiddetle bastırıldı.

Fethi Bey ise Büyükelçi olarak Paris'e gönderildi.

İşte o gün ayrılan yollar, 5 yıl sonra yeniden birleşiyordu.

Fethi Bey bu yüzden dünün kötü anılarını hatırlatıyor ve Gazi'nin kararlılığından emin olmak istiyordu.

Fethi (Okyar) Bey

"Bizde muhalefete tahammül güçtür. Şimdiye kadar gördüğümüz örnekler bunu ispat etmiştir. Yarın bu fikir uygulamaya konduğunda da sıkıntılar başgösterecektir. Basın hür olacaktır. Her tür

yazı yazılacak, Meclis'te acı tatlı eleştiri yapılacaktır. Buna tahammül etmek zor olacaktır."

Gazi Mustafa Kemal

"Buna tahammül edeceğiz. Başka çare yoktur. Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir diktatör manzarasıdır. Gerçi bir Meclis var ama içerde ve dışarda bize diktatör gözüyle bakıyorlar. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesesidir. Ben ise böyle bir miras bırakmak ve tarihe böyle geçmek istemiyorum. Ölmeden önce istiyorum ki millet hürriyete alışsın. Cumhuriyet müessesesinin bir müstebit eline geçeceğini mezarımda bile duysam, millete karşı haykırmak isterim. Cumhuriyetin milletin kalbinde kök saldığını görmek, yegane emelimdir. Bu yüzden bütün müşküllere katlanacağız. Senin dostluğuna, ahlâkına, bilgine güveniyorum. Bu işi senden başka hiç kimseye teslim edemem, başka kimseye güvenemem. Bu işi mutlak üzerine almalısın."

Fethi Bey için, bu sözler yeterliydi.

Gerçi 5 yıl önce, Gazi'ye de kırılmıştı, ama madem ki şimdi ülkenin kendisine ihtiyacı vardı, madem ki bunu eski bir dost istiyordu, kaçamazdı.

Eşinin ve yakın çevresinin itirazlarına rağmen kabul etti ve o gece hatıra defterine şunları yazdı:

Fethi (Okyar) Bey

"Gazi'nin tarihte namını lekeletmemek için girıştiği bu işi torpillemek, cumhuriyet idealine de hıyanet olacaktı. Zaten bütün kalbim vatanda henüz doğmamış olan hürriyet güneşinin hasretiyle sızlamaktaydı. Cumhuriyet kelimesi yalnız dudaklarda

kalmış, kalplere girmemişti. Memleket bir uçuruma doğru sürüklenmekte iken, haykırmamak, fenalıklara karşı ses çıkarmamak ve bir istirahat köşesinde kalmak elimden gelmiyordu."

Cumhuriyetin el bebek, gül bebek kurulan bu yeni muhalefet partisi, Yalova'da verilen bir baloda kutlandı.

Gazi o akşam pek neşeliydi.

Orkestra valslar çalarken, O, yanında kim varsa "Sen de Fethi'nin fırkasına geçeceksin" diyordu. Ağaoğlu Ahmet Bey, çocukluk arkadaşı Nuri Bey, hatta kız kardeşi Makbule Hanım Gazi'nin ısrarıyla yeni partiye katıldılar. Gazi, yarı alayla Fethi Bey'e takılıyor, "Daha ne yapayım, seni daha nasıl memnun edeyim" diyordu.

Yeni partinin Halk Fırkası'nın solunda olmasını istiyordu. Hatta adını bile kendisi koydu: "Serbest Cumhuriyet Fırkası"...

Sonra bir yanına İsmet Paşa'yı, diğer yanına da Fethi Bey'i aldı ve bu iki dosta karşı yeni pozisyonunu o gece şöyle anlattı:

Gazi Mustafa Kemal

"Bu fırkalar benim iki evladım gibi olacak. Ve ben, tabirimi mazur görün, sizin babanız olacağım. Bir baba, iki öz evladına nasıl eşit muamelede bulunuyorsa, ben de bu iki fırkaya aynı şekilde muamele edeceğim. En kavgalı olduğunuz geceler sizi soframda birleştireceğim. Ayrı ayrı her birinize soracağım: 'Sen ne dedin, ne için dedin?' 'Senin cevabın neydi?' Bugünden itiraf ederim ki bu, benim için yüksek bir zevk olacaktır".

Gazi, o günlerde Roma Tarihi okuyordu. Orada Sezar'dan bir örnek verdi. Anlattıkları, sanki içindeki endişenin ipuçlarını veriyordu.

"Jules Sezar ilk devletini kurarken, dostları Crassus ve Pompee ile ittifak yapmıştı. Ama sonraları üçünün arası bozuldu. Ve Sezar onları ortadan kaldırırken kendini ebedi şef ilân ettirdi. Biz bundan kaçınmalıyız. Cumhuriyeti şahıs kavgalarından korumalıyız".

12 AĞUSTOS 1930

Ve Serbest Fırka'nın 99 gün sürecek ömründe geri sayım böylece başladı.

Haber, 12 Ağustos günkü gazete manşetlerindeydi. Karikatürlerde yeni parti, Halk Fırkası'nın yeni yumurtladığı bir civciv olarak tanıtılıyordu.

Aslında bu, espri değil gerçekti. Tarafsızlık sözü veren Mustafa Kemal, hâlâ Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanıydı. Hem bir partinin lideri olacak, hem de iki parti arasında tarafsız kalacaktı. Bu, Fethi Bey'e hiç inandırıcı gelmiyordu.

Aslında henüz ortada partiden eser yoktu. Sadece, sahneye zorla itilmiş bir lider ve yanında karşı partiden iltihak ettirilmiş 14 mebus... Ne örgüt, ne kitle, ne bina...

Şevket Süreyya'nın dediği gibi "Fırkayı Gazi istemiş, ortaya birkaç figüran atarak kurdurmuştu. Ve tabiî kendisi yönetmek isteyecekti."

Ama işte o günden itibaren hiçbirinin, Mustafa Kemal'in de hiç beklemediği birşey oldu. Partinin kuruluşunun açıklanmasıyla birlikte yurdun dört bir yanından telgraflar yağmaya başladı. Her ilden, her meslek grubundan insanlar sevinç içinde yeni partiye katılmak istediklerini bildiriyorlardı. Adeta uyuyan bir dev uyanmış ve bu yeni parti, yıllardır sıkıntıyla huzursuzlanan kitlelerin umut kapısı haline gelivermişti.

Serbest Fırka rüzgârı bir anda Anadolu'yu etkisi altına almış, Halk Partisi'nden dertli, düzene karşı, fakir, aç, yoksul, dinci, mutsuz, kim varsa partiye akmaya başlamıştı. Basın da yeni partinin saflarına katılmıştı.

Aslında tipik bir diplomat olan Fethi Bey, Galata'daki Nazlı Han'ın bir katında bütün gün, tebrik için gelen heyetleri ve bir demeç için yarışan gazetecileri kabul eder olmuştu. Kararsızlanarak girdiği gelişigüzel bir oyun, şimdi gerçeğe dönüyor, O'nu da başrole itiyordu.

Üstelik kendisine önerilen başrolün asıl sahibi, ülkenin cumhurbaşkanı ve çocukluk arkadaşı Gazi Mustafa Kemal'di...

Fethi (Okyar) Bey

> *"Partimize karşı insanların birbirini çiğnercesine gösterdikleri heyecan, benim kalbimi gururla dolduruyordu. Her taraftan gelen katılım önerilerini, bu girişimin mimarı sıfatıyla Gazi'ye de iletiyor, benim sevincime ve iftiharıma iştirak edeceğini umuyordum. Ama zannederim bu fazla ilgi hoşa gitmedi ve bu temayülleri kırmak için tedbir almak emirleri peyda olmaya başladı."*

Çankaya'da hava değişiyordu. Gazi yeni bir soluk istemiş, ama doğrusu bu soluğun bu kadar kısa bir süre içinde böylesine sert bir poyraza dönüşeceğini kestirememişti. Oysa poyraz, daha işin başıydı. Çok yakında değişim rüzgârları daha da kuvvetli esecek ve muhalefet hareketi yaman bir kasırgaya dönüşecekti...

Hem de çok uzakta değil... 3 hafta sonra... İzmir'de...

Fethi Bey ve arkadaşlarını, yapacakları ilk yurt gezisi için İzmir'e taşıyan vapur kıyıda göründüğünde Pasaport İskelesi'nde onları büyük bir sürpriz bekliyordu.

Ve bu sürpriz yalnız Fethi Bey'in değil, Gazi'nin ve ülkenin de kaderini belirleyecekti.

4 EYLÜL 1930
İZMİR

Serbest Fırka yöneticilerini taşıyan vapur İzmir'e yaklaşırken herkes biraz heyecanlı ve endişeliydi.

Bu, Fethi Bey'in ilk yurt gezisiydi. Partinin yarattığı sel, Ankara'dan başlamış ve 3 hafta içinde taşarak Anadolu'da huzursuzluğun en yoğun olduğu köşelere, özellikle de Ege'ye doğru yayılmaya başlamıştı. İşte Fethi Bey de bayrağı bu yüzden Ege'nin kalbinde; İzmir'de açacaktı.

Günler öncesinden "İzmir'e gelirse hakarete uğrayacağı, korunmasının güç olacağı" yolunda raporlar geliyordu. Ama Gazi "Yine de git. Yalnız ihtiyatlı ol" demişti. Vapurdakiler, kıyıda kendilerini neyin beklediğini bilmiyorlardı. Şehir uzaktan görününce kıyıdaki kalabalığı farkettiler ve korktular.

Fethi (Okyar) Bey

> *"Birden yüzlerce kayığın kıyıdan ayrılarak vapura doğru geldiğini gördük. İçimizden endişeye düştük. Hayır mı, şer mi? Biz kafamızda bu sorularla meşgulken bize doğru gelen kayık kafilesinden muazzam bir 'Hurraaa... Yaşasın Gazi... Yaşasın Fethi Bey...' nidaları yükseldi."*

İşte herşey o anda değişti.

Fethi Bey anladı ki, kıyıyı dolduran o mahşeri kalabalık kendisini desteklemek için gelmiştir. Sandalla gelip

vapura atlayanlar O'na sarılıyor, ağlıyorlardı. Rıhtımda ortalık mahşer yeri gibiydi. Davullar, zurnalar çalıyordu. Şehir ayağa kalkmıştı. Vilayet, polis, jandarma çok sıkı tedbir almıştı, ama halkın coşkusunu dizginleyemiyordu. O itiş-kakış arasında Fethi Bey'in ceketi yırtıldı. Kısa bir baygınlık geçirdi. Daha bir ay önce Paris'te tek başına büyükelçilik yapan bu adam, şimdi bir anda kendini halkın omuzlarında buluvermişti. İnsanlar dalga dalga üzerine geliyordu. Denize düşenler, ezilenler, çiğnenenler oldu.

Heyet otele zor ulaşabildi. Ama kalabalık dağılmadı. Otelin önü ana-baba günüydü.Ve İzmir artık ele avuca sığmaz haldeydi.

Fethi (Okyar) Bey

"Akşam üzeri otelin çevresi yine tıklım tıklım doluyken validen bir tezkere aldım. Asayişi temin edemediğinden konuşmamı ertelememi istiyordu. Hiçbir sebeple bunun mümkün olamayacağını söyledim. Ve hemen vaziyeti Gazi'ye bildirdim."

Bu yardım telgrafı hemen Gazi'ye ulaştırıldı. Mustafa Kemal için karar anı gelmişti. Ya şimdi frene basacak ve herşeyi durduracak, ya da bırakacak, herşey gerçek bir demokraside olması gerektiği gibi olacaktı.

Hiç tereddütsüz kararını verdi ve şu telgrafı yazdırdı:

"İzmir'de Serbest Fırka Reisi Fethi Beyefendi Hazretlerine...

(Sureti Başvekil'e, Dahiliye Vekili'ne, İzmir Valisi'ne...)

Anlıyorum ki sana nutkunu söyletmek istemiyorlar. Fakat sen mutlaka nutkunu söyleyeceksin ve tesadüf edeceğin herhangi bir engeli derhal bildireceksin.

Asayişin temini için Başvekil, Dahiliye Vekili ve İzmir Valisi lazım olan tedbirleri almakla mükelleftirler".

GAZİ...

İşte bir eski dost, en zor anında yardım elini uzatmıştı. Gazi, tavrını koymuş, engelleme çabasında olanları da açıkça uyarmıştı.

Ancak bitmedi.

Ertesi gün konuşmanın yapılacağı alanda halk, önüne çekilen seti yıkıp aştı. Halk Partisi yanlısı bir gazete taşlandı. Zaten günlerdir alarm durumunda olan polis bu taşkınlık üzerine kalabalığa ateş açtı ve 14 yaşında bir çocuk isabet alarak öldü.

Yangına benzin dökülmüş gibi oldu. Artık galeyana gelmiş kitleyi durdurmanın imkanı yoktu. Öldürülen çocuğun babası, kanlar içindeki oğlunu kucağına aldı. Fethi Bey'in yanına koştu ve çıldırmış bir şekilde cesedi yere koyarak haykırdı:

"İşte size bir kurban, başkalarını da veririz, kurtar bizi... Kurtar..."

Daha 8 yıl önce düşman işgalinden kurtarılan İzmir'de şimdi yeni kurbanlar veriliyor ve yeni kurtuluş düşleri görülüyordu. Fethi Bey şaşkındı. Tabii olayı saat saat izleyen Mustafa Kemal ve İsmet Paşa da...

O gece aralarında geçen konuşmaları daha sonra İsmet Paşa şöyle aktaracaktı:

İsmet Paşa

"İzmir hadiseleri Atatürk üzerinde tamamıyla ürkütücü bir tesir yapmıştı. Bana;

'Yahu hiç aldırmıyorsun' dedi.

'Ne var' dedim.

'Yanıyoruz' dedi.

'Yok canım, mübalağa ediyorsun' dedim.

'Bana bak', dedi. 'Karışmıyorsun ama bilesin ki herşey bitti, bu işe yeniden başlayacağız. Var mısın?' dedi.

'Canım, endişelenme, çaresiz olursak bitirir, yeniden başlarız. Ama ben o kadar ileri bir şey görmüyorum' dedim.

'O kadar ileridir' dedi."

Fethi (Okyar) Bey

"İstanbul'a dönünce hiç vakit kaybetmeden Gazi'ye gittim. Tertip ve suçlamaların O'na kadar ulaştığını hayret ve esefle gördüm. Meğer İsmet Paşa Gazi'ye gelmiş, 'Şeref ve haysiyetim sözkonusudur. İzmir'de fotoğraflarıma tabanca atıyorlar. bir matbaamızı tahrip ettiler. Halk Fırkası binalarını taşlıyorlar. Fethi Bey'i tevkife mecbur olacağım' demiş. Gazi kendisini teskin etmiş, fakat gerçeklerin ustaca çarpıtılmasının da etkisinde kalmıştı. Beni bu ruh hali içinde karşıladı. Eski arkadaşımın mizacını bildiğimden soru sormadan gerçekleri anlattım. Fakat zannediyorum bir taktik hatası yaptım; bırakacağı menfi tesiri düşünmeden Serbest Fırka'nın gördüğü misilsiz sevgiyi, halkın coşkusunu anlattım. 'Vatandaşlar hürriyet hasreti içindeymişler' dedim.

Gazi uzun uzun yüzüme baktı:

'Nasıl görüyorsun geleceği' dedi. Önce sorunun anlamını kavrayamadım. Endişelere katılmadığımı anlattım. Sustu. Hiç ses çıkarmadı."

İsmet Paşa

"Bu, hadisenin olgun hale gelip karar vereceği zamanların ilk alametleridir. Bu şekilde, daha çok bilgi alıyor, yakından takip ediyordu. Her tarafta bağırıyorlar, çağırıyorlar. Nümayişler yapıyorlardı. Bunların içinde asıl hedefin, Halk Partisi'den ya da İsmet Paşa'dan ziyade kendisinin olduğu kanaatine vardığını zannediyorum. Yeni inkilabın birikintileri... Sekiz sene zarfında 1923'ten 1930'a kadar yapılan işleri düşünelim. Laik cumhuriyet... Ankara'nın başkent olması... Ondan sonra şapka... Harf değişikliği... Medeni Kanun... Şark isyanı... Birçok adamın yerlerinden sürülmesi... Bütün bun-

ların 3-5 sene bir rahatlık içinde unutulup geçmiş olduğunu zannetmekle, inanılmayacak bir iyimserlik havasına düşmüş olduğumuz anlaşıldı."

Üçü de devrimin o tozu dumanı arasında geriye dönüp bakmayı unutmuşlardı. Dev adımlarla, vaadedilen yeni ülkeye yürürken, milyonların arkalarından geldiğini sanmışlardı. Oysa halk yorgundu. Kızgındı. Bir avuç cesur devrimci, kan dökmek pahasına, yüzyıllık bir nehrin yatağını değiştirmeyi başarmışlardı. Ama nehir yeni yatağına alışamadan taşmıştı. Ve şimdi kontrolden çıkmış bir şekilde üstlerine geliyordu.

Şimdi 30 yıllık bu üçlü dostluk için en zorlu dönem başlıyordu. Gazi, bir tarihi dönemeçte, iki arkadaşı arasında sıkışıp kalmıştı. Bir yanda tek parti rejimi ve silah arkadaşı İsmet, öte yanda, çok partili demokrasi, kitlelerin sesi ve yakın dostu Fethi...

İşte o aşamada Gazi, partisini kurtarmayı seçti. O günden sonra, Serbest Fırka'ya tavır alacak ve elleriyle kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'ni açıkça savunmaya başlayacaktı.

Gazi Mustafa Kemal

"Ben Cumhuriyet Halk Fırkası'nın umumi reisiyim. Bu teşekküle tarihen bağlıyım. Bu bağı çözmem için hiçbir sebep ve lüzum yoktur ve olamaz.

İzmir'deki Halk Fırkası Merkezine, bir gazete idarehanesine ve hükümet ricali ve otoritesine karşı yapılan çirkin tecavüzlerden çok müteessir olduğumu tahmin etmek güç değildir. Akan kanlar ve zayi olan hayat, bu üzüntümü şiddetlendirmiştir."

Fethi (Okyar) Bey

"Artık hakikat, tartışılmayacak kadar meydandaydı. Halk Fırkası iktidarının çatırdaması endişesinin kimlere kadar uzandığını gösteriyordu. Halk inanmış, arzu ve kararını ortaya koymuştu. Gazi'yi üzen ve endişelendiren sebeplerin suni olduğu, tertiplendiği muhakkaktı. O halde heyecan ve sabırsızlıkla beklenen fırka teşkilatını tamamlamaya çalışmak, bizler için kutsal bir vazifeydi."

Gazi'nin cephesinde rüzgârlar yön değiştirirken, Fethi Bey de "devam" kararı alıyordu.

Ama nasıl?

Arkasında artık Gazi'nin desteği yoktu. Ziyarete gittiğinde Mustafa Kemal kırgın bir edayla, *"Görüyorum ki, siz benim yardımıma muhtaç değilsiniz. Halk hep size doğru akıyor. Desteğe asıl, öbür fırka muhtaçtır"* demişti. Parti yöneticilerinden Ağaoğlu Ahmet, o görüşmeden sonra hislerini şöyle anlatıyordu:

"Biz, ince bir psikolog olup, Gazi'nin yüzünden içindekileri anlamaya muktedir adamlar olsaydık, yeni fırkanın başarılarından Gazi'nin son derece müteessir olduğunu kolayca sezebilirdik. Fakat diğer taraftan Gazi hakikaten bu fırkayı samimi olarak kurmak istedi ise kendi hesaplarında aldanmış olduğunu kabul etmek lazım gelir. O, halkın bu derece yeni fırkaya akın edeceğini asla düşünmemişti."

Artık mücadele çetinleşiyordu.

Düzenlenen ilk çok partili yerel seçimde olaylar çıktı. Usulsüzlük tartışmaları manşetlere taşındı. Sonuçta Serbest Cumhuriyet Fırkası aralarında Samsun ve Menemen'in de bulunduğu 31 beldede seçimi kazandı.

Fethi (Okyar) Bey

"Seçimleri, aslında katıldığımız her yerde biz kazanmıştık. Halk Fırkası beklenmeyen bir şekilde

yenilmişti. Yaklaşan genel seçimlerde iktidardan düşecekleri gün gibi aşikardı. Zannederim, neticeler en çok Gazi üzerinde tesir yapmıştı. Kuvvetle tahmin ediyorum ki, Gazi'nin çok hassas olduğu gururu tahrik edilmişti. O'nun başında olduğu bir fırkanın millet tarafından seçimle reddedilmesi hadisesi çarpıtılmıştı. Ve Gazi, bu neticeyi bir nevi haysiyet meselesi yapmıştı."

İsmet Paşa

"Sıkıntılı zamanların telakkisi hep şuradan geliyor: Esas şikayet ve hiddet konusu Atatürk'tür. Ama ben O'nun yanında olduğum için, desteklediğim için benimle uğraşıyorlar. Çok partili rejimin tabiî güçlükleri vardı. Fakat bu güçlükleri biz Atatürk'le beraber yenebilirdik. İktidarı da bırakabilirdik. Gelişmeler, böyle bir istikamet gösteriyordu. Atatürk sağdı. İktidardan çok daha kolay ayrılırdık. Ben bu kanaati muhafaza ettim. Ancak Atatürk ilk tehlikeleri gördükten sonra bu görüşe asla itibar etmedi".

Olaylar Atatürk'le İnönü'nün kaderlerini birleştirmişti. İnönü bir ara istifasını verdi. Ama Gazi görevi yeniden O'na devretti. Cumhuriyet'e verdiği bir demeçte de tavrını çok net ortaya koydu:

"İsmet Paşa yeni kabineyi kurmasa, ben kuracaktım. Ya İsmet, ya ben..."

Artık Fethi Bey'in de yapabileceği birşey kalmamıştı. Yorulmuştu. Sağlığıyla birlikte, itibarını ve dostluklarını da yitiriyordu. Arkadaşlarını topladı. "Ne yapalım" diye sordu. Hemen herkes partiyi feshetmekten başka çare olmadığı görüşündeydi.

Bu kararla Fethi Bey, son bir kez Gazi'nin kapısını çaldı. Daha 3 ay önce bir parti kurmak için görüşen bu iki eski dost, şimdi o partinin yıkılışını tartışacaklardı:

Hem de üçüncü ismin; İsmet Paşa'nın yanında...

Fethi (Okyar) Bey

"Gazi o görüşmede bana, 'Birşey değişmedi' dedi, 'Sen fırkanın, ben fırkamın başında olacağız'. Donup kaldım. 'Buna imkân yok' dedim. 'Biz sizinle karşı karşıya gelmeyiz ve gelmeyeceğiz'. İşe başlarken bir baba gibi evlatları arasında tarafsız kalma sözü verdiğini hatırlattım. Gözlerini gözlerimden kaçırıyordu. Halinde çok nadir rastlanan, muhatabından uzaklaşmak arzusu aşikârdı. İşin hazin tecellisi; bu sefer muhatabı bendim. Üzüntü ve hiddetin bütün bedenini sardığını hissediyordum. Fakat ben de O'ndan daha hafif ve huzurlu şartlar içinde değildim. Partiyi feshetmek istediğimi söyledim".

İsmet Paşa

"Bunu duyunca Atatürk yarım ağızla 'Yapma' dedi. Ben de 'Ne münasebet, neden kapatıyorsunuz. Siyaset hayatında olacak böyle şeyler' dedim. 'Yapamayacağım. Duramam orada' dedi. Partisi tamamıyla yerinden çıkmış vaziyetteydi. Atatürk de partinin ilk kurulduğu zamanki vaziyetinde değildi. 'Bu işleri idare edemiyorsunuz, mani olmak lazımdır' diye sürekli ihtar ediyordu. Fethi Bey tamamiyle bunalmış vaziyetteydi".

Fethi (Okyar) Bey

"Gazi hem üzgün, hem öfkeli, hem kırgındı. Halkın dertli, hatta bedbin olduğunu biliyor, ama bu kadar çaresizlik içinde olduğunu bilmiyordu. Serbest Fırka birçok gerçeği O'nun gözleri önüne koymuştu. İkimiz için de elemli olan o son konuşmamızda, Aydın'da 17 bin garimenkulden 14 bini-

nin ipotekli ve icrada olduğunu söylediğim zaman rengi sararmış, adeta donmuş kalmıştı. Buna üzgündü, fakat herşeye rağmen, başında olduğu siyasi kuruluşun halk nazarında mevcudiyetini bu ölçüde kaybetmiş olmasını bir nevi vefasızlık sayan bir ruh hali içindeydi. Bu ayrılışta kendi şahsı namına birşeyler sezmek gibi hiç de doğru olmayan, vehme kadar uzanan hislere sahipti".

Bu görüşmeden sonra 17 Kasım 1930 günü Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetti. Bütün ömrü 99 gün sürebilmişti.

Fethi Bey küskündü. Gazi'nin sırf memleketteki durumu anlamak ve halkın nabzını tutmak için kendisini kullandığını ve kurban ettiğini düşünüyordu.

O sessizce evine çekilirken, Gazi, fesih haberinin gazetelerde yeraldığı gün, yıllar sonra ilk kez uzun bir yurt gezisine çıktı. Halkın nabzını yokladı. Tepkiyi ölçtü.

Ama hiç ölçmediği bir tepki, o döndükten 3 hafta sonra patlayacaktı.

Ülkede aylardır biriken elektrik yine Ege'de bir yıldırıma dönüştü.

Bu kez adres Menemen'di...

23 ARALIK 1930
SALI
MENEMEN

Aralık, Ege'de bağ budama mevsimiydi.

Egeli, belinde, kör bıçaklarla gezerdi.

23 Aralık Salı sabahı Giritli esrarkeş Mehmet ve 5 arkadaşı Manisa'dan Menemen yakınlarına geldiler. Menemen henüz uykudaydı. Esrar çekip, bıçak bileyerek namaz vaktini beklediler.

İddiaya göre İstanbul'daki Nakşi Şeyhi Esat Efendi'nin müridleriydiler.

Gün ışırken ezan okundu...

Vakit gelmişti...

Sabah namazı biter bitmez Giritli Mehmet, "Mehdi"liğini ilana karar verdi. Yeşil sancağı mihraptan aldı, kaldırıp, meydana daldı ve bağırmaya başladı:

"Müslümanım diyen sancağımızın altında toplansın"...

Mustafa Şengönül

"'Bakalım ne oluyor, nedir bu?' diye döndüm, bir köşeye çıktım. Köşeden baktığım zaman, Belediye'nin önünde bir kalabalık gördüm. Bir takım sesler duydum".

Sami Özyılmaz

"Menemen'in etrafını 70 bin Arap çevirmiş. Bir bayrak almış birkaç kişi. 'Öğlene kadar o bayrağın

altından geçen, geçecek; geçmeyen kılıçtan geçecek' diye yaygara yapıyorlarmış."

Mustafa Şengönül

"'İzmir'den 70 bin kişi bu yana doğru hareket etti. Burasını işgal edeceğiz' diye birşeyler duyuyordum ama geliyor mu, gelmiyor mu hiç kimsenin haberi yok".

O sırada Menemen Posta Müdürü Hüseyin Sabri Efendi tehlikeyi sezip, hemen durumu Ankara'ya ve alaya bildirdi ve acilen kuvvet istedi. Az sonra bir manga askerle, başlarında genç bir astegmen çıkageldiler. 24 yaşındaki bu asteğmenin adı Mustafa Fehmi Kubilay'dı.

Sami Özyılmaz

"Kubilay'mış. Biz bilmiyoruz tabii. Böyle duvara dayanmış duruyoruz. 'Asker... süngü tak!...' dedi. Tabii asker hemen durdu, süngüyü taktı. Kendisi gitti. Siviller açıldılar".

Mustafa Oktar

"Gitti onların yanına; 'Siz ne istiyorsunuz' dedi. 'Biz şeriat istiyoruz' dediler. 'Pekî' dedi, 'Ben size şeriatı göstereceğim' dedi".

Mustafa Şengönül

"Hatta tokat atmış birine. Tokat atınca o da elindeki tüfekle ateş etmiş buna... Yere düştü Kubilay..."

İşte ne olduysa o anda oldu.
Sahte Mehdi'nin tüfeğinden çıkan bir kurşun Kubi-

lay'ı bacağından yaralamış ve yere sermişti. Uzaktan olayı izleyen askerler bunun üzerine tüfeklerini doğrultup, mehdiliğini ilan eden Mehmet'e ateş ettiler. Ahali kaçışmaya başladı. Ama askerlerin tüfeklerinde tatbikat mermileri vardı. Etkisizdi. Patlamaya rağmen devrilmeyen Mehmet, çıldırmış bir halde "İşte" diye bağırdı... "Bana kurşun işlemiyor. Ben mehdiyim"...

Menemenliler donakaldılar.

Şimdi Kubilay, meydanın ortasında, yaralı ve tek başınaydı. Sürünerek önce Hükümet Konağı'na doğru kaçtı, ama kapı kilitliydi. Panik halinde cami avlusuna daldı. Ama Mehmet'le arkadaşları peşideydiler. Esrarın da etkisiyle başları dönen isyancılar bu kolay avı yakalayınca çıldırdılar. İçlerinden biri cebinden bağ bıçağını çıkardı. Kubilay'ın başına çöktü ve paslı bıçağı genç asteğmenin boynuna sapladı.

Az sonra hırıltılar sustuğunda, Kubilay'ın kesik başı Mehdi Mehmet'in elindeydi. Mehmet, seyircilerinin gözleri önünde, üzerinden kanlar fışkıran kesik başı getirip, yeşil sancağın tepesine dikti.

Mustafa Şengönül

> *"Bayrağın üzerine asmak istedi. Ama ip yoktu. Gitti karşıda kontracı Kemal isminde bir eskici vardı. Ondan bir parça ip istedi. O ipi aldı geldi, kafayı bağladı."*

O anda kitle psikolojisi devreye girdi. Kurşun işlemeyen bir mehdi elinde kanlar içinde bir kurban başı taşıyarak üstlerine geliyordu. "Arkamızda 70 bin kişi var. Katılın bize" diyordu. Ahali önce durdu... sonra... alkışladı...

Mustafa Şengönül

"Mecburi bir alkış yaptırdılar. Yapmıştır. Çünkü korktu millet. '70 bin kişi geliyor' deyince hepimiz korktuk."

Çok geçmeden, Menemen sokakları karıştı.

Biraz korku, biraz merakla biraraya gelmiş kalabalık, yeşil bayrağın ardısıra yürüyüşe geçmişti.

Menemen, bir avuç esrarkeşe teslim olmuştu.

Sabahat Erkal

"Kargaşa vardı... Kimisi o taraf, kimisi bu tarafta... Fesli, beyaz örtülü...Fesleri koltuk altlarına koymuşlardı. Şapkaya karşı çok düşmanlık vardı... Yani 'Şapkayı gavurlar giyiyor, biz nasıl giyeriz' gibilerden... Bunlar da 'Biz mehdiyiz. Müslümansanız buraya gelin' filan deyince çoğu halk buna inandı tabii..."

Az sonra, Değirmendağı'na yerleştirilen topların yönü Menemen Meydanı'na çevrildi. Meydana da bir mitralyöz yerleştirildi. "Teslim olun" çağrısı yapıldı ama, Mehdi Mehmet silahla karşılık verdi.

Mustafa Şengönül

"Birkaç silah patladı. Duvardan bakarken bekçi Hasan'ı vurdular, kafasından vuruldu. Yere düştü. O zaman millet kaçtı. Toplanıp kaçtık".

Sabahat Erkal

"Silah sesleri duyuldu çatır çatır... Annem filan biz çok korktuk. Pencereye gidip, tül perdenin

aralığından bakıyorduk. Hem Rum evindeyiz, hem de memurlara karşı bir düşmanlık vardı. Eh şapka devrimi yapıldı. Çarşaf çıktı. Manto giyildi artık. Yani 'müslümanlığı bırakıp gavur' olduk diye bir düşmanlık vardı. Menemenliler biraz gericiydi."

Mustafa Şengönül

"İlerde Mahver kahvesi vardı. O kahvenin önüne mitralyözü koydular. O zamanki makinelilere mitralyöz diyorduk biz. Oradan onlar ateş etti. Kimisi yaralandı, kimisi öldü".

Oradaki çatışmada iki bekçi, vurularak öldüler. "Üç Mehmet'ler"; yani Mehdi Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet de mitralyöz ateşiyle öldürüldüler.

Kasabada hemen sokağa çıkma yasağı kondu. Herşey birkaç saat içinde olup bitmiş, ama geride büyük bir leke bırakmıştı.

Haber ulaştığında Gazi, öfkeden çılgına dönmüştü. Olay kadar, bu olaya ahalinin de iştirak ettiğine dair gelen haberlere kızmıştı. Yanına girenler, Gazi'nin sinirle söylendiğini duydular:

Gazi Mustafa Kemal

"Bu ne haldir? Mürteciler Hükümet Meydanı'nda ordunun subayını din adına boğazlayabiliyorlar. Binlerce Menemenliden kimse çıkıp, mani olmuyor. Bilakis tekbirlerle teşvik ediyorlar. Yunan idaresi altındayken bu hainler neredeydiler? Onların namusunu ve dinini kurtaran ordunun bir subayına reva gördükleri bu saldırının cezasını yalnız hainler değil, hepsi en ağır şekilde çekmelidir. Bundan bütün Menemen sorumludur. Menemen artık "Vilmodit" yani 'Lanetlenmiş şehir' ilan edilmeye mütahak olmuştur. "Vilmodit" ilan edilen kâ-

saba halkı şehir dışına çıkarılır, aileler birer ikişer memleketin diğer şehirlerine dağıtılır, tam boşaltılan kasaba tümüyle yakılır. Bugünkü ve yarınki nesillere ibret olmak üzere, Hükümet Meydanına büyük bir siyah sütun dikilir. Derhal harekete geçmeliyiz."

Belki Menemen haritadan silinecek, ama ondan önce faillerin cezası da yine Menemen'de verilecekti. Bölgede sıkıyönetim ilan edildi. Ardından Zafer İlkokulu askeri mahkeme haline getirildi. 6 kişinin başlattığı bu olayın davasında tam 144 sanık vardı. Ve bir numaralı sanık, İstanbul'dan getirilen 90 yaşlarındaki Nakşi Şeyhi Esat Efendi'ydi.

Mustafa Şengönül

"Mahkemelere, hergün benim durduğum dükkanın önünden geçip gidiyorlardı. Kubilay okulu dediğimiz yerde mahkeme görüldü. Muğlalı Mustafa Paşa isminde birisi bunların ifadelerini aldı."

Sabahat Erkal:

"Biz pencereden görüyorduk. Öyle ki, hocaların kollarına ipler bağlı. 2'li sıralar halinde getirdiler."

Mustafa Şengönül

"Jandarmalarla getiriliyorlardı. 5 jandarma bir kişiyi götürüyordu. Elleri kelepçeliydi".

Sami Özyılmaz

"Orda soruyorlar: 'Bu kim... var mıydı? Bakıyor herif... 'Vardı' diyor. Ve gitti içeri.. Başka kim

vardı? Getiriyorlar bir tane daha... 'Bu var mıydı?' Vardı... Yoktu-Vardı... Yoktu... diye diye topladılar birkaç kişiyi...

Sabahat Erkal

"Köylülere 'Allahınız kim sizin' diye soruyorlar. 'İstanbul'da Esat Hoca' diye ifade veriyorlardı. Yani köylüler Allah'ın nerede olduğunu bile düşünmeden, böyle bilinçsiz olarak Mehdi diye bunlara tapmaya kalkmışlar."

Şeyh Esat Efendi, duruşmalar sırasında rahatsızlandı ve hastanede öldü. 2 haftada biten mahkeme sonucu toplam 77 sanık hüküm giydi. Tam 37 idam vardı. İsyancılara Kubilay'ın başını direğe bağlamaları için ip veren, sigara satan, alkış tutan Menemenliler de idam mahkumuydular. Bunlardan 9'u yaşları küçük olduğu için kurtuldular.

28 kişi ise ibret için Menemen meydanlarında asıldı.

Mustafa Şengönül

"Hepsini astılar gece. Sokağa çıkma yasağı vardı. Sabahleyin kalktım. Caminin yanından, kabak pazarı dediğimiz yere kadar 8-10 kişi vardı. Ondan sonra tren istasyonunda da 7 kişi vardı. İpi veren Kamil istasyonda asılmıştı. Tren yoluna böyle boydan boya asılmışlardı. Hepsini gördüm..."

Sami Özyılmaz

"Evvela aşağıda Hükümet'in altında Hocazade Ahmet Efendi'yi astılar. Astıktan sonra da önlerine bir kağıt asıyorlardı."

Mustafa Şengönül

"Önlerindeki kağıtta ne suçu varsa yazıyordu. İşi, nereli olduğu, kim olduğu yazıyordu. Manisalı bir çocuk vardı burada, Peri Bakkalı dediğimiz bir bakkal vardı. Onun önünde asılmıştı.

Sami Özyılmaz

"Ondan sonra öbürlerini getirdiler. Kamyonla hepsini aldılar. Mezara götürdüler".

Olaylar Meclis'e geldiğinde yine faturayı Serbest Fırka'ya ve Fethi Bey'e kesmek isteyenler oldu. Menemen'de belediye seçimlerini Serbest Fırka kazanmıştı ve kimileri, bu isyanda, suçu muhalefeti örgütleyenlere atmak istediler.

Bu suçlamalar Fethi Bey'i hasta düşürmeye yetti. Dünün başvekili, kırgın, yalnız ve hasta olarak köşesine çekildi.

Birkaç yıl sonra da Londra Büyükelçiliği'ne atandı.

Daha 3 yıl önce nice umutlarla geldiği Türkiye'den ayrılırken kulağında Gazi'nin Roma tarihinden aktardığı sözler çınlıyordu:

"Jules Sezar ilk devletini kurarken dostları Crassus ve Pompee ile ittifak yapmıştı. Ama sonraları üçünün arası bozuldu. Ve Sezar, onları ortadan kaldırırken kendini ebedi şef ilan ettirdi. Biz bundan kaçınmalıyız. Cumhuriyeti şahıs kavgalarından korumalıyız."

• O günden sonra Fethi Bey, Mustafa Kemal'i 1936 Eylülünde gördü. Kral Edward'la birlikte Türkiye'ye gelmişti. İki eski dost Dolmabahçe'de başbaşa görüştüler. Konu İngiliz seçimlerine geldi. Atatürk "Seçimi kim kazanır" diye sordu. Cevabı beklemeden derin bir iç çekti ve "Biz" dedi, "Bizimkini başarabilseydik, şimdi onlar da bizim seçimlerimiz için 'Kim kazanır?' diye soracaklardı. Yazık oldu."

Son kez Savarona'da görüştüler. Ayrılırken de sıkı sıkı kucaklaştılar.

Fethi Bey, yattan karaya çıktığında derin bir keder içindeydi.

Atatürk, en çok özlemini çektiği şeyi, ülkesinde demokrasiyi göremeden, hayata veda ediyordu.

• Atatürk ölmeden İnönü, Fethi Bey'i Türkiye'ye davet etti. Atatürk'ten sonra kurulacak kabinede bakanlık önerdi. "Beraber çalışırız. Temiz ve namuslu bir idare kurarız" dedi. Fethi Bey eski defterleri açmadı. Kabul etti ve Adalet Bakanı oldu. 1942'de sağlık nedenleriyle siyasetten çekildi.

Tarihçi Cemal Kutay'a anlattığı anılarında son sayfaya şu notu düştü:

"Şu anda vicdanımı hakem yaparak diyeceğim ki, Serbest Fırka olayında gerçekleri, bütün ayrıntısı ve içeriğiyle Türk Milletine bildirmiş değilim. Ve hakikatleri gelecek nesillerin dikkat ve uyarısına tam olarak intikal ettirememiş olmanın elemi içindeyim".

Yaralanmış, ama son ana kadar dostlarını ele vermemişti. Kol kırıldı, yen içinde kaldı.

Bu elemle, sırlarını hafızasında taşıyarak veda etti hayata...

• İsmet Paşa Menemen olayından sonra tek parti iktidarını iyice pekiştirdi.

Fethi Bey'den üç beş yıl sonra O'nun da Atatürk'le yolları ayrıldı.

Ama sonra Gazi'nin çok partili rejim düşünü gerçekleştirmek O'na kısmet oldu. Serbest Fırka deneyiminden tam 20 yıl sonra, Türk tarihinin ilk sağlıklı seçimiyle iktidardan devrildi.

Paşa'yı deviren adam, 20 yıl önce, o olaylı İzmir mitinginde, Fethi Bey'i karşılayan genç il başkanı; Adnan Menderes'ti...

KIZIL TEPELİ KALPAK

7 KASIM 1917
PETROGRAD

20. yüzyılın tarihi 7 Kasım 1917 sabahı değişti.

Petrograd'da günlerdir hazırlanan isyan bir kruvazörden açılan ateşle başladı.

Bu işaretin ardından Bolşevik kuvvetler, kentin kritik noktalarını işgal ettiler. Her semtten mitralyöz ve tüfek sesleri geliyor, meydanlar halkın "Hurra" sesleriyle çınlıyordu.

Nihayet kenti ele geçiren insan seli, çarlığın son kalesine yöneldi. Sabahın ikisinde binlerce silahlı Bolşevik; Çar'ın kışlık sarayı önünde toplanmıştı. Muhafızları ve sarayın geçit vermez kapılarını aşmak zor olmadı. Ve sonunda kısa bir kuşatmanın ardından saray düştü.

Artık tüm iktidar, Sovyetlerdeydi.

Ertesi sabah, devrim müjdesi sokaklarda dağıtılan bildiriler ve asılan afişlerle tüm dünyaya duyuruldu.

Çarlık rejimine ait tüm simgeler, zafer naraları atan Ruslar tarafından alaşağı edildi.

Meydanları dolduran kızıl bayraklar, dünyanın ilk Marksist rejiminin kuruluşunun habercisiydi.

Ve bu dev zaferin mimarının adı; Vladimir İlyiç Lenin'di...

2 YIL SONRA BİRAZ GÜNEYDE...

18 ARALIK 1919
ANKARA

Soğuk bir Aralık günü 3 köhne otomobil Sivas'tan yola çıktı. Otomobillerin ikisi dolma tekerlekli, yalnız biri normal lastikliydi. Bu son otomobilin lastikleriyle, yola gerekecek benzin de Sivas Amerikan Okulu'ndan hediye şeklinde sağlanmıştı.

Ankara'ya doğru yola çıkanların cebindeki para, ancak 20 yumurta, bir okka peynir, 10 ekmek almaya yetti.

Arabadakiler, Heyeti Temsiliye üyeleriydiler. En öndeki normal lastikli arabada; Mustafa Kemal Paşa vardı.

Onlar da Kuzeydeki komşuları gibi hem emperyalizme, hem de köhne bir imparatorluğa karşı zorlu bir mücadeleye girişiyorlardı.

Ordusuz, örgütsüz, silahsız, parasız bir savaşa doğru koşuyorlardı.

Ama Ankara'ya varıp, Dikmen sırtlarındaki karşılamayı görünce herşeyi unuttular.

Ankara, onları bağrına bastı...

1920'leri çıplak bir tepe üzerindeki 2 katlı Ziraat Mektebi binasında karşıladılar.

Milli mücadelenin belki de en belirsiz dönemi başlıyordu.

O binada geçecek 4 ay, Mustafa Kemal'in de hayatının en zorlu 4 ayı olacaktı.

Tablo hiç de içaçıcı değildi.

Padişah, idam fermanını yazmak üzereydi. O, artık apoletlerini söküp atmış, yetkisiz, rütbesiz bir sivil direnişçiydi.

Anadolu, iç isyanlar ve işgallerin tezgahında yanıyordu. Garp cephesinde Yunanlılar yeni taarruz hazırlığındaydılar. Güneyde Ermeniler, Karadeniz'de Pontus Rumları ayrılık peşindeydiler. Çerkez, Gürcü,Abaza Beyleri ayaklanmışlardı. Anzavur çeteleri kan dökmeye devam ediyordu.

Ve Anadolu'nun ortasında bir avuç direnişçi, geceleri yatağa kelle koltukta gidiyordu.

Halide Edip (Adıvar) Hanım

"Milletin ateşle imtihanının en korkunç anlarını yaşıyorduk. Karargah dıştan sakin görünse de içerde hayat güçtü. Büyük odadaki manzara gözümün önündedir. Mustafa Kemal Paşa lambasının ışığı altında kağıtları karıştırır, dağınık kuvvetleri idareye çalışırdı. Her yarım saatte bir endişe dolu telgraflar gelirdi. Bu durum, her gece şafak sökünceye kadar devam eder, hepimiz yorgunluktan bitkin hale gelirdik. Umumiyetle birkaç saat uyuyabilmek için sabahın erken saatlerinde aşağı inerdik. Fakat rahat uyumak mümkün olmazdı. Hilafet ordusunun ne zaman baskın yapıp, bizi yatağımızda boğazlayacağını tahmin edemiyorduk."

Mustafa Kemal, hasta ve yalnızdı.

Yanında ancak bir avuç insan vardı. Ne ordu, ne para, ne asker, ne silah...

Kaldıkları Ziraat Mektebi binasının telgrafı sürekli kötü haber telliyordu. Halide Edip o ateşten günleri daha sonraları öyle anlatacaktı.

Halide Edip (Adıvar) Hanım

"Bir sabah uyandığımda Adnan 'En tehlikeli geceyi geçirdiğimizi' söyledi. Hemen bütün tellerin

kesildiğini, yakından silah sesleri geldiğini, ortalıkta bir panik havası olduğunu anlattı. Dışarı çıktığımda karargahın etrafına bir sürü at getirtildiğini gördüm. Bunların ne için olduğunu sorunca 'Belki Ankara'yı terketmek ve Sivas'a gitmek zorunda kalırız. Senin için de bir araba hatırlatıyoruz' dediler. Ben, 'Halk tarafından parçalanmaktansa zehir alır ölürüm' dedim. Dr. Adnan o günlerde daima üstünde kuvvetli bir zehir taşıyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerdeki kadar yorgun ve bazen de ümitsiz olduğunu görmüş değildim."

Umutsuzluk ve karamsarlık o kadar ağırdı ki çevresinden bazıları bir ara çekilmesinin daha iyi olacağını bile düşündüler.

O, herşeyi bırakıp gitse, sıkıntıların biteceğini sandılar.

O günleri daha sonraları Recep Peker'le şöyle hatırlayacaklardı:

Recep (Peker) Bey

"İç isyan Ankara kapılarındaydı. Başta Kemal Paşa olmazsa tehlikenin hafifleyeceği fikrinde olanlar vardı. Böyle bir denemenin faydalı olacağını bize kadar duyurdular. Paşa 'Ben nereye gidebilirim' diye sordu. Bunun üzerine 'Şarka doğru gidersiniz' tavsiyesinde bulundular. Paşa bana döndü, fikrimi sordu. 'Memleketin menfaatı bunda ise fedakarlık etmelisiniz' demiştim.

Mustafa Kemal

23 Nisan 1921
Hakimiyeti Milliye'ye Demeç:

"İşte o günlerde kendimi bu teessürden kurtarmak için tarihsel durumun o günden sonraki

aşamalarına ait sorumluluğu bir başka arkadaşa tevdi ederek unutulacağım bir köşeye ve yalnızlığa çekilme isteğimi temasta bulunduğum çalışma arkadaşlarımın hepsine açık ve kesin bir lisanda bildirdim."

Ama yapamadı...

Sorumluluğu devredip, bir köşeye çekilmek... Kendini yalnızlığa mahkum etmek...

Bunlar 1920'nin ilk günleri için belki ihtimal dahilindeydi, ama imkansızdı.

Mustafa Kemal, yaşamının bu en kritik dönemecinde; vazgeçmekle devam etmek arasındaki tercihini çabuk yaptı:

Ve kavgaya girdi...

ŞUBAT 1920

5 Şubat 1920 günü Mustafa Kemal, Ziraat Mektebi'ndeki odasında bir durum değerlendirmesi yaptı ve ortaya çıkardığı tabloyu bütün açıklığıyla komutanlarına bildirdi.

Türkiye içerden işgal edilmişti. Dışarda ise hem Ege ve Karadeniz sahillerinden, hem de Suriye ve Avrupa cephesinden çepeçevre kuşatılmıştı. Bu çemberi yarabilmek için geriye bir tek cephe kalıyordu:

Kafkas Cephesi...

Anadolu'nun kurtuluşunun anahtarı, Bolşeviklerin elindeydi.

O halde Sovyetler'le anlaşılacaktı.

Mustafa Kemal, bu teşhisten sonra Bolşeviklikle ilgili bir tehlikeyi de hatırlattı.

Mustafa Kemal

> *"Bolşeviklerle temas eden milletin önünde iki şık vardır: Ya onlarla sosyal ve politik hareket birliği veya onun seline silahla muhalefet... Bizim de bu iki şıktan birini seçmemiş gerekmektedir."*

Oysa o günlerin dünyası, kuzeyden esen Sosyalist rüzgârlarla kıpır kıpırdı.

Rus İmparatorluğunu yıkan ihtilal, şimdi Almanya'yı sallıyordu.

Avrupa'da Finlandiya'dan, Fransa'ya kadar her ülke-

de Bolşevik hareketleri yayılıyordu.

Macaristan'da bir Sovyet Cumhuriyeti, iktidar olmuştu.

Bütün işaretler Bolşevizmin Avrupa'ya hakim olacağını gösteriyordu.

Peki Türkiye bu rüzgâra ne kadar direnebilirdi? Ya da direnmeli miydi?

Ankara'da bu kritik kararın muhasebesi yapılırken, 16 Mart 1920 günü, Ziraat Mektebi'ndekiler bomba gibi bir haberle uyandılar:

İstanbul düşmüştü...

Bu işgalle, İstanbul'da Osmanlı Devletinin 467 yıllık egemenliği son buluyordu. 2 gün sonra Meclis-i Mebusan son bir toplantıyla dağıldı.

Artık İstanbul yoktu.

Ne yapılacaksa Ankara'dan, Anadolu'dan yapılacaktı.

Mustafa Kemal acilen kafasındaki, yeni stratejiyi devreye soktu.

Yapılacak 2 şey vardı:

İstanbul'un kapatılan meclisi yerine Ankara'da yeni bir meclis oluşturmak... Ve bu meclis aracılığıyla hemen dışarıya açılan tek kapı durumundaki Sovyetler'le ilişki kurmak.

İlk adım 23 Nisan 1920 günü atıldı ve 1. Meclis Ankara'da açıldı.

Bundan tam 3 gün sonra, 26 Nisan'da da ikinci adım geldi.

Mustafa Kemal, tarihi bir adım attı ve kuzeydeki komşunun liderine bir mektup yazdı.

Mektubun yollandığı isim de kendisi gibi bir devrimciydi:

Vladimir İlyiç Lenin...

"Sayın Başkan,

Bütün çalışmalarımızı ve askeri hareketlerimizi Rus Bolşevikleriyle birleştirmek zorunluluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükümetlere karşı savaşmayı ve bütün ezilen milletleri emperyalistlerin hegemonya-

sından kurtarmayı amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz. Ayrıca ülkemizi işgal eden emperyalist güçleri saf dışı bırakmak, emperyalizme karşı girişilen genel savaşı sürdürebilmek amacı ile yurt içindeki gücümüzü artırmak için Sovyetler Birliği'nin bize ilk önce 5 milyon altın lira vermesini, yapılacak görüşmelerde tutarı kararlaştırılacak silah ve cephane ve bunlardan başka askerî teknik ve tıbbî malzeme, birliklerimizin ihtiyacını karşılayacak gıda maddeleri sağlanmasını istemekteyiz.

Saygı ve selamlarımızla samimi duygularımızı lütfen kabul buyurunuz efendim.

TBMM Başkanı
M. Kemal"

Mustafa Kemal ve Vladimir İlyiç Lenin...

İşte aynı dönemde emperyalizme karşı dövüşen iki ulusal kahramandan biri, bu kritik aşamada diğerine güç birliği için elini uzatıyordu.

Bu mesaj hemen bir subay grubuyla ve deniz yoluyla Moskova'ya, Lenin'e ulaştırıldı.

Lenin, Türkiye'de olup bitenleri gayet iyi biliyordu.

Mesaj O'nun için de son derece önemliydi.

Aslında istenen para büyük bir meblağ idi.

Bir mebus maaşının aylık 100 lira olduğu günlerde Sovyetler'den yaklaşık 25 milyon lira tutarında altın isteniyordu.

Ama Sovyetler Birliği Türkiye için ne kadar önemliyse, Türkiye de Bolşevikler için o kadar önemliydi. Nitekim sonraları, Lenin Türkiye'ye yollayacağı Büyükelçi Aralov'a şunları söyleyecekti:

Lenin

"Mustafa Kemal Paşa tabii ki sosyalist değil, ama iyi bir teşkilatçı olduğu anlaşılıyor. Kabiliyetli bir lider ve milli burjuva devrimini idare ediyor. İlerici, akıllı bir devrim adamı. Bizim sosyalist dev-

rimimizin önemini anlamış olup, Sovyet Rusya'ya olumlu davranıyor. O, istilacılara karşı bir kurtuluş savaşı yapıyor. Emperyalistlerin gururunu kıracağına, padişahı da yardakçılarıyla birlikte silip süpüreceğine inanıyorum. Halkın O'na inandığını söylüyorlar. O'na yani, Türk halkına yardım etmemiz gerekiyor".

Gerçekten de Mustafa Kemal sosyalist değildi. Dahası, kendisinin de bir gün Meclis'te söylediği gibi henüz sosyalizmin ne olduğunu bile bilmiyordu.

Ama bildiği, daha doğrusu sezdiği birşey vardı:

Bundan böyle esas mücadele Bolşeviklerle, Emperyalist Blok arasında olacaktı. O halde bundan yararlanılmalıydı.

İşte en hayati aşamada attığı kurnazca bir adımla, kuzey komşusunu yanına çekmeyi başarmıştı. Bundan sonra karşılaşacağı zorluk, elini verdiği bu komşudan kolunu kurtarmaktı. Bunu sağlamak için de müthiş bir planı vardı. Şimdi bu tarihi satranç oyununda hiç beklenmedik bir hamle yapacak ve herkesi şaşkına çevirecekti.

MAYIS 1920

Tarihleri boyunca birbirine düşman olmuş 2 imparatorluk, Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları 20. yüzyılın başında birbiri peşisıra devrildiler. Artık ne Rus çarının, ne de Osmanlı padişahının hükmü geçiyordu.

Bu imparatorlukların toprakları üzerinde şimdi 2 devrimci rejim kuruluyor ve devrimin başında 2 insan tam bu aşamada birbirlerine yardım ellerini uzatıyorlardı.

Yalnız herkesin aklını bir soru kurcalıyordu:

Acaba imparatorluklarla birlikte eski düşmanlıklar da yıkılıyor muydu? Yoksa? Yoksa ezeli Türk-Rus çekişmesi şimdi yeni bir kisve altında mı sürecekti? Türkiye, yardım alacağım derken Bolşevik mi olacaktı?

1920 Mayısında Meclis'te bu sorular sorulunca yanıtlamak Mustafa Kemal Paşa'ya düştü:

Mustafa Kemal
20 Mayıs 1920/TBMM

> *"Bu noktada iki konuyu birbirinden ayrı ele almak gerekir. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşevik Rusya ile ittifak yapmak. Biz Bolşevik Rusya ile ittifaktan sözediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan sözetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir."*

Ama iş bu kadar basit değildi.

Mustafa Kemal, Meclis'te bu konuşmayı yaptığı sıralarda Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'le, Maliye Bakanı Yusuf Kemal Bey Moskova yolundaydılar. Kafkasları aşarak Bolşeviklerle görüşmeye gidiyorlardı. Ceplerinde de Mustafa Kemal'in yazdığı bir talimatname vardı. Bu talimatnamenin ikinci maddesi aynen şöyleydi: "Türkiye'nin amacı, şimdiki ulusal sınırlar içinde tam bağımsız yaşamak kaydıyla Rusya ile kaderini ve istikbalini birleştirmektir."

Onlar bu talimatla Moskova yolundayken 2 Haziran günü Mustafa Kemal'in Lenin'e yazdığı mektubun cevabı geldi. Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Mustafa Kemal'e gönderdiği mesajda; "Türk halkının kahramanca verdiği savaşımın Sovyetler'ce ilgiyle izlendiğini" söylüyordu. Türk-Sovyet ilişkileri bu mektuplaşmayla resmen başlamış oldu.

Ancak Ankara hükümeti Bolşeviklere nasıl temkinli yaklaşıyorsa, Çiçerin ve Sovyet rejimi de Ankara'ya öyle yaklaşıyordu. Acaba Bolşevik olmayan bir rejime yardım yapmak doğru muydu? Gönderilecek silahların yarın Bolşeviklere çevrilmeyeceğini kim garanti edebilirdi?

İşte tam o günlerde Türk komünistleri ortaya çıktılar.

Mustafa Kemal, 1920 yazında Bakü'deki Türkiye Komünist Partisi'nin lideri Mustafa Suphi'den bir mektup aldı.

Mustafa Suphi
TKP Merkez Komitesi Başkanı

"Dünyanın en haris emperyalistlerinin emellerine hedef olan zavallı Türkiye'yi ve mazlum halkını istilacıların kanlı pençelerinden kurtarmak için inkılap Hükümetine ve Kuvayi Milliye Kumandanlığına her türlü yardıma hazırız. Teşkilatımız çalışmalarını memleket içine taşımakla bu sonuca daha çok yaklaşacağı inancındadır."

Bolşevik destekli Türkiye Komünist Partisi, tam da Türk-Sovyet ilişkilerinin kurulduğu aşamada Türkiye'de faaliyet için Ankara'dan izin istiyordu. Mustafa Suphi'nin mektubunu getiren Salih Zeki, önce Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'yla görüştü. Sovyet yardımının sağlanması için aracı olabileceklerini söyledi.

Bu yardım 1920 Türkiye'si için hayat demekti. Durumun ne kadar vahim olduğunu Doğu'da Ermenilerle savaşa hazırlanan Kâzım Paşa şöyle anlatıyordu:

Kâzım (Karabekir) Paşa
Şark Cephesi Komutanı

> *"En zayıf noktamız yiyecek ve para... Günler oluyor ki başta ben olmak üzere hepimiz mısır ekmeği ve bir kap yemek yiyoruz. Giyinmemiz de erler gibidir. Asıl mühim mesele askerin nihayet kışa kadar sabredeceği, kışın hepsinin kaçacağı sözleridir. Kıştan evvel behemahal Doğu meselesini çözmek mecburiyetindeyim. Çünkü orduyu beslemek imkân dışı".*

İşte komünistlerin yardım eli tam bu sırada uzanıyordu.

Kâzım Paşa tam anlamıyla arada kalmıştı. Bir yanda savaşı sürdürmelerini sağlayacak Sovyet yardımı, öte yanda ne olduğunu bile tam bilemedikleri komünizmin ağına düşme tehlikesi... Bakü'den Mustafa Suphi'nin mesajı gelince çareyi, topu Ankara'ya atmakta buldu:

Kâzım (Karabekir) Paşa
Şark Cephesi Komutanı

> *"Gelen zata bir an evvel Ankara'ya gidip Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesini tasviye ettim. Gitsinler, bu yoldaşlar evvela komünistlik nedir, ken-*

dileri nasıl adamlardır, anlatsınlar. Hükûmet ve Millet Meclisi'ne kendilerini ve mesleklerini esaslıca tanıtsınlar. Bu iş eğer faydalı bir tesir yapabilecekse, yani İtilaf devletleri üzerinde 'Bakın bunlar nihayet Bolşevik ve Komünist olmak zorunda kaldılar. İş fena...' tarzında bir tesir yapabilecekse böyle bir idareye doğru meyil edilmesini münasip görürüm. Aksi takdirde bu gidişle Ruslardan ne para, ne de silah yardımı göreceğimiz yok gibidir".

1920 YAZI
ANKARA

1920 yazında Bolşeklik artık dillerde gezer olmuş, devrim marşları okullarda söyletilmeye başlamıştı. Kuzey'den heyetler gelip giderken, herkes bu ne olduğu bilinmez yeni rejim üzerine tahminler yürütüyordu. Madem ki Batı medeniyeti Türkiye'yi yutmak isteyen bir canavara dönüşmüştü, o halde Doğu'dan doğan bu yeni güneş, Türkiye'nin kurtuluş ümidi olamaz mıydı? Bu soru o günlerin Ankara'sında çok sıkça soruluyordu...

Meclis'te bir grup milletvekili çareyi Komünizmde görmeye başlamıştı.

Hüseyin Kâzım Kadri
Meclis-i Mebusan/İstanbul Mebusu

"Ankara'da ilk dikkatimizi çeken şey Bolşevik Kulübü oldu. Yunus Nadi Bey ve daha birçok mebuslar bu kulübün üyesiydiler. Hatta Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın başında kırmızı bir kalpak vardı. Bunun ne olduğunu sorduğumuzda Fevzi Paşa'nın Bolşeviklikle ilgili söylediği sözlerden hayrete düştük".

Zamir Damar (Arıkoğlu)
Adana Mebusu

"Bazı mebus arkadaşlar Komünizm ilan edilmemesinden yakınıyorlardı, 'Daha ne bekliyoruz?

Niçin komünizmi ilan edip, halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz? Hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım' diyorlardı. Komünizm işareti olarak kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek, bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi."

Ankara'da Bolşevizme sempati ile bakılıyordu ama, Anadolu eşrafı biraz da korku içindeydi. Bolşeviklerin servet düşmanı oldukları, zenginlerin mallarını alıp, fukaraya dağıttıkları anlatılıyordu. Tam Bolşeviklerle anlaşırken bu olumsuz propagandaları önleme işi de yine kumandanlara düşüyordu.

Kâzım (Karabekir) Paşa
Şark Cephesi Komutanı

"Erzurum zenginleri 'Bolşevikler geliyor' diye işittikçe pek büyük endişeye düşüyorlardı. Bolşevikler hakkında o kadar fena söylentiler yayılmıştı ki bunların geçtiği yerde herşeyin yanıp kül olacağı kanaati kökleşiyordu. Ben mütemadiyen onları teskin ve iknaya çalışıyordum. Onlara para ve cephanenin ancak Rusya'dan alınabileceğini söylüyor, Bolşevikler aleyhine propagandalara kapılırsak birkaç ay sonra parasızlıktan ordumuzun eriyeceğini anlatıyordum. Nahcivan'a Kızıllarla temasa bir müfreze gönderdiğimi söyleyip, 'Göreceksiniz, erlerimiz Bolşeviklerle temastan sonra kendi din ve geleneklerine daha çok bağlı olacaklar' dedim."

O güne dek herkes Bolşeviklikten sözediyordu ama kimse bir Bolşevik görmemişti. Neye benzedikleri, nasıl insanlar oldukları bilinmiyordu. İşte bu belirsizlik ortamında Kâzım Paşa Nahcivan'a bir müfreze yolladı. Kızıllarla ilk karşılaşacak Türkler onlar olacaktı. Ve Bolşevizm onlara bulaşmazsa, tehlikeli olmadığı anlaşılacaktı.

Kâzım Paşa bu büyük buluşmanın sonucunda rahat bir nefes aldı.

Kâzım (Karabekir) Paşa
Şark Cephesi Komutanı

"Nahcivan'daki birliklerimizin teması tahminim gibi çıktı. Bolşevik efradının sırmalı apoletlere düşman olduğunu işiten subalarımız, apoletleri daha evvel çıkarmışlardı. Birlikler pek muntazam ve samimi karşılaşmışlar ve iki müttefik ordu parçaları gibi hareket etmişlerdir. Bu arada Kızılordu askerlerinin dini ve milli geleneklerimize aykırı olan bazı hareketlerini subaylarımız müsamaha ile hoşgörmüşler ve nezaketle önlemişlerdir. O kadar ki mesela bir Türk ve Müslüman erkeği için affedilmez bir saygısızlık, hatta günah sayılan, kadınlar hamamına girmek gibi bir hareketi yapan Bolşevik erlerini bizimkiler görünce yine şiddete kapılmadan ve nezaketle önlemişler. Bu suretle kesinlikle askerlerimiz bozulmak şöyle dursun, daha dindar ve daha itaatli olmuşlardır".

Kızıllarla temasın dînen tehlikeli olmadığı böylece anlaşıldı. Ancak bu temas ordu subayları içinde bir apolet düşmanlığı yarattı. Kâzım Paşa bu durumu şöyle rapor etti.

Kâzım (Karabekir) Paşa
Şark Cephesi Komutanı

"Nahcivan'daki temastan sonra apoletlere karşı genel bir nefret hasıl oldu. Ve o ana kadar tek tük apoletli gezen zabitler bile artık takmaz oldular. Bu arada Kızılordu askerleri ile ilk temasta bulunan birliklerdeki zabitlerin kendiliklerinden Bol-

şevik işaretleri taktıklarını, neferlerin de başlarına kızıl yıldız taktıklarını haber aldım. Bunun üzerine emirsiz, aşağıdan yukarı iş görmenin fecaatini ve Kızılordu işaretlerinin aynen kullanılmasındaki mahzuru düşünerek bu başlıklara takılan kızıl yıldızı ay-yıldız şekline sokturdum".

Kızıl yıldızlar toplatıldı ama bu kez de kalpakların tepesine kırmızı çuha taktırmak moda olmaya başlamıştı... Kırmızı Tepeli Kalpak'lar pek rağbetteydi.

Kırmızı o günlerde yeşille flört ediyordu.

1920 yazının o hararetli günlerinde "Yeşil Ordu" imzalı bir bildiri elden ele dolaşıp duruyordu:

"Ey köylüler, fukaralar, ey çalışkan çiftçiler, namuslu ırgatlar ve ameleler gözlerinizi açınız... Etrafınıza dikkatle bakınız... Etrafınızdaki ağalar beyler kimlerdir bilir misiniz? Onlar da sizin gibi insandır! Dünyada yenen, giyilen herşeyi fukara meydana getirir, fakat kendisi aç, çıplak, sefil, evsiz ve yurtsuzdur. Başınızı biraz kaldırınız, sesinizi yükseltiniz. Rusya'da çiftçiler ve askerler yeni bir dünya yapıyorlar. Yeni dünyada hükümet fukaraların eline geçiyor. Herkes eşit oluyor. Biz de bu yola gidiyoruz. Biz de eşit olacağız."

Yeşil Ordu, Tokat Mebusu Nazım Bey ve bazı İttihatçı milletvekillerince kurulmuş bir gayriresmi örgüttü. Kurucuları arasında Dr. Adnan ve Yunus Nadi gibi Mustafa Kemal'in yakın çevresinden isimler de vardı.

Onlar da Bolşevikliğin müslümanlıkla aynı şey olduğunu sanıyorlardı. Amaçları, "Bolşeviklikle" suçlanan millî mücadele hareketini temize çıkarmak ve aslında Bolşevikliğin İslâmın uygulanmasından başka birşey olmadığını göstermekti. Bunu kanıtlamak için de İslâmın kutsal yeşil rengini simge olarak seçmişlerdi.

Örgütün kurucularından Bursa Mebusu Şeyh Servet, propaganda yaparken şunları söylüyordu:

Şeyh Servet (Akdağ)
Bursa Mebusu

> *"Dindaşlarım, yoldaşlarım...*
> *Bizim bütün kusurumuz dinimizin esaslarını unutmuş olmamızdır. Artık aklımızı başımıza toplamalı ve bu esaslara dört elle sarılmalıyız. Şu anda dünyanın en muazzam devletini oluşturan Rusya'nın yaptığı büyük inkılaplarla İslâm dininin esaslarını kabul etmiş olduğunu görmüyor muyuz? Bolşevizmin en kısa tarifi Peygamber zamanında yaşanmış olan müşterek samimi hayattan ibarettir. Hazreti Ebubekir, İslâmı kabul eder etmez, bütün servetini fakirlere dağıtmıştı. Hiç tereddüte gerek yoktur. Biz de öyle yapacak ve bütün felâketlerden kurtulacağız".*

Bu sözlerle hem Sovyetler'e hem de İslâm dünyasına göz kırpılıyor, bir tür Sosyalist-İslâm sentezi yaratılmaya çalışılıyordu. O günlerde yeşil bayrak altında bir İslâm ordusunun Anadolu'ya yardım için Kafkasya'dan yola çıktığı gibi bir efsane de dilden dile geziyordu. Kimileri bu hareketi Çerkez Ethem'le ilişkilendiriyor, kimileri ise ordunun başında Enver Paşa'nın olduğu söylentisini yayıyordu.

Oysa aynı tarihlerde Enver Paşa bambaşka hazırlıklar içindeydi.

Almanya'dan Moskova'ya geçmiş ve bir devlet başkanı gibi karşılanmıştı. Bolşevik yönetimi bir yandan Mustafa Kemal'le ilişkiyi sürdürürken, öte yandan da Enver Paşa ve İttihatçılara da ilgi gösteriyor, her ihtimale karşı formül üretiyordu.

Enver Paşa, Moskova'ya varır varmaz, Mustafa Kemal'e bir mektup yazarak, amacının bir İslâm İhtilal Cemiyetleri Teşkilatı kurmak olduğunu açıkladı. Bu teşkilât aracılığıyla örgütlenecek ve Anadolu ihtilaline destek verecekti. Kafasındaki gizli amaç, Türk İslâm dünyasının başına geçmek ve bir turan fatihi olmaktı.

Bu amaç için aradığı fırsatsa çok geçmeden, 1920 Eylül'ünde karşısına çıktı.

Bakü'de bütün dünyanın mazlum milletleri büyük bir kurultayda toplanıyorlardı. O da bu kurultaya Cezayir, Fas, Tunus ve Trablus'u temsilen katılacak ve bayrağı Bakü'den açacaktı...

EYLÜL 1920
BAKÛ

Soyvet rejimi dünya karşısında ilk ciddi gövde gösterisini 1920 Eylül'ünde Bakû'de yaptı. Burjuvazi, Batı dünyasını teslim almışsa, şimdi Doğu milletleri de Bolşevizmin şemsiyesi altında 7 düvele seslerini duyuracaklardı.

Bakû'de düzenlenen "Şark Milletleri Kurultayı" Doğu'nun uyanışının simgesi olacaktı. Komüntern'in çağrısı üzerine tam 26 milletten 2 bine yakın delege, Şarkın kara talihini yenmek üzere trenlerle Kafkaslar'a koştular.

Araplar, İran Kürtleri, Moğollar, Hintiller, Özbekler, Kırgızlar ve daha nice millet ve kavimden binlerce insan kılıçları ve silahları bellerinde olduğu halde Bakû'de toplandılar. Coşku müthişti. Nihayet dünya zenginleri bacaklarını masanın üzerinden kaldıracak ve emekçiler, nasırlı elleriyle dünyanın sahibi olacaklardı. Kurultaya katılan herkes buna yürekten inanıyordu.

Şarkın dört bir köşesinden kopup gelen delegeler "Yaşasın Devrimci Kızıl Şark", "Yaşasın Dünya Devrimi" sloganlarıyla geçit töreni yaparken, heyetlerden birinin ön sıralarında bir Türk bayrağı da göze çarpıyordu. Türkler, tam 235 delegeyle en kalabalık heyetlerden birini oluşturuyorlardı.

Aslında ülkenin parçalanmışlığını simgelercesine Türk heyeti de bölük pörçüktü. Daha doğrusu üç ayrı heyet vardı:

- Kurultay'daki en tanınmış Türk kuşkusuz Enver Paşa'ydı.

Ülkesinden yıllardır uzak yaşamasına rağmen şöhreti Doğu halkları arasında yayılmıştı. Paşa, Bakû'de Bolşeviklerle flört ediyor ve hayatının belki de son kumarını oynuyordu.

• Kurultay'da Ankara Hükümeti'ni ise İbrahim Tali Bey temsil ediyordu. Bakû yolunda Enver Paşa'yla birlikte kameralara poz veren Türk delegasyonunun amacı da istiklal savaşını Doğu halklarına anlatmaktı.

• Ve nihayet Kurultay'daki diğer bir grup da Türkiye komünistleriydi. Heyetin taşıdığı pankartta eski Türkçe "Cümle Cihan fukarayı kesibesi... Toplaşınız" yazıyordu. Yani "Tüm dünya ezilenleri... Birleşiniz...". Heyetin başında, Bakû'deki İttihatçıların kurduğu Türkiye Komünist Partisi'ni ele geçiren Mustafa Suphi vardı. Aynı zamanda Kurultay'ın Başkanlık divanında görevliydi.

Her üç heyet de Bakû'deki bir tiyatro salonunda toplanan bu deli dolu topluluğa kendilerinin "en Bolşevik" taraf olduğunu kanıtlama çabasındaydılar. Salonda ihtilal marşları silah seslerine karışırken Enver Paşa, bir Rus tarafından okunan, fazla da ilgi görmeyen, hatta birara yuhalanan konuşmasında şöyle diyordu:

"Yoldaşlar,

Biz savaşa karşıyız. Ama yeryüzünde barışı egemen kılmak için, bütün engellere rağmen gelmiş geçmiş en kanlı savaşlardan birini sürdürüyoruz. Ben, emperyalistlerle; kapitalistlerin dişlerinin kırılacağına ve son zaferin muhakkak Bolşevizmde kalacağına inanıyorum."

Kurultaya gözlemci statüsüyle katılan Ankara Hükümetinin temsilisi İbrahim Tali Bey ise havaya savrulan kılıçların inlettiği salonda şu cümleleri haykırıyordu:

"Yoldaşlar,

Anadolu son nefesine kadar özgürlük ve bağımsızlığını savunmaya kararlıdır. Anadolu devrimcileri ve köylüleri artık şevk ve samimiyetle yüzlerini Üçüncü Enternasyonal'e çevirmişlerdir. Ve kendilerine Sovyet Rusya'nın uzat-

tığı dostluk elini aynı hislerle ve memnuniyetle kabul ederler. Yaşasın bu yolda birlikte yürüyen devrimci Rusya, devrimci Anadolu ve onların dayandığı Şark devrimi...".

Ancak bu heyecanlı konuşma kurultay yönetimini pek etkilememişti. Kurultay'ın bir numaralı ismi, Komünist Enternasyonal'in Başkanı Zinovyef, yaptığı konuşmada Türkiye'ye nasıl baktıklarını açıkça ortaya koydu:

"Yoldaşlar,

Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye ve Mustafa Kemal'e yardımcı olduğunu biliyorsunuz. Biz, başında Mustafa Kemal'in bulunduğu bir hareketin bir komünist hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Elbette Mustafa Kemal hükümetinin Türkiye'de yürüttüğü siyaset, bizim siyasetimiz değildir. Fakat biz İngilizlerin aleyhine yürüyen her devrim mücadelesine yardım etmeye hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü kim zengin ise O'nun tarafına eğilmektedir. Lakin bunun başka türlü olacağı zaman da gelecektir."

Bakü Kurultayı, açıldığı gibi büyük bir heyecan içinde dağılırken Türkiye hakkında da bir karar verdi. Şark milletlerinin, emperyalizme karşı savaşan Türkiye'yle fikir ve gönül birliği içinde olduğu vurgulandı, ancak şu cümle eklendi: "Kurultay, Türk işçi ve köylüsüne de örgütlü ve düzenli olarak toplanmalarını tavsiye eder".

Delegeler Loyd George'un kuklasını yakarak dağılırken, Türkiye de Moskova'nın kendisine bakış açısını öğrenmiş oluyordu. Bolşevikler, Mustafa Kemal'e şimdilik, kerhen destek vereceklerdi. Ama asıl beklenti Ankara rejiminin bolşevikleşmesiydi.

Asıl ittifak ancak o zaman sağlanabilecekti.

Bu sonuç Ankara'ya ulaştığında Mustafa Kemal, artık bir yol ayrımında olduğunu anladı.

Savaşın bu en sıkışık anında bir yandan ezeli rakibi Enver Paşa ve Türk komünistleri Moskova'nın desteğini almak için bastırıyorlar, bir yandan da içerde bir Bolşe-

vizm sempatisi giderek taraftar topluyordu.

Bunlara karşı tavır alsa Sovyetler'in göndereceği yardım tehlikeye girebilirdi.

Bir şey yapmalı ve hem bu Komünist muhalefeti bertaraf etmeli, hem de bunu yaparken, Sovyetler'i gücendirmemeliydi. İşte tam o günlerde, bu düğümü çözmek için kimsenin aklına gelmeyecek müthiş bir formül buldu:

Bir Komünist Partisi kuracak ve yayılan Bolşevizm hareketinin dizginlerini bizzat ele alacaktı.

"Anadolu halkına beyanname...

Müslüman kardeşlerim, Komünist arkadaşlar,

Korkunç bir haksızlık işlenmektedir. Büyük devletler yeni bir Müslüman kurbanını boğazlıyorlar. Onu yoketmek azmindedirler. Fakat biz, elde silahımız, anavatan topraklarını savunarak ve haklarımızı haykırarak ölmesini bilenlerdeniz. Köylülerimiz topraklarını, yurtlarını ve köylerini istilacıya karşı müdafaa ederken, şehit düşerken emin olabilirler ki yakın bir zamanda bütün İslâmiyet, Komünizm ile birlik olarak onların intikamını alacaktır.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal"

Fransız Le Temps gazetesinde yayınlanan bu beyanname, Mustafa Kemal'in 1920 yazındaki ruh halini yansıtıyordu. Şevket Süreyya Aydemir, Kurtuluş Savaşı'nın bir kaosa doğru sürüklendiği o dönemi Mustafa Kemal'in en kritik depresyon günleri olarak tanımlar.

Millî Mücadele dört bir yandan esen farklı rüzgârlarla oradan oraya savrulmaya başlamıştı. Mustafa Kemal, gelişmeleri görüyor, anlıyor, fakat kontrol edemiyordu. İpler yavaş yavaş elinden kayıyordu. Nihayet 10 Ağustos'ta Sevr anlaşması da imzalanınca artık bıçağın kemiğe dayandığını farketti.

Anadolu'nun çevresindeki çember daralırken, Kızılordu Polonya'ya yürüyor, Varşova önlerine kadar geliyordu.

Bolşevizm Doğu'nun yeni hakimi olmak üzereydi.

Bu arada vaadedilen Sovyet yardımı da bir türlü gelmiyordu. Moskova, adeta Ankara rejiminin ne yön alacağını gözlüyordu.

Şimdi tam bir satranç oyuncusu gibi davranmalı ve üç hamle ileriyi görerek elindeki kozları çok akıllıca oynamalıydı. Elindeki tek koz da "Bolşevik kartıydı".

Hem ülkeyi kuşatan Batı emperyalizmine karşı Sovyetleri arkasına alacak, hem de onların esiri olmamanın bir yolunu bulacaktı. Bu arada da ülke içinde kırmızı tepeli kalpak giyenlerin giderek çoğalmasına da çare bulacaktı.

Bu tarihi dönemeçte duygularını değil, aklını kullanmak zorundaydı. Tam o anda herşeyi göze alarak cesur bir karar aldı. Ve hiç beklenmedik bir adım attı.

Rakiplerinin başındaki kırmızı tepeli kalpağı aldı...

Kendi başına taktı...

2 AĞUSTOS 1920
TBMM

"Efendiler,

Bilinir ki, bizim görüşümüz Bolşevik ilkeleri değildir. Fakat esas itibariyle incelenirse bizim görüşlerimiz egemenliğin doğrudan doğruya halka verilmesidir. Elbette böyle bir ilke Bolşeviklikle çelişmez. Özellikle biz Müslüman olduğumuz için ümmetçiliğimiz vardır ki, milliyetçiliğin çizdiği sınırlı çemberi sonsuz bir alana dönüştürür ve bu bakımdan bizim yönümüz de Bolşevik yönü olarak görülebilir."

(Mustafa Kemal)

Meclis'teki bu konuşmanın ardından Mustafa Kemal kolları sıvadı. Bir Komünist Parti kuracaktı. En yakın dostlarını parti yönetimine getirecek, böylece gelişmeleri anında haber alacaktı. Resmi TKP kurulduktan sonra diğer Komünist örgütlenmeleri yasaklayacak ve bu alanda tam bir denetim kuracaktı. Nihayet bu yolla aralık duran Moskova kapısını da ardına kadar açacağını umuyordu.

Sovyet yardımının bedeli Bolşevizm olacaksa, artık bu bir "Rus Bolşevizmi" değil, "Türk Bolşevizmi" olacaktı. Ve Ali Fuat Paşa'ya yazdığı gibi, "ne yapılacaksa, Hükümet tarafından yapılacaktı."

Mustafa Kemal, bu inanılmaz projesini önce ilk kabinenin Maliye Bakanı, Yeşil Ordu kurucularından Hakkı Behiç Bey'e açtı:

Hakkı Behiç (Bayiç)
TKP Genel Sekreteri

"Mustafa Kemal Paşa tamamiyle Rus devriminin aynını hedef tutmak şartıyla bir Komünist Parti kurulmasını bana teklif etti. Bu teklifi, Rusya'dan gelmekte olan tehlikenin ilham ettiği bir fikir mahsulü ve siyasi zorunluluk şeklinde izah etti. Ben bu vazifeyi bir fedakârlık olarak gördüm. Çünkü bir komünist olarak açıkça ortaya çıkmakla birçok düşmanlığı üzerime çekeceğimi biliyordum. Bu partinin ülkemizin gayesine göre bir yönetim şekli yaratması adeta imkânsızken ben bu imkânsızı temenni eden adam durumuna düşecektim. Ve bundan sonra artık komünizm dışında hiçbir parti namına siyasi hayata çıkamayacaktım. Fakat reddedersem de, hizmetten kaçıyormuş gibi görünecektim. Kabul ettim".

Ve "Resmi Türkiye Komünist Fırkası" 18 Ekim Cumartesi günü Ankara'da Taş Han'ın karşısında hazırlanan bir binada kuruldu.

Partinin ileri gelenleri arasında Refik Koraltan, Kılıç Ali, Yunus Nadi, Tevfik Rüştü gibi Mustafa Kemal'in yakın çevresinden isimler vardı.

Tevfik Rüştü (Aras)
TKP Yöneticisi

"Ben o zaman Kastamonu'da İstiklâl Mahkemesi'nde görevliydim. Atatürk beni acilen Ankara'ya çağırttı ve bana 'Bir Komünist Partisi kurdurdum' dedi, kendisinin partiye girmediğini, ama İsmet, Ali Fuat ve Fevzi Paşa'ların girdiklerini söyledi. 'Dünya bizi tanımazsa biz de Komünistlerle birlik olur, kurulan yeni dünyada yerimizi alırız. Fakat memlekete yabancı eli sokmayız. Görüşümüzde samimiyiz, bu bir oyun değildir' dedi".

Kılıç Ali
TKP Yöneticisi

"Çok geçmeden bir muvazaa tertibi olarak benim de dahil olduğum bir Merkez Kurulu oluşturuldu. Bu kurul Hakkı Behiç Bey'i genel sekreter yaparak Hakimiyeti Milliye Matbaası'nın üstündeki küçük bir odada işe başladı. Amaç, Rusların gözünü boyamak ve şerlerine imkân bırakmamaktı."

Şimdi yapılacak iş, başta Çerkez Ethem'in Yeşil Ordusu olmak üzere içerdeki diğer Komünist faaliyetleri pasifize etmekti. Mustafa Kemal, hemen Kuvvayı Seyyare Kumandanı Ethem Bey'e bir mektup yazarak durumu bildirdi:

"Sayın Ethem Beyefendi,
Ankara'da Üçüncü Enternasyonal'e bağlı bir genel merkez kuruldu. Bu merkezi cemiyete ben, sen ve Refet Bey dahi alındık. Yeni Dünya gazetesi bu cemiyetin fikirlerini yayacaktır. Hazırlanmakta olan program tamamlandığında size de gönderilecektir. O zaman okur ve derhal gereken merkez ve yerlere şubeler açılmasına lütfen yardım buyurursunuz. Sıhhat ve afiyet sayın yoldaş.

Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal"

Birkaç hafta sonra Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa Ankara'dan Hakkı Behiç ve Mustafa Kemal'in ortak imzalarını taşıyan bir mektup aldı. Okuyunca gözlerine inanamadı.
Mektup, "Sevgili Yoldaş" diye başlıyordu...

"Sevgili Yoldaş,
Doğrudan Üçüncü Enternasyonal'e bağlı bir Türkiye Komünist Partisi teşkil edilerek Hükümetçe de onaylan-

mıştır. Partinin askerlik işleri şubesi siz kumandan yoldaşımızı da üyeleri arasında görmekle iftihar eder.

Parti resmen kurulmuş olup, faaliyetini tanzim ettiğinden ve eskiden kurulmuş olan gizli Yeşil Ordu teşkilatı da partiye dönüştüğünden dolayı artık Bolşevizm, Komünizm fikir ve esasları üzerinde hiçbir cemiyet, heyet veya kişi fotoğraflı belge ve yetkinamesi olmaksızın faaliyette bulunamayacaktır. Şimdiden ilgilenenlerin dikkatlerinin çekilmesini rica ederiz.

Mustafa Kemal"

Paşalar bir anda yoldaş oluvermişlerdi.

Mektubu alan Ali Fuat Paşa neredeyse şaşkınlıktan küçük dilini yutuyordu. Mustafa Kemal bir Komünist parti kurmuş, kendisini de üyeliğe çağırıyordu. "Olacak iş değil" diye düşünürken Mustafa Kemal imzalı bir gizli şifre aldı. Bu kez mesaj "Yoldaş" diye başlamıyordu ve Mustafa Kemal, bu silah arkadaşına işin aslını anlatıyordu:

"Komünistliğin memleketimizde değil, daha Rusya'da bile uygulanış kabiliyeti hakkında açık kanaatler oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber içerden ve dışardan çeşitli amaçlarla bu akımın memleketimiz içine girmekte olduğu görülmüştür. Önlem alınmazsa milletin pek fazla muhtaç olduğu birlik ve sükûnunu bozan hallerin olması da mümkündür. En makûl ve tabiî önlem olarak aklı başında arkadaşlara hükümetin bilgisi altında bir Türkiye Komünist Partisi kurdurmak düşünüldü. Bu durumda memlekette bu fikir ile ilgili bütün cereyanları bir bileşkeye indirgemek mümkün olabilir. Kurucu Heyeti ve 30 kişilik Genel Merkezi arasında seçkin arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kazım Paşa'larla, Refet ve İsmet Bey'lerin de gizli olarak dahil bulunmasını uygun gördüm. Bu sayede memleketi tutan ve millî amaçlarımızın kahramanları olan arkadaşlarımızın bilgileri, bu teşebbüsün oluşumu üzerinde etken olacaktır. Sosyalizm ve komünizm prensiplerin-

den hangilerinin, ne dereceye kadar bizce uygulanabileceği, özümseneceği ve kabul edilebileceği TKP'nin propagandasına karşı milletin fikir gösterileri ile ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her zamandan çok büyük bir inzibat ile kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve önem verilmelidir. Komünizm akımı, nihayet ordunun en büyük kumandalarında kalmalıdır.

Mustafa Kemal"

Artık Ankara'da herkes "yoldaş"tı.

Mustafa Kemal, partiye özel hesabından yazdığı çekle maddî destek sağlıyor, yakınlarına "yoldaşıma" imzalı fotoğraflar yolluyordu. Reis Paşa, Ekim ayı başında Ankara'ya varan ilk Sovyet elçilik heyetini de "Hoşgeldiniz Yoldaşlar!" diye selâmladı. Bu heyetin gelmesiyle Ağustos ayında imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması da somutlaşıyor ve Sovyet yardımı akmaya başlıyordu. İlk parti yardım Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'ya teslim edilmişti.

Halil (Kut) Paşa
General

> *"Aslında ben 4 milyon Rus altını istemiştim. Ancak 1 milyon verebileceklerini söylediler. Pazarlık yapamayacağını söyleyince 'Şimdilik 3 milyonu kabul ediniz' dediler. Yapacak birşey yoktu. 4 gün sonra birer tonluk sekiz külçe altın verdiler. Altınlar hazır olunca silahlarımı hazırladım. Bakû'den sonra atla ve arabayla devam etmek üzere trenle yola çıktık. Yanımdaki yük belki de Anadolu savaşının kanı olacaktı."*

Böylece başlayan Sovyet yardımı Kurtuluş Savaşı boyunca parti parti gelmeye devam etti. 1921 ve 1922 yıllarında Moskova'dan toplam 10 milyon altın ruble gön-

derildi.

Bu arada silah sevkiyatı da hızla sürüyordu. Türk resmi kayıtlarına göre o dönemde Sovyetler'den Anadolu'ya 40 bin tüfek, 50 bin sandık mermi, 66 top ve 150 bine yakın top mermisi gönderildi. Bu, Kurtuluş Savaşı boyunca alınan toplam dış yardımın yüzde 83'üne eşitti.

Savaşın en zorlu dönemi bu sayede aşılabildi..

OCAK 1921

1921'in ilk zafer haberi Batı Cephesinden, İnönü'den geldi. 6 Ocak'ta Yunanlıların başlattığı saldırı, şiddetli bir karşı hücumla püskürtüldü. Düşmana büyük zayiat verdirildi. Ve böylece kazanılan I. İnönü Zaferi Ege'de işgalcilerin denize dökülmesiyle sonuçlanacak bir askeri taarruzun başlangıcı oldu.

Bu zafer aynı zamanda İtilaf Devletlerini de Ankara Hükümeti'ni tanımaya zorladı. Londra'da bir barış konferansı toplanması ve buraya Anadolu delegelerinin de katılması gündeme geldi.

O günden itibaren Türkiye için yeni bir dönem başlıyordu. Artık Batı ile ilişkilerin yolu açılıyor, "Sovyet kartı" yavaş yavaş önemini yitiriyordu. Amaç gerçekleşmiş ve ölümle yaşam arasındaki bir dönemde "Mustafa Kemal'in TKP'si" işlevini büyük ölçüde yerine getirmişti.

Artık 3,5 aylık bu partinin de, Türkiye'nin Bolşevizm macerasının da sonu gelmişti. Bu dönemin kapanış konuşmasını Mustafa Kemal 22 Ocak'ta Meclis'in gizli oturumunda yaptı ve oynadığı bu müthiş satranç oyununun gerekçelerini orada anlattı:

Mustafa Kemal
BMM Başkanı

"Efendiler,

Gayet ciddi bir konu üzerindeyiz. Önce Rusya'da bu milletin sersem birtakım evlatları Türkiye

Komünist Partisi diye bir parti kurdular. Diğer yandan, memleket dahilinde de Komünizmin ne olduğunu bilemeyen, fakat Bolşevizmin bizim için kurtarıcı bir güç olabileceğini sanan birtakım insanlar da kendiliğinden Komünizm örgütü kurma hevesine düştüler. Hükümetimiz bunun için tedbir düşünmek zorundaydı.

Efendiler,

İki tür tedbir olabilirdi. Birincisi, doğrudan doğruya 'Komünizm' diyenin kafasını kırmak, diğeri Rusya'dan gelen her adamı derhal hudut dışına defetmek... Bu yöntemleri uygulamakta iki yönden faydasızlık görülmüştür. Birincisi politik olarak iyi ilişkilerde bulunmayı gerekli saydığımız Rusya Cumhuriyeti tamamen komünisttir. İkincisi, fikir cereyanları zor ve şiddetle reddedilemez. Aksine güçlendirilir. Buna karşı en etkin çare gelen fikir cereyanına karşı fikir cereyanı vermek, fikre fikirle karşılık vermektir. Böyle olunca komünizmin memleketimiz için kabul edilmez olduğunu anlatmak en etkin çare görülmüş ve bu düşüncenin ürünü olmak üzere Ankara'da Komünist Partisi adında bir parti kurulmuştur".

• M. Kemal'in TKP'si Ocak ayında kendini feshetti. Partinin Genel Sekreterliğini kerhen kabul eden Hakkı Behiç, küsûp, köşesine çekildi.

Diğer sol gruplara gelince...

Nazım Bey'in önderliğinde Yeşil Ordu'dan kopup, resmi TKP'ye girmeyen bir grubun kurduğu Halk İştirakiyun Fırkası'nın yöneticileri İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp, ağır hapis cezalarına çarptırıldılar.

Mustafa Kemal'le görüşmek üzere Anadolu'ya geçen Mustafa Suphi ve 14 arkadaşı ise Erzurum'da halkın protestolarıyla karşılaşınca Bakü'ye dönmek üzere açıldıkları Karadeniz'de boğularak öldürüldüler. Bu, bir dönemin kapanışının simgesi oldu.

• Tarihe "15'ler Cinayeti" olarak geçen ve hâlâ aydınlatılamayan Mustafa Suphi olayı Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemedi. Aslında Bolşevikler Mustafa Kemal'in TKP'sinin 3. Enternasyonal'e üyelik başvurusunu reddetmişlerdi. Mustafa Suphi'nin partisini gerçek Komünist Partisi olarak tanımışlardı ama cinayetin üzerinde fazla durmadılar. Savaş döneminde başlayan Türk-Sovyet ilişkileri zaferden sonra da canlanarak sürdü.

• Ve nihayet, Şubat 1921'den itibaren Anadolu'da sol hareketler tamamen yasaklandı. Kalpaklardan kızıl yıldızlar ve kırmızı çuhalar sökûldü. Kızıl Tepeli Kalpak, millî mücadelenin en zorlu günlerinde görevini yapmış ve sonuna yıldızını ayla birleştirerek yeni bir rejimin simgesi haline dönüşmüştü.

GELİBOLU'NUN İKİ YAKASI

BU BÖLÜMDE, ÇANAKKALE'DE SAVAŞMIŞ
TÜRK, İNGİLİZ, ALMAN VE ANZAK ASKERLERİNİN
MEKTUP, GÜNLÜK VE HATIRALARINDAN YARARLANILMIŞTIR.

Mustafa Kemal
(Yarbay, 19. Tümen Komutanı)

"Sofya'da ateşemiliterken Başkomutanlığa yazıyla başvurarak savaş cephesinde bir göreve atanmamı istemiştim. Nihayet bir süre sonra Harbiye Nezareti'nden gelen bir telgrafla 19. Tümen Komutanlığı'na atandığım bildirildi. İstanbul'a gelince atamamı yapanın Başkomutan Vekili Enver Paşa olduğunu öğrendim. Kendisine teşekküre gidip bu tümenin nerede olduğunu sordum. Genelkurmay'a sormamı istedi. Ama Genelkurmay'da da bilen çıkmadı. Şu hale bakın, ne garip durumdayım. Herkese 19. Tümen Komutanı olduğumu söylüyorum. Halbuki böyle bir tümenin varlığından bile kimsenin haberi yok. Adeta sahtekâr vaziyetinde idim. Nihayet anlaşıldı ki tümen Gelibolu'dadır. 24 Ocak 1915 günü Gelibolu'ya gidip, tümenimi teslim aldım".

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"12 Mart sabahı Lord Kitchener'in odasına girdim. Heyecansız bir sesle bana, 'Çanakkale'deki donanmayı desteklemek üzere bir askeri kuvvet

gönderiyoruz' dedi, 'Ordunun komutanı sizsiniz'.

Çanakkale hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Türkleri de tanımıyordum. Dahası, kendi kuvvetlerimiz hakkındaki bilgim de sıfırdı. Ama kabul ettim. Ayrılırken Kitchener, 'Unutmayın' dedi, 'Siz başarıya ulaşırsanız, yani Donanma, Çanakkale Boğazı'nı aşar ve İstanbul kendiliğinden teslim olursa bu yalnız bir muharebe zaferi değil, bir harbin galibiyeti olacaktır'.

Veda edip çıktım. Cepheye gidiyordum".

Mersinli Er Emin (Çöl)
48. Alay, 2 Tabur, 2. Bölük

"1914 Ağustosunda Adana'nın genel yerlerine büyücek kağıtlar asıldı. Kağıtta büyük harflerle 'Seferberlik var. Asker olanlar silah altına' diye yazıyordu. Halk öbek öbek toplanmıştı. Biri, 'Ben cepheden geleli daha 15 gün oldu. 5 de çocuğum var' dedi. Biz Mersinli 4 arkadaş Çanakkale'deki 48. Alay'a verilmiştik. Çantaları toplayıp, vagonlara doluştuk. Bizim Mehmetçikler de avaz avaz ayrılık türküleri söylüyorlardı. Çantalarımızda bayat ekmekle birlikte iplik, çarık iğnesi, kösele, örs, çekiç ve kerpeten vardı. Niye biliyor musunuz: Çünkü Mehmetçiğin babasından dedesinden öğrendiği iki amansız düşmanı vardı: Açlık ve ayakkabısızlık..."

Er William Edward Rolgard
Anzak Askeri

"Savaş başladığında gencecik bir delikanlı idim. Yeni Zelanda'da okullara savaş posterleri asılmıştı. Posterde babalarının dizinin dibinde oyun oynayan çocukların resmi vardı. "Baba, Büyük Savaşta sen ne yaptın?" diye soruyorlardı. Bunlar

beni etkiledi. Aslında değil Çanakkale, Türkiye'nin bile nerede olduğunu bilmiyordum. Ama ülkem için savaşmaya hazırdım. 17 olan yaşımı 21 olarak büyüttürdüm ve Gelibolu'ya giden ilk birlik için gönüllü yazıldım.

18 MART 1915
CUMA

18 Mart günü güneşli, ılık ve rüzgârsız bir sabahla başladı.

Deniz sakindi.

Müttefikler bir saldırı için bütün koşulların uygun olduğuna inanıyorlardı. Önce geçitteki tabyalar bombardımanla ezilecek ve akşama mayın tarayıcıları rahat rahat kanalı temizleyeceklerdi. Bir gün sonra da İttifak donanması Marmara'ya geçecek, İstanbul'a doğru yol alacaktı.

Akdeniz Filosu Komutanı Robbeck, sabaha karşı saat 04.00'te donanmaya "Hazır ol!" emrini verdi. Askerler, çağın en modern zırhlılarında savaş yerlerini aldılar. Komutanlar güvertede olduğu halde Bozcaada'daki demirli yerlerinden hareket ettiler.

Bu gelen, Akdeniz'de o güne dek görülmüş en büyük deniz kuvveti yığınağıydı. Saat 10.30'da sabahın ilk pusu kalkarken tam 10 savaş gemisi iki sıra halinde Boğaz'a girdi. Ve zırhlılar Boğaz'ın iki kıyısındaki Türk tabyalarını şiddetle bombalamaya başladılar.

Çanakkale, bir anda yangın yerine dönmüştü.

General Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Boğaz'a giren gemilerimizin müthiş salvoları gökleri titretiyor. Donanmamız Boğaz sahillerini

bombalıyor. Queen Elizabeth zırhlısı, ağır yolla manevra yaparak Boğaz'ın dar koyunda toplarından Türklere tonlarca cehennem ateşi yağdırıyor. Alçıtepe alev ve duman içinde... Buna karşılık tahkimatlardaki mevzilenmiş bataryalardan tek bir cevap yok. Kulaklarımıza Türk toplarının sesi gelmiyor. Toprağımız hayatı temsil eden her varlığı öldürmek için yeri göğü sarsıyor. Heyecandan titriyoruz."

Gemiler, henüz kıyıdaki Türk ve Alman topçularının menzili dışındaydı. O yüzden kıyıdakiler bu cehennem ateşine yarım saat hiçbir karşılık vermeden direndiler.

Kıyıdan karşılık gelmeyince Amiral Robbeck, gemilere hedeflere daha da yaklaşma talimatı verdi. İngiliz zırhlıları yarım mil daha yaklaştılar. İkinci grupta yer alan Fransız zırhlıları da ileri atıldılar. Ancak giderek ağırlaşan bu bombardımana rağmen mevzilenmiş Türk topları isabet almıyordu. Bunun da çok basit bir nedeni vardı. İngiliz komutanlar, ilk keşifte Boğaz'daki yerleşim birimlerini tahrip edebilmek için, gördükleri beyaz minareleri esas noktası almışlardı. Çanakkale Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı Selahattin Yarbay, bunu tahmin etmiş ve gece, minareleri siyaha boyatmıştı.

Yarbay Selahattin (Adil)
Müstahkem Mevki Kurmay Başkanı

"Bu küçük tedbirimiz onların ateş tanzimine engel olmuştu. Düşman zırhlıları 14 kilometreden uzak olduklarından biz atış yapamıyorduk. Merkez bataryalarımız onların ateşi altında beklemek mecburiyetinde kalıyor, infilaktan toz ve duman bulutları içinde kayboluyorduk. Sonunda uzun müddet ateş etmemekle eratın maneviyatının kırılacağını dikkate alarak mesafeye bakılmaksızın ateş edilmesini emrettik".

İşte o zaman Türk tabyalarından karşılık ateşi başladı. Saatlerdir basit toprak siperler içinde bu ölüm yağmurunun dinmesini bekleyen Türk topçusu "Ateş!" komutuyla denize doğru gülle yağdırdı. Tabii bu ateşle düşman zırhlıları Boğaz'ı çevreleyen tabyaların yerlerini keşfetmiş oldular ve karşılıklı bir cehennem kapışmasıyla ortalık mahşer yerine döndü.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

> *"Saat tam 16.00'da Teke Burnu'nu döndük ve birdenbire dehşet içinde kaldık. Cehennemi bir ateşin ortasındayız. Dev zırhlıların ağır topları hep bir ağızdan alev kusuyor. Yüzlerce mermi havada ıslıklar çalıyor. Yer gök birbirine giriyor. Kulakları sağır eden bir gümbürtü. Gelibolu sırtları alevler içinde yanıyor. Gizli seyyar topların mermileri hem Rumeli, hem Anadolu sahillerinden yağmur gibi tepemize yağıyor".*

Saat tam 13.45'te Boğaz'ın tam ortasında müthiş bir patlama oldu. Fransız zırhlısı Bouvet'nin cephaneliği isabet almıştı. Önce gemiden göğe doğru bir duman yükseldi. Sonra da koca gemi iki dakika içinde yana yatıp, devriliverdi. İngiliz komutanın deyişiyle "küvete fırlatılmış bir fincan tabağı suda nasıl kayıp giderse, o dev zırhlı da öylece Boğaz'ın sularında boğuluvermişti". Geminin 800 mürettebatından ancak 5 subay ve 56 er kurtulabildi. Zırhlılarda tam bir şaşkınlık yaşanırken, kıyıdaki tabyalarda zafer naraları atılıyordu.

Hemen ardından, İngilizlerin hiç beklemedikleri o feci sürpriz geldi. İngiliz donanmasının en gözde zırhlılarından Inflexible (Bükülmez), Türklerin mayın gemisi Nusrat'ın bir gece önce döşediği mayınlardan birine çarptı ve korkunç bir patlamayla yan yattı.

Savaşı güvenli bir geminin güvertesinden izleyen Ian Hamilton şaşkına döndü:

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

> *"Kanımız donmuş, bakışlarımız donuklaşmıştı. Gözlerimizi Inflexible'a dikmiş geminin batıp, batmadığını anlamaya çalışıyorduk. Maalesef batıyordu. Sonunda bütün mürettebat ana güvertede toplandı ve gemilerini terk emri beklediler. Inflexible ilk kurban, ilk şaşkınlığımızdı".*

Ama son olmadı.

Nusrat'ın mayınları o gün 2 geminin daha sonunu hazırladı ve saat 18.00 sıralarında dünyanın en güçlü donanması 3 büyük gemisini Çanakkale Boğazı'nın derinliklerinde terkederek geri çekildi. Türk tarafının zayiatı tahrip edilen bir tabya, 9 top ve 132 insandı. Müttefikler ise 3 gemi ve çok sayıda mürettebatın yanısıra moralleri ni ve soğukanlılıklarını da kaybetmişlerdi. Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı Ian Hamilton, 19 Mart günü yazdığı bir mektupta "kaybettiğimiz gemilere çok üzgünüm, fakat fedakârlığa katlanmaya mecburuz" diyordu.

Katlanacağı fedakârlık 500 bin gencin, Gelibolu'ya gömülen cesetleri olacaktı.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

> *"Yaralı geminin güvertesinde toplananlar paniğe kapılmadan, hareketsiz sırada bekliyor, fakat her an kopacak bir fırtınanın korkunç bir tehlikenin ve ölümün beşiğinde, onunla yüzyüze olduklarını biliyorlardı. Dev cüsseli mağrur gemilerimizden, hışımla saldıran o koca filodan meydana gelen kortej, şimdi tabut nakleden bir cenaze arabasının arkasından gider gibiydi. Winston Churchill'in aceleciliği yüzünden buradaydık, ama aceleye lüzum olmadığını çok geç anlıyorduk".*

Winston Churchill
İngiliz Donanma Bakanı

"Ne Batı cephesindeki Alman topu, zehirli gazı, ne de onların dahiyane planları bize o kadar tesir etmedi. Nisbetine göre en etkili şey neydi bilir misiniz: Türklerin Çanakkale Boğazı'na attıkları ve demir bir tel üzerinde sallanan 20 adet mayın... Bu, bize yüzbinlere mal oldu".

Yüzbinlerin ölümü, cepheye onbinlerce kilometre uzakta bir İngiliz'in iki dudağının arasından çıkan emirle olmuştu. Ölen yüzbinlerin komutanı yıllar sonra anılarında Çanakkale cehenneminden söz ederken şunları yazacaktı:

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Öteden beri arkadaşlar bana ölümle yüzyüze gelince ne hissettiğimi sorarlar. Ben böyle durumlarda iki farklı duygu yaşarım. Birincisinde şöyle düşünürüm: 'Bu ne heyecan, bu ne heybetli manzaradır... Şu saniyemi milyonlara değişmem'. İkincisinde ise kendi kendime şöyle derim: 'Ben ne eşek herifim ki burada bulunuyorum'. Şu Boğaz, ne diye bütün dünyanın bir harp meydanı haline geliyor? Bu boğuşmadan maksat nedir? İnsanlığın bilincine, sağduyusuna bir hal mi oldu? Dövüşmeye hiçbir sebep yokken niye bu cefaya katlanılır ve iki ayrı insan grubu karşı karşıya geçip birbirlerini yemeye çalışır?"

Türklerin bu soruya verecek yanıtı vardı.

Onlar topraklarını savunmak için bu kör dövüşüne canlarını koymuşlardı.

Ama göz göre göre ölüme sürüklenen yüzbinlerce

müttefik askeri için bu savaşın anlamını çözmek oldukça zordu.

Gelibolu topraklarında gencecik insanlar birbirini boğazlarken, savaşın lordları yarattıkları tabloyu Londra ve Berlin'deki karargahlarından izleyeceklerdi.

24 NİSAN 1915
CUMARTESİ

Çanakkale denizden geçilememişti.

O halde kara denenecekti.

Yarımadada herkes diken üstündeydi. Boğaz kıyılarını korumakla görevli Kolordunun komutanı Esat Paşa, deneyimini konuşturuyor ve düşmanın yarımadanın güney kısmı ile Batı'da Arıburun bölgesine çıkarma yapacağını tahmin ediyordu. Hazırlıklar da buna göre yapılıyordu.

Ancak sonradan Boğaz'ın savunması Alman Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'e devredildi. "Liman Paşa" ise müttefik kuvvetlerin Anadolu yakasını ve Saroz Körfezi kıyılarını kullanacakları inancındaydı ve tahkimatı ona göre değiştirtti.

Oysa aynı sıralarda İngiliz karargahında Esat Paşa'nın tahminini doğrulayan hazırlıklar yapılıyordu. İngilizler Alçı Tepe'ye doğru yürürken, Anzak'lar da Arıburnu civarından yapacakları çıkarma ile yarımadayı kuşatacaklardı.

Nisan ayı başında Türk mevzilerini dürbünle gözleyen İngiliz Komutanlarından Hamilton, işe bitti gözüyle bakıyordu. Günlüğüne "Türkler sahile yakın evleri toprakla kamufle etmişler" diye yazdı. Oysa kimbilir kaç asırdır oralarda evler toprakla bir seviyede ve kerpiçten yapılıyordu?

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Harekat planımız Türkler üzerinde tam öldürücü bir etki yapacaktır. Türkler geri çekilmek için bile vakit bulamayacaklar. Bazı komutan arkadaşlar Çanakkale Boğazı'nın geçilemeyeceğini sanıyorlardı. Göreceğiz bakalım... Göreceğiz...".

Ve sonunda 24 Nisan'ı 25 Nisan'a bağlayan gece çıkarma harekatı başladı.

Plana göre Fransızlar, Asya yakasına şaşırtma amaçlı bir çıkarma yaparken, İngilizler güneyden, Anzaklar da Batı'dan asıl kara harekatını başlatacaklardı. Savaşa son anda katılan Avustralya ve Yeni Zelandalı askerler daha nerede olduklarını anlamadan, bir geceyarısı gemilere doldurulup, savaşa sürüldüler. Şimdi tarihin yazdığı en kanlı savaşlardan biri Çanakkale sırtlarında patlayacaktı.

Er John Morison
Anzak Tugayı, 10. Tabur, C Bölüğü

"24 Nisan Cumartesi günü Limni'den harp gemileriyle harekete geçtik. Karanlık bastığında kibrit yakmamamız, sigara içmememiz ve mümkün olduğunca uyumamız emredildi. Çokları gibi ben de uyumaktansa arkadaşlarla sohbeti tercih ettim. Bazı erler ise konserve açmaktan körelmiş süngülerini biliyorlardı. Nihayet uyumuşum. Sabahın bir buçuğunda uyandırıldık. Birşeyler yememiz isteniyordu. Teçhizat kuşanma emrinden az sonra ip merdivenlerle botlara indirildik. Şu andan itibaren artık çoğumuzun bir daha geri dönemeden can verip kalacağı bir savaş alanındayız".

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Kraliçemiz Queen Elizabeth zırhlısı harp makyajını yaptı ve sabaha karşı göğü ve ufukları saran soğuk, dumanlı bir havada harekete hazırlandı. Saat henüz sabahın dördü... 04.15'te gemimiz artık sükûn içinde bir hanımefendi değil, savaşa hazır bir erkek. Saat 04.30 civarında Seddül Bahir açıklarına ulaştık. Her yer sessiz ve kül rengi. Deniz cam gibi... Pürüzsüz...".

Çavuş W. E. Turnley (25)
Anzak Tugayı, 10. Tabur

"Acaba görülecek miyiz? İşte bizi endişelendiren soru bu... Neden ateş etmiyorlar? Hiçbir direniş hazırlığı görünmüyor. Ateş etmelerini ne kadar da istiyoruz. Veya karaya ulaşabilmeyi... Belirsizlik sinir bozucu... Önümüzdeki filikayı izlerken bir an bizim, düşmanın yeri belli olsun diye öne sürülmüş talihsiz kurbanlar olabileceğimizi düşünüyorum. Ne iç açıcı bir düşünce...".

Alacakaranlıkta filikalar sahile yaklaşırken, Türk tabyaları da alarma geçiyordu.

Gözetleme yerlerinden, asker dolu 15 nakliye gemisinin Saroz Körfezi'ne yaklaşmakta olduğu haberi hızla yayıldı. İkinci haber Anadolu yakasından geldi. Düşman, Kumkale'ye asker çıkarıyordu. Ordu Komutanı Mareşal Von Sanders, tahminlerinin doğru çıktığı düşüncesiyle sevindi. Oysa bunlar yanıltma birlikleriydi. Asıl kuvvet 3 tümenle tam da Esat Paşa'nın tahmin ettiği yerden, yani yarımadanın güney ucundan karaya çıkmak üzereydi.

Esat Paşa
Kolordu Komutanı

"Gelibolu'da kirada oturduğum evde başucumda duran telefon sabaha karşı saat 05.50'de acı acı çalmaya başladı. Dinleyiciyi kulağıma koydum. Maydos'ta bulunan 19. Tümen Kumandanı Mustafa Kemal Bey, zırhlı kruvazörlerin himayesi altında birçok taşıt gemilerinin Seddülbahir, Arıburnu ve Saroz'a doğru ilerlemekte olduklarını haber veriyordu. Hemen kalkıp, karargaha gittim".

Yarbay Mustafa Kemal
19. Tümen Komutanı

"Saat 06.30'da Halil Sami Bey'den gelen bir raporla düşmanın Arıburnu sırtlarına çıktığını öğrendik. Benden hemen bir taburu Arıburnu'ndaki düşmana karşı götürmem isteniyordu. Öteden beri sezdiğim gibi düşman Kabatepe'den karaya çıkmaya teşebbüs ediyordu. Hemen 57. Alayı yürüyüşe geçirerek Kocaçimen tepesine yöneldim".

Mustafa Kemal, az sonra son neferine kadar hepsi şehit düşecek olan ünlü 57. Alay ile Anzak'ların 2 tümeninin çıkarma yaptıkları Kabatepe'ye koşarken, Türk kuvvetlerinin başındaki Alman Mareşali Von Sanders, Bolayır'da düşmanın şaşırtmaca amacıyla yaptığı çıkarmayı izliyordu. Aynı çıkarmayı gemisinin güvertesinden dürbünle izleyen İngiliz Komutan Hamilton ise, karşı tarafı şaşırtayı başarmanın keyfi içindeydi

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Saat 05.35 civarında filikalar dolusu askerin

karaya çıktığını gördük. Karaya ulaşanlar sahil boyunca mevzilenmeye çalışıyorlar. Bazıları toprağı kazıp, çalılıklarla örtüyor. Dürbünle baktığımız halde andan büyük görünmüyorlar. Bravo... Büyük bir an yaşanıyor. Çok başarılı bir çıkarma yaptık. Eminim bu bir gerçek. Bu kelimeyi kendi kendime defalarca tekrarlıyorum: Gerçek... gerçek... gerçek..."

Ama kıyıdakilerin gerçeği farklıydı. Filikalardan atlayarak karaya ayak basan müttefik askerleri, sabah alacasında hiç ummadıkları bir silahlı direnişle karşılaştılar.

Savaş, acımasız yüzünü göstermek üzereydi.

Çavuş W. E. Turnley
Anzak Tugayı, 10. Tabur

"İşte ufukta birkaç ışık göründü. Bizi farketmiş olmalılar. Ve nihayet birkaç silah sesi duyuyoruz. Belirsizlik bitti. Hepimiz filikadan atladık. Bir genç kaldı. Süngüsüne dayanmış, şuursuzca bize bakıyordu. Gemicilerden biri hafifçe dürtünce filikanın arkasına doğru devrildi... Ölmüştü..."

Ivan Hilden
Kraliyet Deniz Kuvvetleri Subayı

"Türkler mermi yağdırmaya başlamışlardı. Benden 30 metre ötede bir nefer vuruldu. Ben siperimin yanındaki ufak incir ağacının gölgesine sığındım. O korkunç Nisan sabahı ay ışığı altında çıktığımız kumsalın çakıl taşları askerlerimizin cesetleriyle örtülmüştü. Dalgaların gidip gelmesiyle yüzlerce ceset sahilde çalkalanıp duruyordu".

Er Stenford Ricketson
6. Anzak Piyade Taburu

"Önümüzdeki iki subayın çekilmekten söz ettiklerini duydum. Tabur komutanımız onları duymuş olacak ki, birden silahını çekerek üstlerine yürüdü ve tabancasının kabzasıyla çekilmeden söz eden binbaşının çenesine vurdu. 'Çekilmeyle ilgili bir kelime daha söylersen seni kendi ellerimle öldürürüm' dedi. Sonra da bizlere dönüp bağırarak şunları söyledi: 'Artık dönüş yok çocuklar... burada öleceğiz".

Çanakkale kara muharebeleri böylece başladı.

Sahile çıkan askerler, dikenli telleri aşmaya çalışırken sırtları tutmuş olan Türklerin ateşiyle karşılaşıyorlar, ya vurulup düşüyor, ya da sırta varınca süngülerle girtlak girtlağa bir kanlı dövüşe girişiyorlardı. Türkler ve Anzak'lar birbirlerine öylesine girmişlerdi ki, sahilde bekleyen zırhlılar destek ateşi de açamıyorlardı. Yüz metre uzunluğunda bir sahilde korkunç kanlı bir mücadele sürdürülüyordu. Alman Mareşal'in yanlış hesabı yüzünden, Karatepe düşmana hazırlıksız yakalanmıştı. Bir avuç Türk, sahili savunmaya çalışıyorlardı. Kıyıdan cephe gerisine çekilen bir Türk mesajı, durumun vehametini ortaya koyuyordu:

"Yüzbaşım... Ya hemen takviye göndererek düşmanı denize dökün ya da burayı terkedelim. Çünkü bu gece daha çok kuvvet çıkaracakları muhakkak. Yaralılarımı alacak doktor gönderin. Yazık yüzbaşım... Yazık... Allahaşkına bana takviye gönderin. Yüzlerce düşman karaya çıkıyor. Çabuk olun... Allahım. Başımıza neler gelecek yüzbaşım..."

Aynı sıralarda genç Anzak askerleri de benzer endişeler içindeydiler. Ama iki taraf da buna rağmen adeta delirmişcesine savaşıyordu. Türkler, düşmanı karaya çıkarmamak için, Anzak'lar ilerleyip, operasyonun kilit noktası olan Conkbayırı'nı ele geçirmek için canla başla

didiniyorlardı. Conkbayırı'nı ele geçirebilirlerse yarımadayı arkadan çevirmiş olacak ve Boğaz'a kolaylıkla inebileceklerdi.

Onlar ilerlerken, karşılarındaki Türk bölüğünün ihtiyat takımı da çarpışarak çekiliyordu. Saat tam 8'i 10 gece savaşın bu en kritik noktasında, çekilmekte olan ihtiyat takımı erleri 19. Tümen komutanı ile karşılaştılar.

34 yaşıdaki bu komutanın adı Yarbay Mustafa Kemal'di...

Yarbay Mustafa Kemal
19. Tümen Komutanı

"Kaçmakta olan askerlere 'Niçin kaçıyorsunuz?' dedim. 'Efendim düşman' dediler ve karşı tepeyi gösterdiler. Gerçekten de düşmanın bir avcı hattı karşı tepeye doğru serbestçe yürüyordu. Ben kuvvetlerimi dinlensinler diye geride bırakmıştım. Düşman, bana benim askerlerimden daha yakın durumdaydı. Ve bulunduğum yere gelirse kuvvetlerim çok kötü bir duruma düşecekti. O zaman artık bir mantık yürütmeyle mi, içgüdüyle mi bilmiyorum, kaçak askere;

'Düşmandan kaçılmaz' dedim.

'Cephanemiz kalmadı' dediler.

'Cephaneniz yoksa süngünüz var' dedim ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Bunlar süngü takıp yere yatınca düşman askerleri de yere yattı. Ve arkadaki bölük yetişerek ateş açtı. Kazandığımız an bu andır".

Alan Moorhead
Yazar

"İttifak devletleri adına harekatın en kötü rastlantılarından biri bu deha sahibi küçük rütbeli

Türk komutanının tam o anda o noktada bulunmasıydı. Çünkü aksi takdirde Anzak'lar pekâlâ o sabah Conkbayırı'nı ele geçirebilirler ve savaşın kaderi orada o anda belli olurdu. Oysa Mustafa Kemal o gün tam bir çılgınlıkla savaştı. Bir önsezi, talihinin doğmakta olduğunu O'na hissettirmiş olmalıdır. Ya burada ölüp gidecek ya da kendisini gösterecekti. Devamlı olarak en ön siperlerde çarpışmaktaydı. Topları mevzie sokarken erlerine yardım ediyor, mermiler arasından kalkıp, düşmanı kolluyor, askerlerini en ufak bir kurtuluş umudu olmayan hücumlara kaldırıyordu".

O andan başlayarak tam 8,5 ay boyunca, yaşamlarında daha önce hiç birbirlerini görmemiş 20 yaşlarındaki 1 milyon genç, birkaç bin metrekarelik bir arazi üzerinde kıyasıya bir ölüm-kalım savaşına giriştiler.

Topla, tüfekle, olmazsa süngüyle, taşla, hatta yumrukla... Ya ölecek, ya öldüreceklerdi...

Tam 1 milyon genç, hayatlarının baharını, 1915 baharında söndürdüler.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Ne olursa olsun zafere ulaşma yolundayız. Dünyada bizim askerlerimizden daha iyi yetiştirilmiş asker yoktur. Bizimkiler, askerliğin ruhuna vakıf, hepsi de gönüllü ve tam bu meslek için yaratılmışlar. Niçin savaştıklarını biliyorlar. Harbin sona ermesi için Boğazları aşıp, Rus dostlarımızla elele tutuşmamızın elzem olduğunu biliyorlar. Belki hepsi de ölecekler... Ölecekler ama Türkleri de yola getirecekler".

Er Rowling Lennox
Anzak 5.Tugay, 15. Bölük

"Henüz 19 yaşındaydım. Türklere karşı savaşırken ne o savaşın mahiyeti, ne de sebepleri hakkında esaslı bir bilgim vardı. Bildiğim tek şey, İngiltere Türkiye'ye savaş açmıştı, bizlerin de o günkü duruma göre bu karara uymamız gerekiyordu".

Teğmen Mucip
27. Alay, 2. Bölük Komutanı

"Artık ölmek ve öldürmek elle tutulacak kadar yakın. Sağımızdan, solumuzdan yükselen iniltiler, tüfek sesleri arasında boğuluyor, şehit olan erlerimin metanetle ve ibadet ederek hayattan ayrılışları çevrelerine saygı ve intikam telkin ediyordu. Dakikalar ilerledikçe mücadele bütün manasıyla dehşet ve ehemmiyet kazanıyordu. Öğleden sonra, üçe doğru, üzerinde saatlerdir boğuştuğumuz geniş sırtı aşarken bu çetin çarpışmanın kanlı bilançosunu bütün fecaatiyle görüyordum. Yüzlerce düşman askeri göz koydukları topraklarımız üstünde bir daha gözlerini açmamak üzere yatıyordu. Bizim bölüğü Kesikdere yatağında topladık. "Sağdan say" emri verildi. Zayıf, tok sesler duyuyordum: "Bir... iki... üç ve nihayet 18 tek...". Hiç unutmayacağım... evet sadece 18 tek...

Bölük derin bir sessizliğe gömüldü. Gözlerimden dökülen yaşları göstermemek için geriye döndüm ve raporumu yazdım: 'Muharebeye katılan 164 erden bugün mevcut olan 35'tir'".

Öğleden sonra Müttefikler, 30 bin askeri karaya çıkarmayı başarmışlardı. Ama her iki tarafta da büyük kayıp vardı. Yarımada sahilleri, dövüşerek ölen binlerce askerin kanlarıyla kızıla boyanmıştı.

Bu kanlı boğazlaşmayı Queen Elizabeth zırhlısının güvertesinden dürbünle izleyen Müttefik Kuvvetleri Komutanı Ian Hamilton, öğle uykusuna çekilmeden önce günlüğüne şunları yazdı:

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Artık uyumaya çalışmalıyım. Çarpışma devam edecek ve birlikler hayatta kalmak için dövüşecekler. Onları can pazarında bıraktım. Belki hiçbiri bir daha İngiltere'ye dönemeyecek. Peki ya ben? Ben uyuyorum.. Binlerce insan birbirini boğazlamak için mücadele ederken, ben uyuyorum. Ama başka ne yapabilirim ki?"

Ancak Komutan Hamilton'un gaflet uykusu uzun süremedi. Saat tam 12.05'te uyandırıldı. O uyurken, Türkler bütün güçleriyle karşı saldırıya geçmişler ve Anzak'ları bir kumsala sıkıştırmışlardı. Geri çekilen askerler ve yaralılarla birlikte tam 15 bin kişi, kumsala çıkarılan malzeme, toplar, hayvanlar, cephane herşey orada üst üste yığılmış haldeydi. Üstelik ateş altındalardı. Son bir saldırıyla denize dökülmeleri an meselesiydi. Gerçi, 2 bin kayıp veren Türk tarafının da saldıracak hali kalmamıştı, ama çıkarma birliklerinin komutanı endişe içinde geri çekilme izni istiyordu. Birlikler yıpranmış, moralman çökmüşlerdi. Çıkarma, bir fiyaskoya dönüşmek üzereydi.

Hamilton, pijamaları içinde bir süre kararsızlandı ve sonra savaşın kaderini belirleyecek kararı verdi:

"Savaşa devam!"

Güvenli bir kamarada uyku sersemi verilen bu karar, tarihin en kanlı savaşlarından birinin de işaret fişeği oldu.

Asıl kavga şimdi başlayacak ve bu güzelim yarımada üzerinde, 500 bin kişi toprağa gömülenedek, insafsızca devam edecekti...

1 MAYIS 1915

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

> *"Artık Türk toprakları üzerindeyiz. Türkler gerçekten cesurlar ve görüldükleri yerde dehşetli korku yaratıyorlar. Ama ben onlardan bazı silah arkadaşlarının korktuğu kadar korkmuyorum. Kan, ateş ve ter pahasına karaya çıktık ve ne pahasına olursa olsun, ölü veya diri, bu topraklarda kalacağız. Şifreli anahtarımızı Helles burnundan yüzyıllardır paslı ve tozlu duran kilide soktuk. Tanrının bir lütfu bu bize... Tanrım o kilidi açmak için bize kuvvet ver. Taa ki kapı açılsın ve İngiltere İmparatorluğu'nun zırhlıları Boğaz'ı geçip, Haliç'e ulaşsın...".*

İşgalin Başkomutanı Ian Hamilton, kamarasında İstanbul düşleri görürken karada artık saflar belirlenmişti.

Şimdi Gelibolu'da "siper savaşları dönemi" başlıyordu.

Tam bir milyon asker, birbirine son derece yakın siperlerde mevzilenmiş, ölmeyi ya da öldürülmeyi bekliyordu.

Ülkelerinin tarihindeki ilk savaşa gönüllü yazılan genç Anzak erleri yavaş yavaş savaşın acı yüzüyle tanışıyorlardı.

Elleri tetikte, gözleri karşı siperdeydi.

Ama yüreklere, günlüklere, memleket hasreti çökmeye başlamıştı.

Er Frank E. Rumball
1. Anzak Tümeni, 3. Tugay Karargahı

"Gelibolu'ya çıkışının henüz üçüncü günü... Kıyıda kazdığım küçük bir çukurun içindeyim. Başımın üstünden b rbiri ardınca kurşunlar geçerken, babamın gönderdiği mektubu okumaya çalışıyorum. 'Kimbilir bu satırları nerede okuyacaksın' diye soruyor babam.. İçim sızlıyor. Çok uzaklarda kalmış memleketim hasretle gözümde tütüyor. Acaba dönebilecek miyim?"

Aynı sıralarda Mustafa Kemal, düşmanın moralinin bozulduğunu hissetmiş ve bir karşı saldırı hazırlığına girişmişti. 30 Nisan günü bölge komutanlarını topladı ve şöyle dedi:

"Düşmanı bir kişi kalıncaya kadar hepimiz ölerek denize dökmek lazımdır. Düşmanın maneviyatı tamamen yok olmuştur. İçimizde Balkan harbinin utancını bir daha görmektense ölmeyecek kimse yoktur. Böyleleri varsa derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim".

Er Mustafa (Aksoy)
9. Fırka, 26 Alay, 3. Tabur

"Bizim İstanbullu Şerafettin Yüzbaşı besmele çekt baştan, sonra bir konuşma yaptı mevzilerde. 'Ananız sizi bu günler için doğurdu, hadi bakalım' dedi. Sonra da 'Süngü tak. Muharebe fişeng yle doldur... Kapat...' emrini söyledi. B rer de bomba var her bir mizde. 'Hadi bakalım oğlum, ateş' diye bağırdı."

Ve böylece 1 Mayıs'ı 2 Mayıs'a bağlayan gece sabaha karşı 4'te, Türklerin büyük taarruzu başladı. Yarımada borazan sesleriyle çınladı. Anzak Kolordusu 25 bin kişiydi. Türklerse 18 binle saldırdılar. Erlere, düşman siperine

girmeden ateş etmeyin emri verilmişti. Önce topçular, sonra piyadeler kapıştılar.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Birden yüzlerce gökgürlemesini andıran bir uğultu koptu. Türk topçusu bombardımana başladı. On kere telsiz odasına gittim, geldim. Hiçbir haber yok. Sonra o yeni yeni alıştığımız o dehşet verici "Allah... Allahhhh" bağırışları kulaklarımıza ulaştı. Türkler geliyor. Bizimkiler "Hurra..." diye bağırıyorlar. Şaşkınlıktan kurulamıyorum. Nasıl yardıma koşabilirdim. İmkânsız... Zifiri karanlık ve gemide iki elim bağlı sadece savaşanların bağırışlarını dinliyorum. Ne azap verici bir durum".

Er Halil (Koç)
Anburnu Cephesinden

"Çok hücum yaptık. İstihkamdan çıkarıyorlar dışarı... Hadi bakalım hücum.. Süngü hücumu.. Süngüleri takıp, istihkamdan çıkıyoruz. Gavurun istihkamı 20 adım. Süngülerini görüyoruz. Oraya varmadan gavur öldürüyor seni... Orada yanımdaki bütün arkadaşlarım şehit oldular. 'Ben de vurulurum şimdi' derken başıma bir şarapnel parçası çarptı. Devrildim".

Yarbay Mustafa Kemal
19. Tümen Komutanı

"Karşılıklı siperler arasındaki mesafe 8 metre... Yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler hiçbiri kurtulmamacasına düşüyor. İkincidekiler

onların yerine giriyor. Fakat ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekküle biliyor musunuz? Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, en ufak bir duraksama bile göstermiyor, sarsılmak yok. Okuma bilenler ellerinde Kuran-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar. Bilmeyenler Kelime-i Şehadet getirerek yürüyorlar".

Türk taarruzu tam üç gün sürdü ve üç günün sonunda Anburnu'nda her iki taraftan 10'ar bin asker öldü.

Üstelik beklenen başarı elde edilememiş, düşman, siperlerinden sökülememişti.

7 Mayıs'ta Anzak'lar yeniden saldırdılar. 8 bin 500 kayıp verdiler.

19 Mayıs'ta Türk karşı saldırısı geldi: 9 bin zayiat daha...

Artık, insan canı, sadece kayıp listesinde bir rakamdan ibaretti.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Fransız generalle yemek yiyordum ki telefon geldi. Fransız Tugayı Türklerin taarruzuna dayanamayıp rical ediyormuş. Hakkarda 400 kişi kaybetmişler. Herkesin rengi değişti. Birşeyler mırıldandılar. Ben susmaya çalışırken Fransız General, 'Önce kahvelerimizi içelim. Sonra durum muhakemesi için mevzilere gideriz' dedi. Sigaralarımızı yakıp, kahvelerimizi içtik".

Cephede ise artık siperler, çukurlar, mevziler birbirine karışmış, binlerce insan boğaz boğaza savaşmaya başlamıştı. Dilleri farklıydı ama aynı çığlıkları atıyor, aynı duaları tekrarlıyor, ölürken aynı sesleri çıkarıyorlardı.

Artık sadece süngüler konuşuyor, toprağa oluk oluk

kan akıyordu. Ölenler daha gömülmeden, yenileri geliyor, cesetleri çiğneyerek saldırıyorlar, her saldırıda ölü sayısı biraz daha katlanıyordu. İki tarafta da destek kuvvetler yetiştikçe sonuç ağırlaşıyor, bazen 200 metre ilerlemek 10 bin cana maloluyordu.

Yarbay Saint Pinnock
Anzak Taburu

"Aylardır yanıbaşınızda olan dostlarınız bir anda harcanıp gidiveriyorlar. Buna karşın en ufak bir ilerleme kaydedemiyoruz. En dayanılmazı ise saldırı sonrası yapılan sayımlar. Düşünün ki 550 kişilik gruptan şimdi sadece 47'si isimlerini sayıyorlar. Bu sonucu öğrenince çocuk gibi ağlamaktan başka çarem kalmıyor".

Er R. E. Antill (21)
Anzak Taburu Marangozu

"Hâlâ hayattayım ve buna şaşıyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse bu savaş bittiğinde çok sevineceğim. Çünkü yanımızdaki arkadaşımızın vurulup ölmesini görmek bir insanı çıldırtabilir. Dün gece yattığım yer öylesine rahatsızdı ki, bir ölünün sağ bacağını yastık olarak kullanmak zorunda kaldım".

Sonunda durmaya karar verdiler.

23 Mayıs günü 9 saatlik ateşkes kararı alındı.

İki siper arasındaki 300 metrelik alanda 9 bin Türk şehidi yatıyordu.

Yarımadaya bir ölüm sessizliği çöktü. Genizleri yakan bir ceset kokusu dalga dalga çevreye yayılıyordu.

O 9 saat içinde, yaralar sarılacak, ölüler gömülecekti: İki tarafın askerleri birbirlerini ilk kez o sessiz 9 saatte gördüler ve... şaşırdılar.

L. H. Barlett
1. Anzak Tümeni, 11. Tabur

"Siperler çok sayıda ölü ve yaralıyla doluydu. Yaralıların büyük kısmının durumu da ağırdı. Ben de bacağından yaralıydım ama o tabloyu görünce kendi yaramı unuttum. Bu insanlara yardım etmek istiyordum. Bizden ya da karşı taraftan oluşları artık önemli değildi. O sırada benim gibi bacağından yaralı bir Türk asker yanıma geldi. İşbirliği yapmak istediğini anlatmaya çalışıyordu. Hemen harekete geçtik. Bulabildiğimiz sargılarla beraber yaraları sarmaya, can çekişenlerin kurumuş dudaklarına mataralarda kalmış suları damlatmaya başladık. Sonunda dermansız kaldık. İki düşman arkadaş içtenlikle el sıkışarak ayrıldık".

Aubrey Herbert
Alman Tercüman

"Havada korkunç bir ölüm kokusu vardı. Bir yaylaya çıktık. Burada 4 bin kadar Türk ölüsü yatmaktaydı. Manzara tarif edilecek gibi değildi. Yağmura şükrediyordum. Yanımdaki Türk yüzbaşısı 'Bu manzara karşısında en merhametliler bile vahşileşir, en vahşiler gözyaşı döker' dedi. Ölüler, dönümlerle yer kaplıyorlardı. Başları, koşmalarının hızıyla altlarında kalmıştı. İki elleri süngülerindeydi. Türklerden biri mezarları işaret etti ve 'İşte siyaset' dedi. Sonra da cesetleri gösterdi ve ekledi: 'İşte diplomasi.. Allah bütün biz zavallı askerlere acısın'"..

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Çiçeklerden bir halı gibi bezenmiş kırlar üzerinde sedyelerle ölü ve yaralı taşıyanların görünüşü ne garip: Doğa, çevremizde enfes güzellikte... Papatyalar, peygamber çiçekleri, leylaklar bir gökkuşağı alemi yaratıyor adeta... Sahildeki Türk esirlerine bakıyorum. Yakışıklı erkekler, iyi giyimli, gayet bakımlı. Her dakika artan sayılarına mukabil, çok candan yaradılıştalar. Gelip yaralılarımızın yanına çömeliyor, el işaretleriyle bir nevi dilsizce konuşuyorlar".

Aynı sıralarda 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal Maydos'daki karargâhından, Balkan Savaşında ölen arkadaşı Yüzbaşı Ömer Lütfü Bey'in dul Fransız eşi Madam Corinne'e Fransızca şu mektubu yazıyordu:

"Aziz dostum,

İki aydır buradayım ve Çanakkale Boğazı'nı müttefiklerin donanmalarına ve kuvvetlerine karşı savunuyorum. Bu ana kadar, Aziz Corinne, hep başardım ve aynı yerde kalırsam, kuvvetle ümid ediyorum ki daima da başaracağım. Burada benim adım fazla duyulmazsa hayret etmeyiniz. Çünkü bu önemli savaşın onurunu Mehmetçiğe kazandırmayı tercih ettim. Kuşkusuz biliyorsunuz ki savaşı yöneten sizin dostunuzdur.

Burada hayat pek sakin değil. Gece gündüz top sesleri, şarapneller, mermiler başlarımızın üstünde patlayıp gidiyor. Kurşun vızıltıları ve bomba gürültüleri içinde adeta bir cehennem hayatı yaşıyoruz. Olayların etkisiyle sertleşen karakterimi mantıklı öğütlerinize dayanarak yumuşatabilmek için roman okumaya kararlıyım. Herkesin büyülendiği tatlı ve espirili konuşmalarınızdan zevk alabilmek imkanından mahrumum. Bu nedenle aşk duygularından ve pek az fikrine katıldığım bir insanın hayat felsefesinden başka birşey ilham etmeyen bir romanın tefrikalarını

okuma ihtiyacı duydum. Hulki Efendi'ye birkaç roman ismi verin, gidip satın alsın. Çünkü bu olayların ardı arkası kesilmez...

Mazi ve mazinin hatıraları ölümsüzdür. Beni unutmayınız Corinne... Hatta bu savaşta ölsem bile...".

AĞUSTOS 1915

Gelibolu yarımadasında en sıcak yaz 1915 Ağustosunda yaşandı.

İki taraf da binlerce kayıp verdikten sonra siperlerine çekilmiş ve son, öldürücü darbe için yığınağa başlamışlardı. İki tarafta 250'şer bin asker bu cehenneme son verecek o "son borazan" sesine kulak kabartmışlardı.

Ancak birbirine yakın siperlerde ve kısa ateşkes seanslarında hiç tanımadan savaştıkları o "karşı taraf"la da tanışmaya başlamışlardı.

Gündüz bir kan gölünün ortasında birbirinin gözünü oymaya çalışanlar gece olup da siperlerine çekilince adeta üniformalarını çıkarıyor, içlerindeki insanı uyandırıyorlardı. Ve o insan, onlara savaşın yanlışlığını anlatıyordu.

Çavuş J. A. Kidd
1. Anzac Tümeni, 15. Tabur

"Ay ışığının olmadığı zifiri karanlık bir geceydi. 8 saat süren tahkimatta kürek sallamaktan bitap düşmüştük. Gelibolu'nun zaten tekin sayılamayacak savaş alanı, ölülerden çıkan dayanılmaz kokularla daha da dehşet vericiydi. Gecenin nisbeten sessiz bir saatinde birden Türk siperlerinden yükselen bir ses hepimizi şaşırttı. Bu bir türküydü. Gerçi sözlerini anlamıyorduk, ama müthiş berrak ve güzeldi. Yüreklere işleyen bir tenor sesiydi.

Bölgedeki herkes birden kulak kesildi. Arasıra ateşlenen tüfekler de susmuştu. Hepimiz büyülenmiş gibi dinliyorduk. O türküyü söyleyen her kim idiyse bilmelidir ki o acılarla, inliltilerle, korkularla dolu savaş alanında, birçoğu yurtlarını bir daha göremeyecek askerleri ruhlarından kavrayan unutamayacaları bir anı yaratmıştır. İnansın ki yüzlerine bakalamayacak kadar kir içinde, kaba görünüşlü, fakat gerçekte tertemiz yürekli o dinleyici kitlesi, hiçbir konserdeki dinleyicilerin hissedemeyecekleri kadar bu türkünün etkisi altında kalmışlardı".

Saka Eri Hüseyin
35. Piyade Alayı, 2. Bölük

"Ben siperdeki arkadaşlara su taşımakla görevliydim. O akşam yine katıra suları yükleyip yola koyulmuştum. Ama gözlerim tavuk karası olduğundan yolu kaybettim. Düşmanın eline düştüm. Süngü sırtıma dayanınca aklıma bir kurnazlık geldi. Katırın sırtındaki fıçıları gösterip, 'Kumandan' diye işaret ettim. Bunları bizim kumandanın, onların yaralılara hediye olarak gönderdiğini anlattım Türkçe olarak. Anladılar. Özür dilediler benden. Sabaha kadar yanlarında kaldım. Bana konserve, çikolata, bisküvit ve sarma tütün verdiler. Sabah Türk siperine dönünce anlattıklarıma kimse inanmadı. Ama hediyeleri çıkarınca anladılar. 'Kardaşlar' dedim, 'Suyu düşmana kaptırdım, ama eli boş da gelmedim'".

Charles Bean
Avustralyalı Savaş Muhabiri

"Sabah plajda deniz banyosu yapan ya da güneşlenen tam 404 kişi saydım. Öğleyin denizde-

ki askerlerden birine mermi isabet etti ve kolunu kopardı. Ne var ki bu olay deniz banyolarının ya da kumsaldaki kriket maçlarının sona ermesine filan yol açmadı. Bazı askerler sudan bile çıkmadılar. Savaştan sonra bir Avustralyalı burada bir otel açtığında en güzel tatil eğlencesi bu deniz banyoları olacak. Ne var ki golf oynamak için taa Kabatepe'ye kadar tırmanmak gerekecek".

Sanki savaş değil, çentilmence bir spor karşılaşması yapılıyordu. Anzaklar Türk askerlerine "Jacko" ya da "Johnny Turc" adını takmışladı. Siperden kafalarını çıkarmadan tüfeklerin namlularına takılı aynalardan karşıyı gözetleyebiliyor ve düşmanı tanımaya çalışıyorlardı.

Zamanla, siperler arasında alışveriş de başlamıştı.

Charles Bean
Avustralyalı Savaş Muhabiri

"Üç hafta önce Türklerin üç gün süren bir bayramı vardı. Bizim siperlere iki paket sigara attılar. Üzerlerinde bozuk bir Fransızca ve sabit kalemle şunlar yazılıydı: 'Afiyetle için, kahraman düşmanımız'. Karşılığında konserve et fırlattık. Bir taşla soparın üzerine yazdıkları cevabi mesajda şöyle deniyordu: 'Konserve et istemeyiz'. Bunun üzerine biraz reçel ve bisküvi attık. Sonunda Türkler 'Tamam... Yeter!" işareti yaptılar. Ertesi sabah da aynı şeyler tekrarlandı. Fırlattığımız bir çakıyı gidip almalarına izin verdik. Üçüncü günün sabahında 'Artık bu işe bir son verin!' diye bir emir geldi".

Çünkü savaş oyun değildi.

Hakkıyla dövüşebilmek için yüreklerin susması, silahların konuşması gerekiyordu.

Öyle de oldu...

Ağustos kapıyı çaldığında 500 bin asker, karşı cephe-

dekileri temizlemek için "son taarruz" emrine hazır hale gelmişlerdi.

Yüzbinlerin oynadığı bu koca "rus ruleti"nde zafer, son tetikte ayakta kalabilenin olacaktı.

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Yardımına sığındığımız Tanrım, senden pek ender bir dilekte bulunuyorum. Ümit ediyor ve inanıyorum ki geleceğin Harbokulu öğrencileri, büyük bir imparatorluğu harakiri yapmaya mecbur bırakmak için neden bu karaç, değersiz kayalıklar üzerinde sıkıştığımızı değerlendirebileceklerdir. Biz bu kayalıklarda hançerimizi Osmanlı sultanının kara kalbine sapladık. Yalnız hançer, eti henüz deldi ve yarasından yeni yeni kan akmaya başladı. Her gün ölümden kurtulmak için debeleniyor. Şimdi çok uzun zamandır beklediğimiz günün kenarındayız. 6 Ağustos günü kuzey ve güneyden saldırıya geçeceğiz ve Türkdere bir baskın taarruzu yapacağız".

"Son taarruz" 6 Ağustos gecesi başladı.

Müttefikler, son 3 günde 25 bin kişilik bir kuvveti gizlice karaya çıkarmışlardı. Saldırıya geçtiler. Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı Hamilton'ın hedefi bir tepeydi. O tepeyi yalnız Türk ordusu değil, Almanya'yı da yıkacak bir manivelanın dayanağı sayıyordu. Bir ordunun ve hatta bir ülkenin kaderini belirleyecek bu tepenin adı; Conkbayırı'ydı...

Ve Haziran ayında albaylığa terfi etmiş bir Türk komutanın koruması altındaydı:

Albay Mustafa Kemal...

Albay Mustafa Kemal
Anafartalar Cephe Komutanı

"İki ay önce Kolordu Komutanı Esat Paşa karargahıma gelmiş ve 'Düşman nereden gelecek' diye sormuştu. Elimle Arıburnu yöresini göstererek 'Buradan' dedim. Komutan gülerek omzumu okşadı ve 'Merak etme Beyefendi, oradan gelemez' dedi. Meram anlatmanın mümkün olmadığını görünce tartışmaya gerek görmedim. 'İnşallah sizin takdir ettiğiniz gibi olur' dedim. 6 Ağusos günü düşman tam tahmin ettiğim cepheden saldırıya geçti. O zaman maruzatımı takdir etmemekte ısrar edenlerin nasıl mütehassıs olduğunu bilemem. Ama vatanı pek büyük tehlikeye maruz bıraktıkları muhakkaktı".

Bu yanlış, Türk ordusuna pahalıya patladı.

İntihar edercesine dalga dalga saldıran düşman, Türklere ağır kayıp verdirmiş, üstelik Conkbayırı'nı ele geçirmişti. Türk komuta kademesi darmadağın olmuş, tam bir şaşkınlık içine girmişti.

Ordu Komutanı Liman Von Sanders, o şaşkınlıkla Mustafa Kemal'i arattı ve kurmay başkanı aracılığıyla görüşünü sordu. Mustafa Kemal hiç tereddütsüz yanıtladı:

"Tek çare, bütün birlikleri benim emrime vermenizdir".

Karşıdan "Çok gelmez mi" diye sordular.

Mustafa Kemal, "Az gelir" diye yanıtladı.

Ve o gün Anafartalar Cephe Grubu Komutanlığı'na atandı. Şimdi Çanakkale savaşının en kanlı saldırısı için önünde sadece 7 saat vardı. Atına binip hızla yeni karargahına doğru koşturduğu o geceyi daha sonra şöyle anlatacaktı.

Albay Mustafa Kemal
Anafartalar Cephe Komutanı

"Yola çıkarken yanıma başhekimimi de aldım. Böbreklerimden hastaydım. Yaverim o gün şehit olmuştu. 4 aydır Anburnu karargahında yani ateş hattından 300 metre geride, cesetlerin kokması yüzünden bozulmuş bir hava teneffüs etmekteydim. O gece saat 11.00'de zindan gibi zifiri karanlıklar içinde oradan çıkınca ilk defa temiz bir hava soludum. Fakat bu güzel havayı solumak, karanlık ve belirsizlik içinde kısmet oluyordu."

Mustafa Kemal'e göre yapılacak tek bir şey vardı: Saldırmak!...

Gün doğarken yeni karargahına varır varmaz artık yorgunluktan ve savaştan bitap düşmüş askerleri topladı. Hızla bir teşkif yaptı. Düşman 20-30 adımlık mesafedeydi. En ufak bir tüfek sesinde denizden ve karadan top yağacaktı. O yüzden süngü süngüye, girtlak girtlağa bir saldırı gerekiyordu. Saat 4,5'ta askerlerinin önüne geldi ve kendinden emin bir sesle şu konuşmayı yaptı:

"Askerler...

Karşınızdaki düşmanı mağlup edeceğinize hiç şüphe yoktur. Fakat siz acele etmeyin. Evvela ben ileri gideyim. Siz, ben kırbacımla işaret verdiğim zaman hep birden atılırsınız."

Ve kırbaç birkaç dakika sonra Conkbayırı yamaçlarında şakladı... Erler süngülerini, subaylar kılıçlarını önlerine katıp, karanlığın içine saldılar. Birkaç saniye sonra düşman siperleri içinde ölümüne bir boğazlaşma başlamıştı. Tam 4 saat süren bu kıran kırana savaşın sonunda Conkbayırı geri kazanıldı.

Bir gecede 20 bin askerini kaybeden Müttefik Kuvvetler Komutanı Hamilton, o gece günlüğüne şunları yazacaktı:

Ian Hamilton
Akdeniz Seferi Kuvvetler Başkomutanı

"Bu kutsal hücumda ezici düşman yığını tepeden aşağı sel gibi inerek birliklerimi silip süpürdü. Generallerin er safında dövüştüğü, erlerin ellerindeki silahları atıp, gırtlak gırtlağa boğuştuğu bir çarpışmaydı bu. Türkler tanrının adını anarak şahane bir şekilde dövüşüyorlardı. Bizimkiler de bu saldırıya göğüs geriyor, ırklarının geleneklerine yaraşır şekilde kahramanlık gösteriyorlardı. Korkup kaçmak yoktu. Saflarında, gerilemeden can verdiler. Bir kumarbaz ağzıyla doğruyu söylemek gerekirse elimize çok iyi bir şans geçmişti ama Osmanlı Bankası'nı soyamadık..."

Az sonra Conkbayırı, İngiliz topçusunun ateşiyle cehenneme döndü. Adeta, gökten şarapnel ve demir yağıyordu. İngilizler, gece baskınının intikamını deniz toplarının ağır gülleleriyle aldılar. Ve bu güllelerden biri, asıl hedefin hemen yanıbaşına düştü

Sami Yenardağ
Mustafa Kemal'in Yaveri

"Mustafa Kemal taarruzu en yakın düşman siperine 30 metre uzaklıkta ayakta izliyordu. Tam o sırada yağan top mermilerinden biri tam bizim bulunduğumuz siperin önünde infilak etti. Ben ve emir subayı Zeki toprak altına gömüldük. Merminin etkisiyle toprak oyulmuş ve bir gün önce gömülen bir şehidimizin cansız vücudu havaya fırlayıp üzerimize düşmüştü. Mucize eseri yara almamıştık. Toprak altından kalkarken Mustafa Kemal'in biraz ilerde göğsünü sıkelediğini farkettim. Hemen koştum. 'Baksana' diye göğsünü gösterdi. Bir şarapnel göğsüne gelmiş, saatini ezmiş, sekmiş gitmiş.

Eğer saati altın olmasaydı, belki de ölmüş olacaktı. Tanrı O'nu bize bağışlamıştı".

Conkbayırı'nda İngilizler 20 bin askerin 12 binini kaybettiler. Türk tarafında saldırıya katılan 17 bin kişiden sadece 5 bin asker kalmıştı.

Ertesi gün Conkbayırı sırtları cesetten görünmez haldeydi. Birçoğu tüfeklerine sarılıp ölmüşlerdi. Cepheyi gezen bir komutan Mustafa Kemal'e "Kuvvetleriniz nerede?" diye sordu. Mustafa Kemal, sırtları dolduran cesetleri işaret ederek "Kuvvetlerim mi?" diye sordu;

"İşte burada... Şu yatan ölüler benim kuvvetlerim..."

SONRA NELER OLDU?

• Müttefikler Boğaz'ı geçemeyeceklerini anlayınca 1915 Aralığında gizlice çekip gittiler. Geride sadece üzerinde "Türk... bunlar zehirli değildir, afiyetle ye" yazılı konserve kutuları bıraktılar.

• 8.5 ay süren savaşta Türkler ve müttefikler 250'şer bin şehit vermişlerdi.

Savaşan toplam bir milyon gencin yarısı, tarihin bu en kanlı savaşlarından birinde, Çanakkale'de can verdiler. Bu arada Türkiye, en genç beyinlerini, en yetenekli subaylarını, 1895'liler kuşağının bütün aydınlarını Gelibolu'da yitirdi.

• Çanakkale ile 1. Dünya Savaşı'nın seyri değişti... Boğazların açılamaması yüzünden savaş en az iki yıl daha uzadı ve zayiat 2 kat arttı. Kimi tarihçilere göre Çanakkale Savaşı'nın dünya tarihine etkisi daha da kalıcı oldu. Müttefikler Ruslarla buluşamayınca Çarlık yıkıldı ve Rusya yeni bir rejime kavuştu. Dünyayı çift kutupluluğa götüren yeni bir düzenin de yolu açılmış oldu.

• Mustafa Kemal Çanakkale'de ateşlediği direniş ruhunu kısa zamanda bir ulusal bağımsızlık savaşına dönüştürdü ve "Anafartalar Kahramanı" 8 yıl sonra kurulan yeni bir cumhuriyetin lideri oldu.

Çanakkale çıkarması planının sahibi İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill bu yenilgiden sonra uzun süre siyasetten uzaklaştı. Daha sonra ülkesinin Başbakanı olarak girdiği 2. Dünya Savaşı'nda bir kez daha Boğazlardan geçip Sovyetler'le birleşmeyi düşlediyse de yine başaramadı.

Cepheye sürdüğü askerler çarpışırken gemisinde uyuyan Müttefik Birlikler Komutanı General Ian Hamilton 94 yaşına kadar yaşadı ve 1947'de Londra'da öldü.

• Savaştan sağ kurtulan müttefik askerleri, Çanakkale'yi hiç unutmadılar ve her yıldönümünde İngiltere'den, Yeni Zelanda'dan, Avustralya'dan gelerek geçmişi yadettiler. Çocukları ve torunları da bakımlı İngiliz ve Anzak mezarlıklarında babalarının, dedelerinin izini sürdüler...

Türkler'e gelince...

Onların hiçbir zaman Avustralya'ya gidecek kadar çok paraları olmadı.

Hayatta kalanların sonuncusu 1994 yılında 110 yaşında kalp yetmezliğinden öldü. Torunlarına birkaç milyonluk emekli maaşıyla, bir İstiklal Savaşı madalyası dışında hiçbirşey bırakmadı.

Çanakkale'de şehit düşen 250 bin Türk, yıllar yılı Fransızlar, Anzaklar ya da İngilizler gibi bakımlı mezarlara sahip olamadılar. Adlarını hiç kimseler bilmedi.

Savaş bittikten yarım yüzyıl sonra hepsi için bir anıt mezar yaptırıldı. Orada hep birlikte uykuya çekildiler.

Üzerlerini örten bitki örtüsü ise zaferin 80. yılında çıkan bir yangınla kül olup gitti.

Dökülen onca kandan geriye 34 yaşında bir kumandanın düşman askerleri için söylediği dostça sözler kaldı:

"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar!... Burada dost bir vatanın toprağındasınız. Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yan yana koyun koyunasınız.

Uzak diyarlardan, evlatlarını harbe gönderen analar!

Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlatlarınız bizim bağrımızdadır. Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat rahat uyuyacaklardır. Onlar bu toprakta canlarını verdikten sonra artık bizim evlatlarımız olmuşlardır".

Mustafa Kemal

SİNE-İ MİLLET

16 MART 1920
İŞGAL

"Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine:

Bu sabah İngilizler Şehzadebaşı Karakolu'nu bastılar. Oradaki askerlerimizle çatışarak İstanbul'u işgal ediyorlar..."

16 Mart Salı sabahı saat 10.00'da İstanbul Merkez Telgrafhanesi memurlarından Manastırlı Hamdi Efendi'nin maniplesinden dökülen bu kelimeler bir faciayı haber veriyordu...

İstanbul işgal edilmişti.

Aylardır Boğaz'da demirleyip, toplarının namlularını Yıldız Sarayı'na ve Fındıklı'daki Mebusan Meclisi'ne çeviren İngiliz donanması şimdi kusar gibi işgal askeri boşaltıyordu İstanbul limanlarına...

Önce Şehzadebaşı Karakolu'nu bastılar. Uykudaki 5 eri süngülediler. Ardından Harbiye ve Bahriye Nezaretlerini işgal ettiler.

Az sonra Harbiye Nezareti'nin telgrafhanesinde görevli Ali Efendi'nin mesajı da Mustafa Kemal'e ulaştı:

"Şimdi İngiliz askerleri dolaşıyor. İşte şimdi İngiliz askerleri Harbiye Nezareti'ne giriyorlar. İşte içeri giriyorlar... nizamiye kapısında... teli kes... İngilizler burada..."

O andan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun 467 yıllık başkenti düşmüş oldu. İngiliz askerleri şimdi ellerindeki listelere göre tehlikeli saydıkları kişilerin evlerini basıyorlardı. Tehlikeliler listesindeki iki kişi Osmanlı Meclisin'de mebustu. İki İngiliz polisi yanlarında bir tercümanla Meclis-i Mebusan kapısına dayandılar. Derhal Rauf Bey'le, Kara Vasıf Bey'in kendilerine teslimini istiyorlardı. Az sonra Meclis-i Mebusan'ın İkinci Başkan-

vekili Abdülaziz Mecdi Efendi yaşlı bedenini dimdik tutarak İngiliz polisinin karşısına dikildi ve şunları söyledi:

"Efendiler, Meclis karar vermeden buradan değil bir milletvekili, bir çöp bile alamazsınız. Şimdi arkadaşları, müzakereye davet edeceğim. Bu müzakerenin sonuna kadar oturur beklersiniz".

Ve Osmanlı Meclisi işgal altında toplantıya çekildi.

Kaçanlar kaçmış, zaten bir avuç kalmışlardı. Herkes çaresizlik içinde birbirine bakarken, bir mebus heyecanla kürsüye fırladı ve bağıra bağıra konuşmaya başladı. Bu, Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'di:

"Arkadaşlar...

Burada bir tek kişi kalmayıncaya kadar ölmeyi göze almalıyız. Bir tek arkadaşımızı bile feda edemeyiz".

Ama bu heyecan fazla paylaşılmadı. Zaten vakit ilerlemiş, Meclis'te pek az mebus kalmıştı. Sonunda direniş umudu kalmayınca kellesi istenen Rauf Bey, "Bütün Meclis'e bir fenalık geleceğine biz teslim olalım daha iyi" dedi.

Herkes derin bir suskunluğa büründü. Bunun üzerine Ali Şükrü Bey, İngiliz subaylarıyla görüşüp mebusların Meclis'ten zorla teslim alındıklarına dair yazılı bir belge istedi.

İngilizlerin bu ayıbını tarih için belgeledikten sonra Mecdi Efendi arkadaşlarını kucaklayıp, işgalcilere teslim etti. Mebuslar, Malta sürgünü için bir arabaya bindirilirken de Anadolu'yu işaret ederek şunları söyledi:

"Hiç merak etmeyin... Millet ve milletin başına geçen o adam sizi unutmayacaktır. Yakında gene döneceksiniz".

Milletin başına geçen "O Adam" Ankara'daydı ve artık İstanbul'da yapacak birşey kalmadığını görüyordu.

Meclis-i Mebusan dağıldıktan tam 24 saat sonra Ankara'dan ülkenin dört bir yanına bir bildiri gönderdi:

"Pek yakında Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip olarak toplanacak Meclis için temsilcilerinizi en kısa zamanda seçip gönderiniz".

Bu bildiriden bir ay sonra, Türkiye'nin yeni Meclis'i Anadolu bozkırının ortasında açılacaktı.

Ve bu "İlk Meclis" bir ihtilal meclisi olacaktı.

NİSAN 1920
ÇÖLDE HAYAT

Anadolu'nun ortasındaki 25-30 bin nüfuslu küçük kasaba, Mustafa Kemal'in çağrısıyla 1920 Nisan'ında birden akın akın kafilelerin geldiği bir "kutsal kent"e dönüştü.

Kağnılar ve atlar, en gizli geçitlerden yol bularak İstanbul'un aydınlarını Ankara'ya, "sine-i millete" taşıyorlardı.

Bir yandan kapanan İstanbul Meclisi'nden kaçan ve yeni meclisin doğal üyesi olacak mebuslar gizlice Ankara'ya koşuyorlardı. Bir yandan da Anadolu'da işgal altında ve savaş koşullarında seçim yapılmaya çalışılıyor ve eksiklerine, zorluklarına rağmen sandık kurulabilen her bir sancaktan 5'er kişi temsilen Ankara'ya yollanıyordu.

Sonunda Anadolu'dan 349 yeni mebus seçildi. Osmanlı Meclisi'nden de 88 mebus katıldı. Ve heyetler Nisan başından itibaren Ankara'da toplanmaya başladılar.

İlk gelen kafilede bir siyah cübbe ve beyaz sarıkla hoca kılığına girip kaçan İstanbul milletvekili Adnan Bey'le, çarşafa bürünen eşi Halide Edip Hanım vardı. İstanbul'da Meclis basılınca bir not yazıp kayıplara karışan son Osmanlı Meclisi'nin Başkanı Celaleddin Arif Bey ile Yeni Gün Gazetesi'nin sahibi İzmir Milletvekili Yunus Nadi Bey de zorlu yolculuktan sonra Ankara'ya vardılar.

Ardından Kurmay Albay İsmet, sırtında bir er üniforması ve cebinde bir izin kağıdıyla geldi Ankara'ya...

Çoğu daha önce birbirini hiç görmemiş 300 kadar insan, şimdi bu bozkırın ortasında yeni bir dönemin kapısını açmak üzere bir araya geliyorlardı.

Kimler yoktu ki aralarında?... Anlı şanlı kumandanlar, sarıklı hocalar, çiftçiler, avukatlar, gazeteciler, yazarlar...

Hemen hepsi bugünkü Ulus meydanındaki Muallim Mektebi'nin sınıflarında kalıyorlardı. Şehirde yeterli karyola olmadığından yanyana serilen yer yataklarına yerleşmişlerdi. Yastıklarının altında birer tabanca ile uyuyorlar, okulda çıkan tabldottan yemek yiyorlardı. Okulun merdiven başında günün beş vaktinde ezan okunuyor, karşı duvarda asılı bir levhada "Tavla vesaire oyunlar oynamak yasaktır" yazıyordu.

Meclis albümündeki fotoğraflardan ilk Meclis'in yapısını çıkarmak mümkündü. Mebusların 150'si fesliydi. 96'i kalpaklı, 73'ü sarıklı, kalanı kavuklu ve külahlı... Ama hepsi de bıyıklı...

Aslında İlk Meclis'in neredeyse yarısı devlet memurlarından oluşuyordu. Askerler, 60 üyeyle en kalabalık gruptular. Askerleri din adamları izliyordu. İlk Meclis'te tam 49 din adamı vardı. Sonra da çiftçiler ve tüccarlar geliyordu.

Bu kompozisyon belki o günkü Türkiye'nin bir minyatürü gibiydi. Ülkenin bütün kültürel zenginliği adeta Ankara sokaklarına yansımıştı. Bir yanda külot pantolonları ve nakışlı çoraplarıyla kalpaklılar, bir yanda sarıkları ve cübbeleriyle hocalar, bir yanda Mevlevi külahlarıyla çelebiler, bir yanda yerel giysileriyle aşiret reisleri şehre bir festival görüntüsü veriyorlardı.

Kılık kıyafeteri gibi, eğitimleri, yaşam tarzları ve beklentileri de çok farklıydı. Gelenlerin kiminin aklında saltanatın kurtarılması vardı. Kimisi buranın İstanbul'daki Meclis'in bir devamı olacağını sanıyordu. Kimisi Hilafet adına bu işe girişmişti. Atına ortak imza atabilecekleri tek bir slogan vardı:

"Tam bağımsızlık..."

Mustafa Kemal, hepsiyle tek tek konuşuyor, ama kendi düşüncesini hiç dışa vurmamaya çalışıyordu.

O günlerde çalışma masasında İslam tarihi kitapları vardı. Bazı hocalar O'na 4 halife devrinden sözetmişler ve

kısacık bir dönemde İslamın nasıl dünyanın dört bir yanına yayılabildiğini anlatmışlardı. Geceleri odasına kapanıp, bu ciltleri okuyor ve çıplak bir çöl şehrinden koca bir dinin nasıl doğup yayıldığını inceliyordu.

İşte tam o günlerde Yunus Nadi'ye imparatorluğun ve Ankara'nın durumunu anlattıktan sonra şöyle demişti:

"Bu çölden hayat çıkarmak ve bu dağılıştan bir kuruluş yaratmak lazım..."

Mustafa Kemal'e göre 1920 Ankara'sında çöle hayat verecek şey, tam yetkili bir Meclis'ti. Yasama, yürütme hatta bazen yargı, bütün güç Meclis'te toplanacak, kendisi de o Meclis'in Başkanı olarak bu harekete yön verecekti. Ülke iç isyanlar ve işgallerle kaynarken neden orduyla uğraşmak yerine Meclis'le meşgul olduğunu soranlara "Önce Meclis, sonra ordu" diyor ve ekliyordu;

"Öyle bir döneme geldik ki, onda herşey meşru olmalıdır".

11 Nisan akşamı bir grup milletvekili toplanıp, Meclis'in açılış tarihini kararlaştırdılar. Cuma'ya rastladığı için 23 Nisan tarihinde karar kılındı. Sonra da Mustafa Kemal, toplantıda bulunanlara "Meclis'e ne ad koyalım" diye sordu. Son Osmanlı Meclisi'nin Reisi Celaleddin Arif Bey 'Meclis-i Kebir-i Millet' olsun" dedi. Hamdullah Suphi Bey, Türkçülüğünün etkisiyle "Kurultay" ismini önerdi. Oysa Mustafa Kemal ismi koymuştu bile... İlk kez orada açıkladı:

"Büyük Millet Meclisi..."

23 NİSAN 1920
... VE AÇILIŞ ...

O gün Ankara adeta dini bir bayram kutlar gibiydi.

Gün, Hacıbayram Camii'nde başladı.

Ankaralılar erken saatlerden itibaren sırmalı seğmen giysileriyle Hacıbayram'da toplanmışlardı. Öyle büyük bir kalabalık vardı ki mebuslar öğle namazı için camiye geldiklerinde içeri zor girebildiler. Namazdan sonra Hacıbayram-ı Veli'nin kutsal sancağı camiden çıkarıldı. Bir hoca bu sancakla öne düştü. Arkada Sinop mebusu Abdullah Hocaefendi, sarığının üzerinde bir rahle taşıyarak yürüdü. Rahlede bir ipeğe sarılı halde Kur'an ve Sakal-ı Şerif vardı.

Hemen arkadan siyah redingot elbisesi ve siyah kalpağı ile Mustafa Kemal ve diğer mebuslar yürüyorlardı.

Mustafa Kemal, hem kendisini din düşmanı ve vatan haini ilan eden İstanbul'a, hem de aslında hilafete karşı olduğundan kuşkulanan dindar yeni mebuslara adeta bu törenle cevap veriyordu.

Topluluk, hep bir ağızdan tekbirler getirerek bugünkü Ulus meydanına vardı. İşte yeni dönemin simge binası karşılarındaydı:

Meclis o meydanda daha önce İttihat ve Terakki Fırkası'nın kulübü olarak yaptırılmış bu 1,5 katlı taş binada çalışacaktı.

Topluluk Meclis kapısına vardığında bir çift koç kurban edildi. Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Hoca Türkçe bir dua okudu. Meydan "Amin" sesleriyle dalgalandı.

Daha sonra Mustafa Kemal Meclis binasının merdi-

venlerini tırmanarak kapıdaki kurdeleleri kesti ve hayır duaları arasında Meclis'e girdi. İçerde uzunca bir koridorla bölünmüş büyük bir salonla, 8 oda bulunuyordu. Girişte hemen sağdaki küçücük odaya Mustafa Kemal yerleşmişti.

Yandaki geniş salon ise Muallim Mektebi'nin uygulama sınıflarından getirilen ikişer kişilik 54 sırayla doldurulmuştu. Kapaklı gözleri kilitsiz, bol çentikli ve harap bu okul sıraları, şimdi bir devletin kuruluşuna tanıklık edeceklerdi.

Salon iki yandaki küçük sobalarla ısıtılıyor, elektrik olmadığından yakındaki bir kahveden getirtilen asma gaz lambalarıyla aydınlatılıyordu.

Salonun iki yanındaki balkonlar kordiplomatikle yerli ve yabancı basına ayrılmıştı. Başkanlık kürsüsünün hemen arkasındaki levhada Peygamberin bir hadisi yazılıydı:

"İşlerinizde meşveret ediniz".

Yeniden dualar okunurken, ilk toplantıya katılan 127 mebus sıralara yerleştiler. Geçici başkanlığı üslenen Meclis'in en yaşlı üyesi 75 yaşındaki Sinop Mebusu Şerif Bey kürsüye çıktı ve titrek olduğu kadar dokunaklı bir sesle şunları söyledi:

"Allah'ın yardımıyla milletimizin, iç ve dış tam bir istiklal içinde mukadderatını bizzat idare etmeye başladığını bütün cihana ilan ederek Birinci Büyük Millet Meclisi'ni açıyorum".

Şerif Bey'in bu sözleri alkışlarla karşılandı ve ilk Meclis 3 yıl sürecek macerasına böylece başladı. O fırtınalı üç yıl boyunca Meclis, bir yandan savaşı, bir yandan ülkeyi yönetirken, kıyasıya tartışmaktan da geri kalmayacak, böylece de "Türkiye'nin en demokratik meclisi" olarak tarihe geçecekti.

24 NİSAN 1920
FES TARTIŞMASI

Yeni Meclis'in mebusları 24 Nisan günü Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı 4 saatlik bir konuşma ile işbaşı yaptılar. Çoğunun aklında memleketi kurtarmak vardı ama bu küçük binada yeni bir devlet kurmak üzere olduklarının farkında bile değillerdi.

O gün Mustafa Kemal Paşa 120 üyeden 110'unun oyunu alarak Meclis ve Hükümet Başkanı seçildi. Artık yasama ve yürütme erki, 39 yaşındaki "Reis Paşa"nın ellerindeydi.

Meclis toplandığında Ankara giderek daralan bir kıskacın pençesine girmiş durumdaydı.

İstanbul işgal altındaydı. İzmir, Aydın, Salihli, Akhisar hattı işgal altındaydı. Kars yaylası Ermenilerin elindeydi. Antep'te, işgal sürüyordu.

Daha da acı olanı, İstanbul hükümeti baskı altında Mustafa Kemal ve Anadolu hareketini "asi" ilan etmiş ve idam fermanını imzalamıştı. Kuvayı Milliye'ye karşı bir Hilafet Ordusu kurulmuş ve Şeyhülislam, bu savaşta ölenlerin şehit olacaklarını duyurmuştu. İngiliz uçakları padişahın imzaladığı idam fermanını Anadolu topraklarına serpiyorlardı.

Bu kampanyanın da etkisiyle Anadolu'da birbiri peşisıra isyanlar patlıyor ve sayıları 60'a varan bu isyanların ateşi artık Ankara açıklarında görülür hale geliyordu.

Meclis işte böyle bir kıskacın içinde göreve başladı.

Ve... ilginçtir, yeni Meclis'in yaptığı ilk yasal düzenleme, küçük baş hayvanlardan alınan vergi oranını düşü-

rüp, köylüyü rahatlatan bir kanun oldu.

Hemen ardından da 29 Nisan'da ikinci kanun geldi: İkinci Kanunun adı; "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"ydu. Yani "Vatan Hainliği Yasası"...

Bu, İstanbul Hükümeti'nin Mustafa Kemal ve arkadaşlarını vatan haini ilan edişine bir karşılık niteliğindeydi. Yasayla ilk olarak İstanbul'daki Ferit Paşa Kabinesi "vatan haini" ilan edilecek ve böylece artık ülkedeki tek meşru karar organının Ankara'daki Meclis olduğu tüm dünyaya duyurulacaktı.

Bu yasayla Meclis, yasama ve yürütmeden sonra kısmen yargı gücünü de eline alıyor ve büyük bir güce kavuşuyordu.

Ama ilk günlerin balayı havası çabuk bozulacak ve Meclis çatısı altındaki ilk çatırtılar, daha ilk tartışmadan duyulmaya başlayacaktı.

İlk kriz yine o gün, yani "Hıyaneti Vataniye" kanununun çıktığı 7. toplantıda patlak verdi.

Krize konu olan şey ise; "fes"ti...

Fes, 1920 Türkiyesi için vazgeçilmez bir giysiydi. Kırmızı çuhadan yapılmış tepesi püsküllü bu başlık, 2. Mahmud zamanında milli şapka haline getirilmiş ve 100 yılı aşkın bir zamandır adeta Osmanlı erkeğinin simgesi olmuştu.

Şimdi yeni Meclis daha 7. günündeyken Bursa Mebusu Operatör Emin Bey ile Sinop Mebusu Şevket Bey "fes sorunu"nu gündeme getiriyorlardı. Söyledikleri şuydu:

Emin Bey
Bursa Mebusu

> *"Harpten evvelki senelerde ecnebi memleketlerden ithal ettiğimiz feslerin altın tutarı her sene 7-8 milyon lirayı buluyordu. Dışarı giden bu servetin kağıt para olarak karşılığı 40 milyon liradır. Fakir memleketimiz için pek büyük bir miktar demek olan bu paranın memlekette kalmasını temin etmek*

maksadıyla ve fes bir milli serpuş olmadığından ekseri Şark ve müslüman milletlerin ötedenberi bir serpuş olarak taşıdıkları ve şu son günlerde herkesin seve seve giymeye başladığı kalpağın bir milli serpuş olarak kabul ve ilanını teklif ederiz".

Bu takrir okununca Genel Kurul'un büyük çoğunluğundan şiddetli itiraz sesleri yükseldi. Fesliler adeta ayaklanmış, "hayır... hayır... olamaz" diye bağırıyorlardı. Gürültüler arasında Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi kürsüye fırladı ve "Bravo" nidalarıyla kesilen şu konuşmayı yaptı:

Mustafa Taki Efendi
Sivas Mebusu

"Efendiler,

Gerçi fes yeni bir şeydir, fakat bugün İslam alemi için ve bilhassa da Osmanlılar için bir alameti farikadır. Biz bunu bırakırsak kıyafetimiz, an'anelerimiz karmakarışık olur. Papak derler bizim memleketimizde onu giydirirsek... O başka milletlerle müşterektir. İslam milletlerine mahsus olan kıyafet bilhassa Osmanlı için hususi olan kıyafet, bu festir".

Salondan alkışlar yükselir ve diğer fesli mebuslar da söz isterken Meclis Başkanı Celalettin Arif Bey durumu anlayınca meseleyi burada kesmeye karar verdi. Önergeyi oya sundu. Eller kalktı ve reddedildi. Başkan, "Yaşasın fes..." diye bağıran mebuslara dönüp, konuyu kapatırken, "Rica ederim bugün fes ve kalpak zamanı değil, herkes istediğini giysin" dedi.

Fesin yerine şapkanın konacağı güne henüz 5 yıl vardı.

MAYIS 1920
KÜRTLER ve TÜRKLER

Meclis'le Mustafa Kemal arasında aylarca sürecek yetki tartışmalarının ilki, Mayıs başında Kabine sorununda patlak verdi.

Mustafa Kemal'in kabinesi bir Meclis Hükümeti olacak ve Meclis tarafından seçilecekti. Ama adayların nasıl gösterileceği uzun tartışmalara konu oldu. Meclis, kendine ait en ufak bir yetkiyi bile devretmek istemiyordu. Sonunda 11 bakanlık için Meclis'ten çoğunluk oyunu sağlayan 11 kişinin Bakanlar Kurulu'nu oluşturmasına karar verildi ve yeni dönemin ilk Kabinesi işbaşı yaptı. Bu Kabine'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekaleti'ne İsmet Bey, Sıhhıye Vekaleti'ne Adnan Bey, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'ne Fevzi Paşa, Hariciye Vekaleti'ne Bekir Sami Bey, Adliye Vekaleti'ne Celalettin Arif Bey ve Maarif Vekaleti'ne de Rıza Nur Bey seçilmişlerdi.

Ancak bu seçim de hiç kolay olmadı. Her bakanlık gündeme geldiğinde Meclis o konuyu tartışmaya başlıyor ve bu tartışmalarda bütün görüş farklılıkları birer birer ortaya çıkıyordu.

En kritik tartışmalardan biri, hiç de akla gelmeyecek bir konuda çıktı.

Sağlık Bakanlığı görüşülürken söz alan Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey sağlığın önemini anlatayım derken öyle bir konuşma yaptı ki, tartışma birden hiç beklenmedik bir yöne; Türk-Kürt meselesine dönüşüverdi:

Yusuf Kemal Bey
Kastamonu Mebusu

"Arkadaşlar,

Sağlık korunmazsa Türkler üzerine bina edeceğimiz hiçbir iş sağlam olmaz. Türkleri korumak için önce sağlıklarını korumalıyız. Eğer biz memleketimizde salgın olan ve Türklüğü bitiren hastalıkları bir an önce kaldırmazsak, eğer Türk ferdinin, Türk ailesinin refahını temin etmezsek, ne yaparsak yapalım hepsi boştur".

Emir Paşa
Sivas Mebusu

"Arkadaşlar,

Biraz önce Yusuf Kemal Beyefendi hazretlerinin irad-ı kelam ettiği sırada sıhhatlerin muhafazası lüzumunu yalnız Türklere hasretmiş olmasına itiraz ediyorum. Biz burada Türklük namına cem olmadık. Yalnız Türkler değil, müslüman demek, hatta Osmanlı demek kâfidir efendim. Bu vatanda Çerkez, Çeçen, Kürt, Laz ve daha bir takım islam kabileleri vardır. Bunları hariçte bırakacak, tefrikaya sebep olacak söz söylemeyelim".

Tartışma bir anda alevlenirken, mebus sıralarında oturan Mustafa Kemal'in sinirlendiği görüldü. "Reis Paşa", müdahalesinin gerekebileceği oturumlarda Başkanlık kürsüsünü başkasına devreder, kendisi mebuslar arasında oturur ve yeri gelince söz isteyerek duruma el koyardı. O gün de öyle oldu. Konunun hasassiyetini farkederek, iş ayrılıkçılığa varmadan kürsüye geldi ve şunları söyledi:

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Efendiler,

Meselenin bir kere daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arzetmek isterim. Burada kastedilen ve Yüksek Meclisinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir, fakat hepsinden mürekkep İslam unsurlardır. Binaenaleyh menfaatlerimiz müşterektir. Bunun böyle bellenmesini ve yanlış anlaşılmalara meydan verilmemesini rica ederim".

Türkler, Kürtler, Lazlar, Çerkezler ve Meclis'i oluşturan her bölgeden mebuslar bu müdahaleyi alkışlarla karşıladılar.

Hükümetin de kurulmasıyla artık iktidar fiilen İstanbul'dan Ankara'daki küçük taş binaya taşınmış oluyordu. Meclis, Haziran'da çıkardığı bir kanunla işgalden sonra İstanbul Hükümeti'nin yaptığı bütün icraatın geçersiz sayılacağını açıkladı.

Şimdi ülkeyi bir ateş çemberinin içinden geçirme işi, Ankara'dakilerin sırtındaydı.

TEMMUZ 1920
SİYAH ÖRTÜ

22 Haziran 1920 günü Ege'de Yunanlıların ilk saldırısı başladı. Salihli yönünden ve Aydın cephesinden iki koldan genel taarruza geçtiler. Türk birlikleri Bursa'ya çekilmek zorunda kaldı. Ancak Yunanlılar Temmuz ayında Bursa'ya da girdiler. 8 Temmuz günü Osmanlı'nın ilk başkenti Bursa'nın düşmesi Meclis'te büyük bir karamsarlık yarattı. Ve Trabzon mebusu Hamdi Bey ve 31 arkadaşının önerisiyle o günden başlayarak Bursa kurtulana kadar kürsünün üzerine kara bir örtü örtülmesi kararlaştırıldı.

O kara örtü, tam 2 yıl kürsünün üzerinde kalacaktı.

Meclis hemen Bursa hezimeti için bir sorumlu aramaya koyuldu. Asıl hedef; Mustafa Kemal Paşa'ydı. Durumun vehametini sezen Reis Paşa, Meclis'in bu en kritik dakikalarında gizli oturumda kürsüye geldi ve bütün sorumluluğu üstüne aldı:

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Efendiler,

Komutanlara Bursa'yı terketme emrini ben verdim. Çünkü askeri harekatın gerektirdiği hareketin doğrusu Bursa'yı terketmekti. Unutmayınız ki tarihte yarılmamış ve yarılmayan cephe yoktur. Cephe delinebilir, buna karşı tedbir delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir".

Tabii delinen cepheleri yamamak için yedek kuvvetler gerekliydi, oysa eldeki bütün askeri kuvvet 30 bin kişi civarında bir ordu varlığından ibaretti. Bu kuvvet de bir yandan işgalcilere karşı savaşıyor, bir yandan da iç isyanları bastırmaya çalışıyordu.

İşgalcilerin Anadolu içlerine kadar yürümesi ve Ankara'da muhalefetin sertleşmesi üzerine 1920 Temmuz'unda Mustafa Kemal'i korumak üzere bir Muhafız Takımı oluşturuldu.

Giresunlu gönüllülerden oluşan bu takımın başına kısa bir süre sonra Topal Osman adında bir çete reisi getirilecekti. Karadeniz sahillerindeki kahramanlıklarıyla adını duyuran bu Kuvayı Milliye komutanı, deli dolu, gözü kara bir Karadenizliydi. O günden itibaren bütün hayatını Mustafa Kemal'i korumaya vakfedecek ve gün gelecek, O'nun kaderi, Birinci Meclis'in kaderiyle çakışacaktı...

OCAK 1921
"BIRAKIR, GİDERİM!..."

10 Ocak 1921 günü Albay İsmet Bey komutasındaki Türk birlikleri Eskişehir'e doğru ilerlemekte olan düşman kuvvetlerini İnönü bölgesinde karşıladı. Şiddetli çatışmalar sonucu Yunan kuvvetleri yenildi ve Bursa yöresine çekilmek zorunda kaldı. İnönü'den gelen ilk zafer haberi Meclis'te aylardır süren gerilimi bir ölçüde yumuşattı.

Ve ülkenin ilk anayasası, İnönü zaferinden tam 10 gün sonra işte bu hava içinde kabul edildi.

Tabii yine bitmek bilmez tartışmalardan sonra...

O zamanki adıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, yani Anayasa, yeni devletin yasal çerçevesini çiziyordu. O yüzden Anayasa görüşmeleri İlk Meclis'in 3 yıllık tarihinde bir dönüm noktası oldu. 25 maddelik bu tasarı, Genel Kurul'da alabildiğine tartışıldı.

Aslında en önemli maddi 1. maddeydi.

Yeni devletin bir Cumhuriyet olacağının ilk işaretini veren bu maddeyi, Komisyon adına Meclis'e sunan Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey kürsüde şunları söylüyordu:

İsmail Suphi Bey
Burdur Mebusu

"Yüksek Heyetinize birinci olarak sunduğumuz 'Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir' maddesini bu kürsü üzerinde okumaktan olağanüstü iftihar duyuyorum. Çünkü bu maddeye karşılık millet bu

kadar kan akıttığı halde, daha böyle bir satır yazıyı hiçbir yerde görmemiştir. Bu şeref Büyük Meclisinize nasip oluyor".

Bu madde gerçekten de ciddi bir politika değişikliğini ifade ediyordu. Baştan beri her konuşmada Meclis'in kuruluşunda asıl amacın hilafeti ve saltanat makamını kurtarmak olduğu söylenirken, şimdi asıl egemenliğin halkta olduğu belirtiliyordu.

Artık Padişah konusu geri plana düşmüş, ama yerine yeni anlaşmazlık konuları gelmişti. Bunların başında da yetki sorunu geliyordu.

O günden itibaren Meclis'le Hükûmet, daha doğrusu Meclis'le Mustafa Kemal arasında bir yetki paylaşımı krizi doğacak ve sürekli gündemde kalacaktı.

Konuyu gündeme getiren ise Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey oldu. Erzurum Kongresi'nden beri Mustafa Kemal'le birlikte olan Hüseyin Avni Bey, bir avukattı. İstanbul Meclis-i Mebusan'ında da görev yapmıştı. Saltanata karşıydı. İlk günler tartışmaların içinde yeralmamasına rağmen, zaman geçtikçe hukukçu kimliğiyle ön plana çıkacak ve muhalefetin sözcüsü durumuna gelecekti.

Bu süreç, işte o gün Anayasa görüşmeleri sırasında başladı ve "yetkiler Meclis'in mi olacak, Hükûmetin mi?" tartışması Hüseyin Avni Bey'le, Mustafa Kemal arasında aynen şöyle gelişti:

Hüseyin Avni Bey
Erzurum Mebusu

"Meclis'in görevi kanunlar yapmak, değiştirmek, kaldırmak ve antlaşmalar yapmakla sınırlandırılıyor. Oysa ki Meclis kayıtsız ve şartsız memleket mukadderatına el koymuştur. Bunu yerine getirmek için de vekiller tayin eder ki bu vekillerin görevleri sınırlandırılabilir, fakat Meclis'in görevi sınırlandırılamaz. Çünkü kayıtsız şartsız egemen olan biziz".

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Bugün yürütme ve uygulamayı sorumlu kimseler yapmaktadır. Eğer bunları Heyet-i Vekile'den alıyorsanız, önce Heyet-i Vekile'nin düşüncelerini dinlemenizin yararlı olacağı kanısındayım. Çünkü bu kayıt ve şartla, belki bu dakikadan itibaren, ben de dahil olduğum halde, Heyet-i Vekile görevine devam edemez. Bu kayıt ve şartla sorumluluk yüklenemez. Belki Yüksek Kurulunuzun içinde, mesela Hüseyin Avni Bey arkadaşımız vardır ki, bu kayıtlar ve şartlarla hükümeti kurmaya cesaret edebilir".

Hüseyin Avni Bey
Erzurum Mebusu

"Size şurada belge veririm ki, ne Heyet-i Vekile'ye girmek istiyorum, ne de birşey olmak istiyorum. Bende ihtiras yoktur. Bu bir Anayasadır. Bu anayasayı yaparız. O şartlarla kim kabul ederse o gelir hükümete. Kabul etmezse gider, öbürü gelir, gidenlere uğurlar olsun".

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Pekala işte... Biz gideriz, siz gelirsiniz...".

İşte bu restle tartışma noktalandı. Bakanlar Kurulu'na ait yetkilerin daha sonra yasayla belirlenmesi kararlaştırıldı. Ama tabii tartışma bitmedi. Meclis birinci yılını doldururken, artık tartışma konuları ve taraflar belirginleşiyor, saflar netleşiyordu.

Bu ilk tartışmadan sonra Hüseyin Avni Bey her gün

biraz daha ön plana çıkacak ve bu ateşli hukukçu sonunda kendini Mustafa Kemal'in karşısındaki bir muhalif grubun lideri pozisyonunda bulacaktı.

Ve ilk Meclis'in asıl ateşli tartışmaları bu gruplaşmadan sonra başlayacaktı...

10 MAYIS 1921
1. GRUP

Son bir yıldır artık ulusal direnişin başında meşru bir meclis ve güçlü bir lider vardı. Ama içerde tartışmalar bitmemişti.

Gerçi Meclis, büyük çoğunlukla Mustafa Kemal'e destek veriyordu, ama istediği yetkiyi vermeye bir türlü yanaşmıyordu. Sonunda Reis Paşa bu güçlüğü aşacak bir çare buldu ve Meclis'te kendisine yakın mebuslardan bir grup kurdu.

Bu grupla güçlü bir destek sağlayacak, ama aynı zamanda Meclis içinde başlayacak kırgınlıkların da temelini atmış olacaktı.

10 Mayıs 1921'de kurulan bu gruba Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adını verdi. Gruba girecek mebusları bizzat seçti. Grubun reisi kendisiydi.

Grubun programına göre amaç, ülkenin bağımsızlığını sağlayacak barışa ulaşmak ve Anayasa çerçevesinde devletin teşkilatını şimdiden hazırlamaktı.

Meclis'teki 351 mebusun 261'i bu gruba üye olmuşlardı. Geriye 90 mebus kalıyordu. İşte, o gruba alınmayan 90 mebus, dışarıda bırakılmalarını tepkiyle karşıladılar.

Bu tepkileri ilk dile getiren ise Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey oldu.

Hüseyin Avni Bey
Erzurum Mebusu

> *"Meclis'teki bütün mebuslar zaten kurulan grubun programındaki maddelerin gerçekleşmesi için çalışmaktadırlar. Bu grubun kurulması Meclis'te bu gayeye muhalif kimseler olduğu izlenimini yaratabilir. Halbuki ben ve arkadaşlarım bu ana kadar bu gaye etrafında çalıştık. Cihan bilsin ki, Meclis'te buna muhalif kimse yoktur".*

Hüseyin Avni Bey "Ben ve arkadaşlarım" derken geride kalan 90 mebusu kastediyordu. Oysa bu 90 kişi hiç de görüş birliği içinde değillerdi. Aralarında muhafazakarlar, hilafet ve saltanat yanlıları olduğu gibi, laik ve demokratlar da vardı. Tek ortak paydaları, Meclis'e ait yetkilerin tek bir elde toplanmasına karşı çıkmalarıydı.

O tek el'in sahibi de Mustafa Kemal Paşa'ydı...

Dolayısıyla Meclis içindeki eleştirilerin okları O'na doğru dönmeye başladı.

19 TEMMUZ 1921
"EMRE UYMAZSA PARÇALARIZ!..."

1921 Temmuzunda yeni bir Yunan taarruzu başladı. Düşman kuvvetleri dört koldan Eskişehir'e doğru yürüyorlardı. Türk ordusu 15 gün süren çarpışmalar sonunda büyük kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmek zorunda kaldı. Eskişehir ve Kütahya düştü. Bu, tam bir bozgundu. Garp Cephesi komutanı İsmet Paşa cephede "Herşey bitti..." diyordu. "Hakikat bu... hayale yer yok..."

Ankara sarsıldı.

Düşman artık Ankara'ya doğru geliyordu. Temmuz sonunda tehlike büyüyünce Meclis'in Kayseri'ye nakledilmesi gündeme geldi. Herkes yenilgiye bir sorumlu arıyor ve Meclis'te "Mustafa Kemal neden ordunun başında değil?" sorusu soruluyordu.

Reis Paşa, beklenen çıkışı 5 Ağustos günü yaptı ve bir önerge vererek Başkomutanlığı kabul ettiğini açıkladı. Ancak bir koşulu vardı: 3 aylık bir süre için, Meclis'in sahip olduğu bütün yetkileri bizzat üstlenmek...

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Efendiler,

İtiraf etmek lazımdır ki, bu yetki büyük bir yetkidir. Meclis'in yetkisidir, ki bana veriyor. Böyle olmakla beraber 3 ay sonra elbette ya yenilersiniz

veya yürürlükten kaldırırsınız. Böyle bir yetki vermek doğru değildir. Bunun için 3 ay gibi kısa bir zaman ile sınırlayınız".

Bu konuşmadan sonra Meclis gizli oturumda oylama yaptı ve Başkomutanlık Yasası 13 red oyuna karşılık 169 oyla kabul edildi. Aynı gün aynı oylama açık celsede tekrarlandı. Ve 13 red oyunun da kabule döndüğü görüldü. Meclis, bu en kritik dönemde dışarıya tek bir yumruk görüntüsü verebilmek için tartışmaları kendi içine saklamış ve Mustafa Kemal'in Başkomutanlığını oybirliği ile kabul etmişti.

Artık Mustafa Kemal'in orduya vereceği emirler, yasa sayılacaktı.

23 Ağustos günü Yunanlıların bütün cephede saldırıya geçmeleri sonucu Sakarya Meydan Savaşı başladı.

Türk ordusunun başında "tam yetkili başkomutan" sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa vardı.

Savaş 100 kilometrelik bir cephede tam 22 gün sürdü. Top sesleri Ankara'dan duyuluyor, kağnılar, Ankaralıları doğuya doğru taşırken, Meclis, toplantılara devam ediyordu.

22 günün sonunda Sakarya'dan zafer haberi geldi.

Bu, ulusal kurtuluş hareketi için bir dönüm noktasıydı.

Sakarya Savaşı sırasında kaburga kemiklerini kıran Mustafa Kemal, savaştan sonra Meclis'te büyük tezahüratla karşılandı ve Gazi ünvanını aldı.

Ancak savaş sürüyordu ve Başkomutanlık yetkisinin uzatılması gerekiyordu. Tek tük itirazlar olsa da Meclis, bu yetkiyi 2 kez 3'er aylık sürelerle uzattı. Ama 1922 baharı gelip de Mustafa Kemal Meclis'te askeri konuların, subayların moralini bozacak şekilde tartışılmamasını ve Başkomutanlık yetkisinin 3. kez uzatılmasını isteyince bazı mebuslar, "Artık yeter" dediler ve son derece sert tartışmalar başladı:

Hüseyin Avni Bey
Erzurum Mebusu

"Biz Paşa hazretlerini Meclis adına gönderiyoruz. Başarılarını yerden göğe kadar dileriz, çünkü O'nun başarısı, bizim başarımızdır. Paşa hazretlerini severiz, fakat emrimize uymakla severiz. Aksi takdirde parçalarız. O da iftihar etsin. Geldi bize, bir halk gibi çalıştı. İnşallah son zaferini de buradan alkışlayacağız".

Ali Şükrü Bey
Trabzon Mebusu

"Yüce Meclis, daha önce Başkumandan'ın acil görevi karşısında böyle bir yetki vermiştir. O vakit mecburduk. Vaktimiz yoktu. Hükümetimiz bize '8 güne kadar Ankara'yı terke mecbursunuz' diyordu. Bugün o vaziyette değiliz. Tehlike yine vardır, belki daha fazladır, fakat bugün bizim burada ordunun ihtiyacı için gerekli kanunları yapmaya vaktimiz vardır ve bu yetkiyi geri almakla güvensizlik etmiş olmayız".

Sonunda Meclis'te muhalif grubun yaptığı engelleme sonucu uzatma gerçekleşemedi.

Bu, muhalefetin ilk güç gösterisiydi.

Mustafa Kemal, ordunun başındaydı ama hukuken Başkomutanlığı sona ermiş durumdaydı. Bu gelişme karşısında son derece rahatsız oldu ve hemen bir gizli görüşme isteyerek eleştirileri gayet sert bir üslupla yanıtladı:

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Görüyorum ki Meclis'te çeşitli doğrultularda birbirine muhalif bir takım tezahürat vardır. Bunun

sonucunda ne oluyor? Başkumandanlık bir-iki gün boşlukta kalıyor. Ordu bu dakikada kumandansızdır. Eğer ben orduya kumanda ediyorsam, kanuna aykırı olarak kumanda ediyorum. Peki ne olacak? Ordu kumandansız mı kalacak? Bundan dolayı bırakamam ve bırakmayacağım. Bu keşmekeşe, bu anarşiye, mutlaka bir son vermek lazımdır. Böyle yürüyemeyiz. Millet sizi buraya böyle yürümek için göndermemiştir. Millet buna razı değildir".

Bu konuşma sonunda Başkumandanın yetkisi bir kez daha uzatıldı, ama Mustafa Kemal'in sabrının taştığı da anlaşılmış oldu.

Gerçekten de o günlerde Reis Paşa, Meclis'te muhalefetin giderek kök saldığını gözlemiş ve hükümetin iş yapamaz hale geldiğini görünce bir ara bu işten vazgeçmeyi düşünmüştü. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in o günlerdeki ruhhalini şöyle anlatıyordu:

İsmet Paşa
Garp Cephesi Komutanı

"Atatürk artık, Meclis'le çalışmanın mümkün olamayacağı kanaatine varmış, ümidini kaybetmişti. Böyle bir zamanda O'ndan bir telgraf aldım. 'Artık Meclis'le çalışamayacağız. Meclis'in faaliyetine nihayet verdikten sonra orduda ve memlekette hasıl olacak vaziyet hakkında mütalaan nedir?' diye soruyordu".

Ancak Mustafa Kemal, bu karamsarlıktan çabuk sıyrıldı. O kadar ki o günlerde muhalefeti aşabilmek için bazı mebusların üyeliklerinin düşürülmesini önerenlere şu yanıtı verdi:

Mustafa Kemal
Meclis Reisi

"Böyle şey olmaz. Buna tahammül etmek lazımdır. Fikirlerini beğenmediklerimizi atıp, kendimize göre adam seçtirmeye kalkışırsak, bu Meclis, meclis olmaktan çıkar ve Büyük Millet Meclisi'nin dünya kamuoyu önünde durumu sarsılır".

TEMMUZ 1922
2. GRUP

Mustafa Kemal'in Meclis içinde bir grup kurmasından tam 14 ay sonra muhalifleri de bir karşıt grup oluşturdular.

Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'in lider pozisyonunda göründüğü bu grup, adeta aynı ilkeleri sahiplendiğini göstermek istercesine ilk grubun adını aldı ve "İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu", kısaca "İkinci Grup" olarak anıldı.

Mustafa Kemal Paşa 2. Grubun doğuşunu daha çok kişisel ve hissi nedenlere bağlıyordu.

Aslında İkinci Grubu oluşturan mebusların Birinci Gruptakilerle temel bir ilke sorunları yoktu. Görünüşte tek farkları kalpaklarını öniemesine, yani sivri tarafı öne ve arkaya gelecek şekilde takmalarıydı.

Asıl görüş ayrılığı Mustafa Kemal'e verilen yetkilere karşı çıkmalarında yatıyordu. Bu yetkilerle ülkenin bir diktatörlüğe gidebileceğini söylüyorlardı. Bütün faaliyetlerini de bu yönde yoğunlaştırdılar. Sonuç da aldılar.

İkinci Grubun girişimleriyle Başkomutana verilen Meclis yetkileri geri alındı. Meclis denetimi dışında hareket eden İstiklal Mahkemeleri'nin görevlerine son verildi. Yeni kurulacak olanlar üzerinde Meclis denetimi sağlandı. Kabine reisinin doğrudan Meclis tarafından seçilmesi esası benimsendi. Mustafa Kemal'in bakan seçiminde aday gösterme uygulaması kaldırıldı.

1922 sonuna kadar Meclis, bir yandan kendi içinde kıyasıya tartışırken, bir yandan da Dumlupınar zaferinin

kazanılması, Türk ordularının İzmir'e girişi ve zafere ulaşması, Mudanya Ateşkes anlaşması, saltanatın oybirliğiyle kaldırılması gibi birbirinden önemli ve tarihi dönemeçleri yaşadı.

Yeni bir devlet, tam demokratik bir meclisin tozu dumanı arasında ufukta görünmüştü.

Türkiye ilk kez bir "iktidar-muhalefet mücadelesi deneyimi"ni yaşıyor ve ilişkiler, zaman zaman sertleşip, gerginleşse de oldukça ciddi ve düzeyli bir seyir izliyordu.

Ancak 1923 yılı Mart ayı gelince bu barış havası, bir anda bozuldu. Ve Meclis'te birden müthiş bir kavga alevlendi.

Bu, İlk Meclis'in ve bir dönemin son raundu olacaktı.

5 MART 1923
"KAVGA"

Kavganın konusu, Lozan'da sürmekte olan barış görüşmeleriydi.

Türk heyetinin sürdürdüğü görüşmeler, çeşitli anlaşmazlıklar sonucu kesilmiş ve heyetin başkanı İsmet Paşa Meclis'te müthiş bir eleştiri sağanağına yakalanmıştı. Müzakerelerde verilen tavizlerin, özellikle de Musul'un elden çıkarılmasının yegane sorumlusu olarak O görülüyor ve adeta yerden yere vuruluyordu. Gizli oturumdaki o şiddetli tartışmalar sırasında en ağır eleştirileri yapan kişi Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey oldu. Hitabet yeteneğiyle dikkati çeken Ali Şükrü Bey, kürsüde şunları söylüyordu:

Ali Şükrü Bey
Trabzon Mebusu

> *"Efendiler;*
> *Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lozan'da heba edilmiştir. Bu murahhas heyetinin barış meseleleri üzerinde sözleri olamaz. Artık bunların vazifeleri bitmiştir".*

İsmet Paşa, ısrarla, yorulmadan açıklamalar yapsa da muhalefeti ikna edemiyordu. Tartışmalar bir ara o kadar alevlendi ki Meclis'te idare kayboldu. Bağrışmalar, tartışmalar arasında ortalık birbirine girdi. İşte o anda

Mustafa Kemal söz istedi. Kürsüye çıktı ve giderek sertleşen bir üslupla eleştirileri bizzat yanıtlamaya başladı.

O konuşurken, Ali Şükrü Bey, oturduğu yerden satasıyor, Gazi de aynı sertlikte kürsüden yanıt veriyordu:

— "Ben de söz isterim, benim de söyleyeceklerim var.

— "Bir haftadır söylüyorsunuz. Artık memlekete zarar veriyorsunuz".

O gün Meclis'te bulunanların anılarına bakılırsa Gazi, bu konuşmadan sonra birden sert adımlarla Ali Şükrü Bey'in üzerine doğru yürüdü. Yılların birikimi birden patlamış ve Meclis içinde birbirine kırgın olan kim varsa diğerlerine karşı ayaklanıvermişti.

Oturumu Ali Fuat Paşa yönetiyordu. Kavgayı yatıştırabilmek için elindeki çanı çalıp duruyordu. Ancak kürsünün önündeki patırtı o kadar büyüktü ki kimse çan sesi duyacak halde değildi. Bunun üzerine birden elindeki çanı kürsüden aşağı, iki taraf mebuslarının arasına doğru fırlattı. Ve... yere düşen çanın sesinin yarattığı şaşkınlıkla bütün mebuslar geri çekildiler.

Meclis yatışır gibi oldu, ama artık herkes bu işin böyle gidemeyeceğini anlamıştı.

Yere düşen o çanın sesinin, bir dönemin kapanış sinyali olduğu, çok yakında anlaşılacaktı.

27 MART 1923
CİNAYET VE SON

27 Mart günü Ankara, inanılmaz bir haberle çalkalandı. Meclis'in ateşli hatiplerinden Ali Şükrü Bey, aniden ortadan kaybolmuştu. Bu kadar tanınmış bir mebus, küçücük şehirde bulunamıyordu.

Hava zaten gergin olduğundan, herkes bir fikir yürütmeye başladı. Görgü tanıkları 2. Grubun önderlerinden Ali Şükrü Bey'i en son Karaoğlan Çarşısı'nda nargile içerken gördüklerini söylüyorlardı. Kahvede otururken yanına Muhafız Bölüğü Komutanı Topal Osman Ağa'nın adamlarından biri gelmiş ve Ali Şükrü Bey'i alıp götürmüştü.

Tam 3 gün herkes kayıp mebusun izini sürdü. Ama hiçbir iz bulunamadı.

Aslında onlar ararken Ali Şükrü Bey'in cesedi Çankaya sırtlarında bir çukurda yatıyordu.

Mustafa Kemal'in gönüllü koruması Topal Osman Ağa, "paşası"na sert çıkan Ali Şükrü Bey'i cezalandırmaya karar vermiş ve evinde boğarak öldürmüştü. Sonra da cesedini evinin 500 metre ötesinde bir çukura gömmüştü.

Topal Osman da ortadan kaybolunca herkes bu dehşet dolu Karadenizli'den kuşkulanmaya başladı. Topal Osman'ın aynı zamanda Mustafa Kemal'i koruyan bölüğün komutanı olması Gazi'yi ve hükümeti de çok zor bir durumda bırakmıştı.

Meclis 29 Mart günü bu belirsizlik havası içinde toplandı ve öfkeli mebusların taşkınlıkları arasında bir sözü

alan Hüseyin Avni Bey, adeta bir dönemi kapatan şu konuşmayı yaptı:

Hüseyin Avni Bey
Erzurum Mebusu

"Efendiler,

Bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin mebusları bugün kan bağlamış bir zavallı, bir biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kabe-i millet, sana da mı taarruz? Ey milletin iradesi, sana da mı taarruz? Ey milletin mukaddesatı, sana da mı taarruz?

Efendiler,

Ali Şükrü'ye tecavüz eden, milletin namusuna tecavüz etmiştir. Böyle namussuzlar yaşamamalı, kahrolmalı. Bu elim cinayete içi sızlamayan, yüreği yanmayan bir fert tasavvur edemem. Öyle bir fert varsa alçaktır. Bu ağız kapatılamaz. Bu kalem kırılamaz. Bu fikir öldürülemez. Ya hepimiz namusumuzla yaşayacağız, ya öleceğiz..."

Sonunda Başvekil Rauf Bey, 2 Nisan günü acı gerçeği Meclis'e açıkladı:

Ali Şükrü Bey, öldürülmüştü.

Rauf Bey, bu haberi verirken, cinayeti Giresunlu Osman Ağa'nın işlediğini de söyledi. Fail ortaya çıkınca hemen yakalanması için Meclis muhafız taburu harekete geçirilmişti. Ancak Topal Osman ve adamları silahlı olduğundan çatışma çıkabileceği düşünülerek Çankaya'da önlemler alınmış, Gazi Paşa da eşi Latife Hanım'la birlikte gece gizlice Çankaya Köşkü'nden istasyon binasına taşınmıştı. Sonunda Topal Osman "Teslim Ol!" çağrılarına uymayınca silahlı çatışma çıkmış ve müfrezesiyle birlikte ölü ele geçirilmişti.

Mebuslar, bütün bunları üzüntü içinde dinledikten sonra Topal Osman'ın cesedinin Meclis kapısı önüne ası-

larak teşhir edilmesini karara bağladılar. Zaten, bu olayın dehşeti içinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve "İlk Meclis", 3 yıllık faaliyetinin sonuna gelmişti.

Türkiye'nin en demokratik meclisi, yeni bir seçim için dağılırken, Meclis önündeki meydana asılan Topal Osman'ın cesedi, bu binada geçirilen fırtınalı 3 yılı acıyla noktalıyordu.

Türkiye bir daha öyle bir Meclis göremeyecekti...

• Ali Şükrü Bey'in cenazesi Trabzon Boztepe'de törenle toprağa verildi.

Topal Osman Ağa ise Giresun'da defnedildi. Görkemli mezarının üzerinde yeralan kitabeye bütün hizmetleri ayrıntılarıyla yazıldı. Ölüm nedeni belirtilmedi.

• Hüseyin Avni Bey ve Birinci Meclis'teki muhalif grubun milletvekilleri yenilenen seçimlere katılmama kararı aldılar ve herbiri kendi yollarına gittiler. İkinci Grubun lideri pozisyonundaki Hüseyin Avni Bey, 1924 yılında bazı eski mebus arkadaşlarıyla birlikte yeni kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Parti kapatıldıktan sonra İzmir Suikastı davasında İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı ve beraat etti. Uzun süre avukatlık yaptıktan sonra 1945'de çok partili hayat başlayınca CHP karşısında Türkiye'nin ilk partisi olan Milli Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Bir ara Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak seçimlere girdiyse de kazanamadı ve 1948'de çeyrek asır süren muhalif hayatını sessiz sedasız noktaladı.

Şevket Süreyya Aydemir, Hüseyin Avni Bey'in ölümünden sonra oğluna yazdığı bir mektupta O'ndan şöyle sözedecekti:

"Muhalefeti sert ve aceleydi. Ama Hüseyin iyi insandı. Meclis'ten silinişi, hem O'nun için, hem halk için kayıp oldu".

• Mustafa Kemal'in Birinci Grubu bir süre sonra Halk Fırkası'na dönüştü ve "Reis Paşa" partisinden ve Meclis'ten aldığı güçle ulusal kurtuluş hareketinin meşruiyetini bütün dünyaya kabul ettirdi.

Birinci Meclis'i kapatırken yaptığı konuşmada "Bütün cihan bilsin ki artık bu devletin başında milli egemenlik dışında hiçbir makam yoktur" diyor ve 6 ay sonra kurulacak Cumhuriyet'in ilk müjdesini veriyordu.

SEYİR DEFTERİ
1919

10 ARALIK 1915
"UYKUSUZ BİR GECE"

"Çanakkale'de görevini tamamlayıp oradan ayrılan Mustafa Kemal, o kanlı sırtlar üzerinden kopup İstanbul'a yönelirken, artık eski Mustafa Kemal değildir. Hele Gelibolu karasından ayağını alıp, kendisini İstanbul'a ulaştıracak gemiye bindiği gece, hayatının en unutulmaz gecelerinden biridir. Marmara tekin değildir. O, ayların kanlı yorgunluğunu silecek derin bir uykunun tatlı hasreti içindedir. Fakat kaygısız bir uyku yerine azgın, sınırsız bir selin yıktığı setlerden suların birden boşanması gibi o güne kadar birikmiş, şuuraltına itilmiş bütün düşünce selleri içinde bunalmaya başlar. Muharebeler, kanlar, toplar, süngü sesleri, "Allah Allah" haykırışları, onbinlerce insanın boğaz boğaza, kucak kucağa kaynaşması, kafasında uğuldar. Bütün bu mahşerin üstüne çöreklenen ve hiçbir rüzgarın temizleyemediği kan, barut, çürüyen ceset kokuları gene O'nu sarar, bunaltır.

Anlar ki, beklediği kaygısız gece bir hayaldir.

O zaman kalkar, güverteye çıkar ve saatlerce bir aşağı, bir yukarı dolaşır. Gecenin sessizliği içinde geminin yardığı suların çıkardığı hışırtıları dinleyerek ve denizi saran karanlıkta, kendini gökte ışıldayan yıldızlara vererek zamanı eritmeye çalışır.

Mustafa Kemal bu yolculuk gecesini daima hatırlamıştır. Başının içinde uğuldayan karışıklıklarla, içinde yeniden bunaltılar uyandıran o anlatılması ve unutulması imkansız korkulardan kurtulmak için kendine baş-

ka düşünce ve hayal kapıları açmaya çalışmıştır. Öyle ya, şimdi İstanbul'a İstanbul'un bir kurtarıcısı olarak dönmüyor mu?

İstanbul O'na kimbilir nasıl kucağını açacaktır?...

("Tek Adam"/Şevket Süreyya Aydemir)

OCAK 1916
"ANCAK ÖLÜMDEN SONRA DİNLENEBİLECEĞİM"

1916 İstanbul'u harp yorgunuydu.

Stoklar tükenmişti. Buğday karaborsadaydı. Kentte ekmek bulmak bile sorundu.

Harp, Makedonya'da, Romanya'da, Kafkasya'da Süveyş'te pekçok cephede sürüyordu. Nüfusu yarım milyonu bile bulmayan bu köhne başkentte savaşın kurban almadığı ev yok gibiydi.

Son olarak Enver Paşa'nın büyük Kafkas Harekatı da Sarıkamış'ta 60 bin askerin kara gömülmesiyle sonuçlanmıştı. Artık cepheye sürecek asker bulmakta güçlük çekiliyordu.

İttihat ve Terakki, bir yandan savaşı, bir yandan iktidarını sürdürmeye çalışıyor, ama içten içe eriyordu.

Son dönemde tek iyi haber Anafartalar'dan gelmiş ve İtilaf Kuvvetleri Gelibolu'dan püskütülmüşlerdi. Boğazların yolu kesilmiş ve İstanbul kurtarılmıştı.

İşte Mustafa Kemal, bu hava içinde "İstanbul'u kurtaran asker" olarak İstanbul'a dönüyordu. Ancak beklediği görkemli karşılamayı bulamadı. Sanki Çanakkale'de gömülen 250 bin şehitten kimsenin haberi yok gibiydi.

İstanbul, bambaşka bir havadaydı.

Gelir gelmez annesinin Akaretler'deki evine yerleşmiş, ama aldığı ilk haberle ilk hayalkırıklığını yaşamıştı.

Harbiye Nezareti'nin yayınladığı "Harp Mecmuası", o ay-ki kapağına, "Çanakkale Kahramanı" olarak kendisinin bir fotoğrafını koyacaktı. Ancak dergi tam basılacağı sırada yukardan gelen bir emirle klişe değiştirilmiş ve ye-

rine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın bir resmi konmuş-tu.

Değişiklik kararını kimin verdiğini tahmin etmek hiç de güç değildi: Mustafa Kemal'in ezeli rakibi, Harbiye Nazırı Enver Paşa...

Mustafa Kemal'le Enver Paşa'nın yıllardır süregelen çekişmesi işte yine başgöstermişti. Üstelik bu kez Albay Mustafa Kemal'in generalliğe terfii de Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın elindeydi. Ama O, terfii bekletiyor ve şöyle diyordu:

"Mustafa Kemal generallikten de memnun olmaz. Korgeneral yapsanız, orgenerallik ister. Orgeneral yapsanız mareşallik ister, bununla da yetinmez, padişahlık ister"...

Bu sözler kendisine aktarıldığında Mustafa Kemal şunu söylemişti:

"Ben Enver'in bu kadar ileri görüşlü olduğunu bilmezdim".

Mustafa Kemal

"Anafartalar'ı kazanmış bir kumandandım. Zannediyordum ki, memlekete bir hizmette bulunmuş, o hareketle payitahtı kurtarmıştım. Memleketim ve milletim için düşüncelerim vardı. Başta bulunanlara bunları söylemek istiyorum. Ama konuştuğum vekiller beni Vekiller Heyeti'ne şikayet ediyor, hatta cezalandırılmamı istiyorlardı. Buna kahkahalarla gülüyordum. Ben, kimi kendini alim, kimi doktor, kimi diktatör zanneden adamların, naçiz Mustafa Kemal'e birşey yapamayacaklarından emindim. Bir tek şey yapabilirlerdi: O da o gün hakim oldukları süngüye dayanarak Mustafa Kemal'i yakalamak ve asmak... Bense o gün isyanımın, bütün millet arasında duyulmasını nimet sayıyordum. Onlar buna cesaret edememişlerdi. Niçin? Zannederim ki yapabileceklerine emin olamadıklarından...".

İşte, 1916 başında Mustafa Kemal'in psikolojisi buydu.

O, ülkenin yönetiminde söz sahibi olmak isteyen, siyasetle ilgili bir askerdi. Kendisini İstanbul'da dışlanmış hissediyordu.

Yeniden cepheye döndü...

Uzun bir yolculuktan sonra Doğu Cephesi'ne vardığında terfi kararı da peşinden gelmişti.

O, artık Mustafa Kemal Paşa'ydı...

Mustafa Kemal Paşa

"Batı'dan Doğu'ya kadar devam eden uzun ve yorucu bir yolda iki ay kadar yolculuk ettikten sonra bir istirahat anı bulunabileceğine inanılır değil mi? Fakat heyhat... Görülüyor ki bu, ancak ölümden sonra mümkün olacak..."

(Bayan Corinne'e yazdığı mektuptan/6 Mayıs 1916)

Doğu Cephesinde görev 1 yıl kadar sürdü.

Ancak cephe bir Alman komutanın emrindeydi. Ve ordular çöl seferlerinde kırılıp duruyordu. Mustafa Kemal, 1917 yazında Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya bir mektup yazarak Sina Cephesi Komutanlığının kendisine verilmesini istedi, ama teklifi reddedildi. Bunun üzerine görevinden istifa etti.

"Asi General", Çanakale'den 2 yıl sonra yeniden İstanbul'a dönerken, bu kez daha büyük bir kavgaya girmeye hazırdı...

EKİM 1917
PAŞA İLE PADİŞAH

15 Ekim günü Mustafa Kemal'in treni İstanbul'a girerken yine kayda değer bir karşılama töreni yoktu.

Bu kez de dikkatler, tam da o gün İstanbul'a gelen çok önemli bir başka konuğun üzerindeydi.

Alman İmparatoru Kayzer 2. Wilhelm, Sultan Mehmet Reşat'ın davetlisi olarak İstanbul'a gelmişti. Yaşlı Padişah, konuğunu Sirkeci Garı'nda karşılamış ve gezi boyunca Harbiye Nazırı Enver Paşa da Kayzer'in yanından hiç ayrılmamıştı.

İşte bu gezi, hiç umulmadık bir şekilde Mustafa Kemal'in istikbalini etkiledi. Çünkü birkaç ay sonra gezinin iade edilmesi kararlaştırıldı. Almanya'ya yaşlı padişah yerine, Veliahd Vahdettin gidecekti. Ordu adına da heyete tanınmış bir generalin katılması düşünülüyordu. Akla gelen isim; Mustafa Kemal Paşa oldu...

Geleceğin padişahı ile bir süre sonra O'nun yerini alacak Paşa'nın yolları işte bu garip tesadüfle kesişti.

Mustafa Kemal ve Veliahd Vahdettin ilk olarak Almanya seyahatinden bir gün önce Saray'da görüştüler. Mustafa Kemal o görüşmeyi yıllar sonra Falih Rıfkı Atay'a şöyle anlatacaktı:

Mustafa Kemal Paşa

"Bizi sarayın içinde Arap hasırlarıyla örülmüş bir salona soktular. Redingotlu adamlarla dolu

odanın eşyası bir kanape ile iki koltuktan ibaretti. Girdiğimiz bu odada ayakta dururken, çok laubali görünen redingotlu adamların içinde, başka redingotlu bir adam peyda oldu. İçeri girdi, bizim bulunduğumuz tarafa doğruldu, kanapenin sağ köşesine oturdu. Gözlerini kapadı, derin bir vecde daldı. Neden sonra tekrar gözlerini açtı ve bize 'Müşerref oldum' diyerek lütfen iltifat etti. Tekrar gözlerini kapadı. Ben cevap vermeye hazırlanırken aslında kendinden geçmiş bir mecnunun huzurunda bulunduğumu sezdim. Veda edip çıktık. Yanımdaki Naci Bey'e 'Bu zavallı acınacak adam yarın padişah olacaktır, kendisinden ne beklenir' diye sordum. Naci Bey, 'hiç' dedi".

20 gün sürecek bu gezi Mustafa Kemal'in yaşamında yeni bir dönüm noktası oldu.

Geleceğin padişahıyla sürekli beraber oldular. Alman Genel Karargahı'nın hatıra defterine birlikte imza attılar.

Mustafa Kemal, Alman cephesinde gördüklerinden sonra bu savaşın yenilgiyle biteceğine kesinkes inandı. Şimdi, bu yenilgiden Türkiye'yi en az zararla kurtarmak için birşeyler yapılmalıydı. Acaba, geleceğin Padişahı ile bir olup birşeyler yapmak mümkün müydü?

Berlin'de bir gece başbaşa kaldıklarında kafasındakileri O'na açmaya karar verdi.

Mustafa Kemal Paşa

"Salonda ikimiz kalınca bana, 'Bundan sonra ne yapmalıyım' diye sordu. 'Şimdi ben size birşey söyleyeceğim ve o teşebbüsle hayatımı sizinle birleştireceğim. Memnun olur musunuz' diye sordum. 'Söyleyiniz' dedi. 'Henüz padişah değilsiniz' diye lafa girdim, 'fakat Almanya'da gördünüz ki İmparator, veliahd ve prensler hepsi bir iş üzerindedir. Neden siz bütün işlerden uzak kalasınız?'... 'Ne

yapabilirim' diye sordu. 'İstanbul'a gider gitmez bir ordu komutanlığı isteyiniz. Ben sizin kurmay başkanınız olurum' dedim ve Boğaz'ı müdafaa edecek 5. Ordu Komutanlığını önerdim. Vahdettin, 'Bana bu komutanlığı vermezler' dedi. 'Siz isteyiniz' dedim. 'İstanbul'a gittiğim zaman düşünürüz' cevabını verdi. Bu, beni ümitsizliğe düşürücü bir cevaptı".

Bu geziden döndükten 6 ay sonra Vahdettin tahta çıktı.

4 Temmuz 1918 günü top sesleriyle inleyen İstanbul'da, zümrütlü tahtına kurulan 57 yaşındaki Altıncı Mehmet Vahdettin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı olacaktı.

Saray'da yeni Padişah tebrikleri kabul ederken, kilometrelerce uzakta Karlsbad'da Mustafa Kemal Paşa, bir sanatoryumda böbrek tedavisi görüyordu. Sultan Reşat'ın öldüğü ve Vahdettin'in tahta çıktığı haberleri gelince neler hissettiğini o gün hatıra defterine şöyle yazdı:

Mustafa Kemal Paşa

"Vefat haberini alınca üzüldüm. Aslında ne ölen Padişah'a acıdığımdan, ne de yeni padişahın ömrünün uzun veya kısa olacağından dolayı üzülmüş değildim. Üzüldüğüm konu İstanbul'da bulunmayışımdı. Fakat buna neden üzüldüğümü kendim de takdir edemiyordum. Ben, Veliahd hazretlerini Almanya seyahatinde pek iyi tanımıştım. Aramızda bir dereceye kadar hususiyet ve samimiyet de hasıl olmuştu. Gönlüm O'nun tahta çıkışını bizzat tebrik etmek mi istiyordu? Acaba bunun için mi üzülüyordum? Hayır, zannederim bu da değil. Kendisiyle başlamış olan ilişkiyi azami derecede ilerletmek fırsatı elimdeyken, çekingen davrandım. Ancak bir defa ziyaretine gittim. Hatta İstan-

bul'dan ayrılırken veda dahi etmedim. İşte üzüntüm bundan ileri geliyor".

Mustafa Kemal İstanbul'a bir telgraf çekerek yeni Padişah'ı kutladı. "Efendimizin tahta çıkışları bendenizde vatanımızın saadet ve selameti açısından fevkalade ümidler yarattı" dedi.

Ancak kısa bir süre sonra tedaviden döndüğünde bu ümidini koruyamadı. İstanbul, panik içindeydi. Düşman uçakları artık kentin semalarında uçuyor ve ani baskınlarla bomba yağdırıyordu. Artık savaşın kaderi belli olmuş ve yenilgi kapıya dayanmıştı.

Halk, yenik, bezgin ve yoksul durumdaydı.

Ve yeni Padişah işte böyle bir İmparatorluk, daha doğrusu enkaz devralmıştı. Tahta çıktıktan bir ay sonra Mustafa Kemal'i yeniden karşısında görünce çok sıcak davrandı. Eliyle sigara ikram etti ve üzüntü içinde "Paşa" dedi, "İstanbul halkı açtır. Ben heyşeyden evvel halkı doyurmak mecburiyetindeyim".

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a önerisini söyledi: "Başkomutanlığı derhal uhdenize alınız ve kendinize bir Genelkurmay Başkanı tayin ediniz. Herşeyden önce orduya sahip ve hakim olmak lazımdır" dedi. "Kuvvet başkasında oldukça sizin padişahlığınız sözde kalmaktan kurtulamaz" diye ekledi. Saray'ı İttihatçıların etkisinden kurtarıp, kendi görüşleri doğrultusunda harekete geçirmeyi umuyordu. Ama Vahdettin, hiç ummadığı bir yanıt verdi:

"Ben gereken şeyleri Talat ve Enver Paşalarla görüşürüm" dedi.

Mustafa Kemal Paşa

"Bu cümlenin nihayetinde Zat-ı Şahane gözlerini kapadı. Ben tilki huylu bir entrikacının her gün şahidi olduğum yüzlerce misalinden biri karşısında bulunduğuma büyük bir üzüntüyle kani

oldum. Hacı zannettiğimiz adamın, koltuğunun altında putu çıkmıştı. Artık başka birşey aramak, ama vakitsiz kimseyi de ürkütmemek lazımdı".

AĞUSTOS 1918
"GELDİKLERİ GİBİ GİDERLER"

Mustafa Kemal Paşa için Birinci Dünya Savaşı'nın son cephesi Filistin cephesi oldu. Padişah Vahdettin'le 10 gün içinde 3 görüşme yaptıktan sonra Halep'teki 7. Ordu Komutanlığı'na atandı. Bunun, kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmak için Enver Paşa'nın kurduğu bir tuzak olduğuna inanıyordu.

Çünkü Suriye'de artık ne ordu, ne cephe kalmıştı.

Halep, Bağdat, Musul birer birer düşmüştü. Dağılmış birlikler ve yenik bir orduyla tam bir bozgun yaşanıyordu. Yapılabilecek tek şey, geri kalan askeri, İngilizlerin saldırısı karşısında imhadan kurtarmaktan ibaretti. Mustafa Kemal de bunu yapmaya çalıştı.

Ama cephede savaşırken dahi aklı İstanbul'daydı. Artık bozgun cephelerinde nafile kan dökerek bir yere varılamayacağını görüyor, çareyi yeni bir iktidarda arıyordu.

Beklediği haber nihayet 8 Ekim 1918 günü geldi:

Talat Paşa kabinesi istifa etmişti. Şimdi İstanbul'da yeni bir iktidar kurulacaktı. Hemen kaleme sarılıp, Padişah'a bir mektup yazdı: İzzet Paşa başkanlığında yeni bir kabine kurulmasını ve kendisine de Harbiye Nezareti'nin, yani Milli Savunma Bakanlığı'nın verilmesini istedi. Böylece bütün ordunun kumandasına talip oluyordu.

Çok geçmeden İstanbul'da yeni bir kabinenin kurulduğunu ve önerdiği isimlerin çoğunun bakanlıklara getirildiğini öğrendi. Ancak kendisi için istediği Harbiye Ve-

kaletini, bizzat Sadrazam Ahmet İzzet Paşa üstlenmişti.

Bu, Mustafa Kemal Paşa için yeni bir hayal kırıklığı demekti.

Birkaç gün sonra yeni Sadrazam'dan mesaj geldi: Ahmet İzzet Paşa, "İnşallah barıştan sonra işbirliği yaparız" diye gönül almaya çalışıyordu. Mustafa Kemal'in cevabı sert oldu:

Mustafa Kemal Paşa

> *"Barış gecikecektir. Barışa kadar çok buhranlı anlar geçireceğiz. Bu devrede vatana faydalı olabilirsem düşüncesiyle Harbiye Nezaretini istemiştim. Barışa kavuştuktan sonra onun huzur ve sükunu içinde Harbiye Nazırlığını benden çok mükemmel yapacak kişiler bulunabilir. Bu yüzden barıştan sonra işbirliğimizi hiç de gerekli görmüyorum".*

Beklenen barış, 1918'in 30 Ekim'inde geldi.

Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti, kayıtsız şartsız teslim oldu. Türkiye, bütün silahlarını bırakıp, ordularını terhis etmeye, bütün haberleşmesini İtilafçıların kontroluna vermeye razı oldu. Artık işgalin kapıları açılıyor ve uğruna yüzbinlerin kanının dökülduğü İstanbul ve Çanakkale boğazları düşman donanmasına teslim ediliyordu. Osmanlı İmparatorluğu 600 yıllık ömrünün son dönemecine giriyordu.

Enver Paşa ve İttihatçılar Mondros'un imzasından birkaç gün sonra bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terkettiler.

İtilaf donanması 13 Kasım sabahı İstanbul'luları yataklarından fırlatan top sesleriyle Boğaz'a girdi. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla süslü 61 geminin topları, namlularını Dolmabahçe Sarayı'na çevirmişlerdi.

İşgal donanmasının resimleri ertesi gün yayınlanan Yeni Gün gazetesinin 1. sayfasını süslüyordu. Bu haberin hemen altında ise bir başka fotoğrafla, İstanbul'a gelen

bir başka konuktan söz ediliyordu.

Adeta tarihi bir tesadüfle, işgalcilerle, onlara karşı savaş bayrağını açacak adam, aynı gün İstanbul'a ayak basmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa, cihan savaşındaki son görev yeri olan Adana'daki Yıldırım Orduları Komutanlığından dönüyordu.

Önleyebilmek için uğruna nice kanlar döktükleri korkunç manzara işte karşısındaydı. O manzarayı daha sonra şöyle anlatacaktı:

Mustafa Kemal Paşa

> *"İstanbul sokakları düşman askerleriyle dolu... Boğaziçi, toplarını sağa sola çeviren düşman zırhlıları ile örtülü... Denizin mavi suları görünmüyor adeta... İstanbullular ancak ekmek ve yiyecek almak için evlerinden çıkıyorlar. Yolda hakarete uğramamak için ezilip büzülerek yürüyorlar. Koskoca İstanbul yüzbinlerce insanı ile sesi kısılmış bir halde..."*

Mustafa Kemal köhne bir askeri motor ile düşman donanmasının arasından süzülerek karşıya geçerken, bir yandan da bu hazin manzarayı seyrediyordu. Bir ara dalgınlığından sıyrıldı ve yanındaki Cevat Abbas'a dönerek "Bir gün geldikleri gibi giderler" diye fısıldadı.

KASIM 1918
1. CUMHURİYET KURULUYOR

1918 Kasım'ında, Mondros Mütarekesi imzalandıktan hemen birkaç gün sonra Anadolu'da ulusal direniş hareketi başladı.

Mütakere koşulları gereği, çok kısa bir süre içinde yabancı işgaline uğrayacak kentlerde, ahali bir yandan silaha sarılırken bir yandan da yerel hükümetler kuruyordu.

İstanbul'dan umut kesimiş, adeta ulusal bir refleksle bir anda ülkenin değişik köşelerinde, birbirinden habersiz kongreler toplanmaya başlamıştı.

Bunlardan ilki Mondros'tan tam 5 gün sonra Kars'ta toplandı.

Osmanlı ordusunun bölgeyi boşaltacağı ve Kars'ın İngilizlerce Ermenilere teslim edileceği haberi üzerine bölgenin askeri ve sivil önderleri hızla bir Kongre topladılar.

Bir taş binada yapılan ilk toplantıya Kars çevresindeki sancak ve kazaların temsilcileri de katıldı. Bu Kongre, acilen bir geçici hükümet kurdu. "Güneybatı Kafkasya Geçici Ulusal Hükümeti" adını taşıyan bu hükümet, yönetimi Osmanlı Hükümeti'nden resmen devraldı.

Hükümet Başkanlığı'na da Cihangiroğlu İbrahim Bey getirildi.

Kars Hükümeti ilk önce 8 bin kişilik bir askeri kuvvet oluşturmaya ve Osmanlı'dan kalan silah ve cephanenin halka dağıtılmasına karar verdi. Sınırlarını çizdi, bayrağını astı ve anayasasını ilan etti. Hedef; anavatanı kurtar-

maktı...

Bu, Anadolu toprakları üzerinde kurulmuş ilk Meclis Hükümeti, bir başka deyişle, 1. Cumhuriyet'ti...

Kars örneğini, hemen Ardahan, İzmir ve Balıkesir kongreleri izledi.

Demokratik direniş bir anda yayılıvermiş ve yerel kongre iktidarları egemenliklerini ilan etmeye başlamışlardı.

5 yıl sonra doğacak yeni bir devletin ilk tohumları böylece daha 1918 sonunda Anadolu'da ekiliyor, iktidarın güç merkezi İstanbul'dan Anadolu'ya kayıyordu...

KASIM 1918
İSTANBUL ÇARE ARIYOR

Kasım 1918'de Anadolu isyan bayrağını açtığında İstanbul hâlâ siyasi çözüm arayışındaydı.

Mustafa Kemal, İstanbul'a geldiği hafta hızla kolları sıvamış ve önce Sadrazamlıktan istifa eden Ahmet İzzet Paşa ile sonra da Padişah Vahdettin'le görüşmüştü. İzzet Paşa başkanlığında, kendisi ve yakın arkadaşlarından kurulacak bir Hükümetin, durumu kontrol altına alabileceğini düşünüyordu.

Saray'ı, Hükümet'i ve Meclis'i harekete geçirebilirse olumlu bir sonuç alabileceği inancındaydı.

Bu siyasi çabaların yanında bir yandan da eski dostu Fethi Bey'le birlikte "Minber" adlı bir gazete çıkararak görüşlerini yaymaya çalışıyordu. İstanbul'a geldikten 4 gün sonra Minber'de bir demeci yayınlandı:

"Asker olmama rağmen silah kuvvetinden çok siyasetin kuvvetine güvenirim" diyordu.

Saray'dan hâlâ umudunu kesmemişti.

Aslında Saray'dan da O'na dönük olumlu sinyaller geliyordu. Vahdettin o günlerde İstanbul Muhafızı Fevzi Paşa'dan, vatanı kurtarabilecek, yetenekli komutanların bir listesini istemiş ve gelen listede ilk sırada Mustafa Kemal Paşa'nın adının yazılı olduğunu görmüştü.

Hatta söylentilere bakılırsa bir ara Kemal Paşa'nın Vahdettin'in küçük kızı Sabiha Sultan'a evlenmesi bile söz konusu olmuştu.

Ancak bu olumlu sinyallere rağmen Saray'ı etkilemek mümkün olmuyordu.

Padişah Vahdettin bütün umudunu İngilizlere bağlamıştı. Aralık ayında, İngilizlerin baskısına daha fazla dayanamayarak Meclis'i kapattı. Artık, ferman da, mühür de başkalarının elindeydi.

Hükümet'e gelince...

Mustafa Kemal'in tüm çabalarına rağmen Sadarete İzzet Paşa getirilememiş, Tevfik Paşa'nın kurduğu hükümet de işgalcilerin isteklerine boyun eğmekten başka bir şey yapamamıştı. Mart ayında Hükümeti Damat Ferit devralacak ve O da tek çareyi işgalcilerle dostlukta görecekti

Meclis, Saray ve Hükümet'ten umut kesilmişti.

Elde tek güç olarak Minber gazetesi kalmıştı ama İngilizler basına da sansür koyunca o yol da tıkandı. Gazeteler sansürlenen sütunları boş bırakarak yayınlanıyor, tepkilerini böyle gösteriyorlardı.

İstanbul'da meşru mücadele için hiçbir yol kalmamıştı.

Mustafa Kemal ve arkadaşları için denenmedik tek bir yöntem kalıyordu:

İhtilal...

Mustafa Kemal Paşa

> *"Bir gün Fethi Bey, ben, İsmet Bey ve İsmail Canbolat Bey, bir hayli tartıştıktan sonra ihtilalci bir komite kurmaya karar verdik. Ve ihtilalci önlemler düşünmeye başladık. Padişah'ı değiştirmek, Kabineyi düşürmek, yeni bir kabine kurarak daha inatçı hareketlere başvurmak gibi..."*

Adeta içlerindeki İttihatçı ruh canlanmıştı.

Bir ara Sadrazam'ın kaçırılması bile düşünüldü. Ancak hepsi İngilizlerin yakın takibi altındaydılar. İstanbul'da yaman bir İttihatçı avı sürüyordu. Nihayet Mart ayında Fethi Bey ve İsmail Canbolat tutuklandılar.

Şimdi Mustafa Kemal ve İsmet Bey, başbaşa kalmış-

lardı.

Çevrelerindeki çember gitgide daralıyordu.

İşte o aşamada Mustafa Kemal, bir süredir kafasında bir sır gibi sakladığı planı en yakın arkadaşına açmaya karar verdi.

Şişli'deki evde yalnız kaldıkları bir gün İsmet Bey'den masanın üzerine bir Türkiye haritası açmasını istedi. Topçu İsmet, eski bir alışkanlıkla hemen cebinde taşıdığı pergele elini attı. Mustafa Kemal gülümsedi, "Daha pergellik iş yok" dedi, "hele biraz pergelsiz görüşelim"...

"Pergellik işler", yani topçu atışları, çok değil bir yıl içinde başlayacaktı...

Mustafa Kemal Paşa

"İsmet 'Ne yapacaksın' diye sordu.

'Sence' dedim, 'hiçbir sıfat ve yetkim olmadan Anadolu'ya geçmek ve orada ulusu uyandıracak kurtuluş çareleri aramak için en elverişli bölge ve beni, o bölgeye götürecek en kolay yol hangisi olabilir?

Yüzüme baktı. Neşeyle güldü:

'Karar verdin mi?' dedi.

'Şimdilik bundan sözetmeyelim' dedim, 'memleketi, milleti, orduyu anlayıp bilen, durumu yakından gören, tehlikeden korkmayan bir arkadaş olarak soruma karşılık ver'.

İsmet Bey, masanın kenarındaki sandalyeye ilişti ve derin derin düşünmeye baladı. O sırada ben salonda dolaşıyordum. Birdenbire ayağa fırladı, gülerek;

'Yollar çok... bölgeler çok...' dedi..."

Mustafa Kemal, tam 6 ay, İstanbul'da hiç tanımadığı politika kulvarlarında boşa vakit kaybetmişti. Ne işgalcilere teslim olmuş Padişah'tan umut vardı, ne yabancı hayranı Sadrazam'dan, ne kapısına kilit vurulmuş Mec-

lis'ten, ne de sansürlenmiş basından...

Şimdi umut, o haritada görünen yollara düşmekte ve bildiği, tanıdığı cephelere... Anadolu'ya çıkmaktaydı.

Ali Fuat Paşa, Kazım Paşa gibi dostları çoktan Anadolu'nun yolunu tutmuşlardı bile...

Şimdi sıra Mustafa Kemal'deydi.

Beklediği fırsat, hiç beklemediği bir anda, hiç beklemediği bir yerden geldi:

Vahdettin'in kabinesinden...

Mustafa Kemal Paşa

"Vahdettin kabinelerinde benim için iki zıt fikir vardı. Biri; beni yanlarına çekmeye çalışanlar; öteki, hiçbir yerde ve biçimde güvenmemek gerektiğini ileri sürenler... Aylar süren tartışmalardan sonra hangi fikir kazanmış bilir misiniz? 'Mustafa Kemal'e güvenilmez. Mustafa Kemal İstanbul'da belki birtakım olumsuz akıl çelmeler, hazırlıklar yapıyor. Bu adamı İstanbul'dan uzaklaştırmak gerekir. Mustafa Kemal'i Anadolu dağlarına atmalı ve orada çürütmeli.' Sonunda bu karar üstünde anlaşıyorlar. Yalnız akla uygun bir gerekçeye ihtiyaçları vardı. Bu gerekçe de işgal subaylarının hazırladığı bir dosyada bulundu."

Sözkonusu dosyada Samsun ve havalisinde Türklerin Rumlara saldırılarda bulundukları bildiriliyordu. Bu saldırılar önlenmezse bölgenin işgal edileceği söyleniyordu.

29 Nisan günü Harbiye Nazırı Ahmet Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i çağırıp bu dosyayı verdi. "Derhal bölgeye gidip, konuyu araştırmanızı istiyoruz" dedi.

Bu, tam da Mustafa Kemal'in aradığı fırsattı.

İşte Anadolu'ya bir kapı aralanıyordu. Hem de resmi görevle ve ünvanla geçebileceği bir kapı!...

Gitmek için iki koşul öne sürdü:

Anadolu'daki bütün ordu kuvvetlerinin kumandanı

olacak ve bütün illerin valilerine emir verebilecekti.

Harbiye Nezareti bu yetkileri de içeren bir emir hazırladı ve mühürletti.

Görevinin resmi adı; Ordu müfettişliğiydi.

Mustafa Kemal, sevinç içindeydi.

Mustafa Kemal Paşa

> *"Talih bana öyle elverişli koşullar hazırlamıştı ki, kendimi onların kucağında bulduğum zaman, ne kadar bahtiyarlık duydum, anlatamam. Nezaretten çıkarken, heyecanımdan dudaklarımı ısırdığımı hatırlıyorum. Kafes açılmış, önümde geniş bir alem... Kanatlarını çırparak uçmaya hazırlanan bir kuş gibiydim".*

1919 Mayısına girilirken artık Türkiye de yeni bir döneme giriyordu.

Ülkenin kaderini değiştirecek yolculuk başlamak üzereydi.

Anadolu'da çoktan fitili ateşlenmiş olan ulusal direniş hareketi, liderine kavuşmak üzereydi.

15 MAYIS 1919
"PAŞA!... DEVLETİ KURTARABİLİRSİN..."

15 Mayıs Perşembe günü Türk Kurtuluş Hareketinin tarihinde bir dönüm noktası oldu.

O sabah, 12 bin kişilik bir Yunan kuvveti İzmir'i işgal etmeye başladı.

İzmir'in Türk ahalisi işgali sessizce izlerken, Rumlar kentte bir şenlik havası estiriyorlardı.

İşte milli mücadelenin ilk kurşunu o gün, orada atıldı.

Hukuk-u Beşer gazetesinin 30 yaşındaki başyazarı Hasan Tahsin, Kordon'da işgali görünce dayanamayıp, öne atıldı ve silahını ateşleyip Yunan işgal birliğinin sancaktarını yere serdi. Az sonra da işgal askerlerinin süngü darbeleriyle can verdi.

Ama kıvılcım ateşlenmişti bir kere...

Haber İstanbul'a ulaştığında Bab-ı Ali'ye yıldırım düşmüş gibi oldu. Damat Ferit Paşa kabinesi istifa ederken, Darülfünun öğrencileri dersleri boykot edip, protesto mitinglerine başladılar. Halide Edip Hanım, Taksim'de isyanını haykırıyor, sansüre rağmen gazeteler ateş püskürüyor, Hadisat Gazetesi, "Bari bırakın, gözyaşlarımız aksın" manşetiyle çıkıyordu.

Anadolu'dan yayılan isyanın sesi işte nihayet İstanbul'da yankılanmış ve karanlık yırtılmıştı.

Artık bundan sonra sadece silahlar konuşacaktı.

15 Mayıs 1919 günü İstanbul için için kaynarken Padişah Vahdettin Saray'da önemli bir konuk ağırlamaya

hazırlanıyordu. O gün, Samsun yolculuğuna başlayacak olan Mustafa Kemal Paşa, Padişah'a bir veda ziyareti yapacaktı. Görüşmeye tanık olanların aktardıklarına bakılırsa Kemal Paşa görüşmeye girerken son derece heyecanlıydı. Bu tarihi görüşme Saray'ın Küçük Mabeyn dairesinin giriş katındaki Mavi Oda'da yapıldı. Odanın bir köşesinde büyükçe bir masa yer alıyordu. Masanın üzerine de bir kitap konmuştu. Padişah Vahdettin ve Mustafa Kemal Paşa, masanın yanıbaşında neredeyse dizdize denecek kadar yakın oturdular. Oturdukları yerden baktıklarında karşıdaki pencereden Boğaz açıklarında demirlemiş olan düşman donanması açıkça görülüyordu. Mustafa Kemal Paşa ile Padişah Vahdettin'in son görüşmeleri işte bu dekor içinde yapıldı.

Mustafa Kemal, bu görüşmeyi, yıllar sonra bir yabancı büyükelçiye bir kroki çizerek anlatacaktı. Odayı, masayı ve kitabı çizdikten sonra kendi oturduğu yeri de işaretlemiş ve Sultan'ın oturduğu yeri "S" harfi ile göstermişti.

Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığına göre bu görüşmede Sultan elini masanın üzerindeki kitaba basarak "Paşa... Paşa" demişti, "Şimdiye dek devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba, yani tarihe geçmiştir. Ama asıl şimdi yapacağın hizmet, daha önemli olabilir. Paşa... Paşa... devleti kurtarabilirsin".

Mustafa Kemal Paşa

> *"Bu son sözlerden hayrete düştüm. Acaba Vahdettin benimle samimi mi konuşuyor? O Vahdettin ki yabancı hükümetlerin yüzüncü derece aletleri ile temas arayarak devletini ve saltanatını kurtarmaya çalışıyordu. Bütün yaptıklarından pişman mı olmuştu? Aldatıldığını mı anlamıştı? Fakat böyle bir tahminle başka konulara girişmeyi tehlikeli saydım, kendisine basit cevaplar verdim: 'Hakkımdaki teveccüh ve itimada teşekkür ederim.*

Elimden gelen hizmette kusur etmeyeceğime emniyet buyurunuz' dedim".

Mustafa Kemal, sonunda, Padişah'ın asıl beklediği hizmetin, sorun çıkarmadan işgalcilerin isteklerini yerine getirmek olduğuna hükmetti.

Görüşme biterken Padişah, Mustafa Kemal Paşa'yı "Muvaffak ol" diyerek uğurladı, bir de altın saat hediye etti.

Bu, Paşa ile Padişah'ın son görüşmeleri oldu. Bir süre sonra iki ayrı yöne giden iki ayrı gemi, onları iki ayrı istikbale doğru sürükleyecek; biri Samsun'dan yeni bir ülkenin liderliğine doğru yol alırken, diğeri birkaç yıl sonra bir başka gemiyle sürgünün yolunu tutacaktı.

16 MAYIS 1919
VE YOLCULUK...

Mustafa Kemal, İstanbul'daki son gecesini Şişli'deki evinde, annesi ve kızkardeşiyle birlikte geçirdi.

Yıllar önce Selanik'te yaptıkları gibi bir kez daha birarada yer sofrasında bağdaş kurup, yemek yediler.

Artık herşey hazırdı.

Kendisiyle Samsun'a gelecek 18 silah arkadaşıyla rıhtımda buluşacaklardı.

Geriye bir tek iş kalmıştı: Kendilerini Samsun'a taşıyacak geminin kaptanıyla görüşmek...

Kaptanın adı; İsmail Hakkı Bey'di...

Geminin adı ise; Bandırma...

47 metre boyundaki Bandırma Vapuru 40 yaşında ve bir kez batıp, yeniden yüzdürülmüş yaşlı bir gemiydi. Bir süredir, Marmara kıyılarında yük ve yolcu gemisi olarak kullanılıyordu.

Şimdi acaba Karadeniz'in hırçın dalgalarıyla başedebilecek miydi?

İstanbul'daki son gecesinde Mustafa Kemal Paşa geceyarısı Bandırma'nın kaptanı İsmail Hakkı Bey'le görüştü. Mümkün olduğunca karaya yakın seyretme konusunda anlaştılar.

Son sabahın ilk saatlerinde "herşey hazır" görünürken, Rauf Bey, hiç beklenmedik bir haberle geldi. Aldığı habere göre İngilizler ya geminin hareketini önleyecekler ya da Karadeniz'de torpilleyeceklerdi...

"Gelen bu haberle yıldırımla vurulmuşa döndüm. Bir an, yalnız kaldım ve düşündüm: Bu dakika düşmanların elindeydim. Bana her istediklerini yapamazlar mıydı? Beynimde bir şimşek çaktı: Tutabilirler, sürebilirler, ama öldürmek... Bunun için beni Karadeniz'in coşkun dalgaları arasında yakalamaları gerekirdi. Ancak benim için artık yakalanmak, hapsedilmek, sürülmek, düşündüklerimi yapmaktan alıkonmak, hepsi ölümle eşitti. Hemen karar verdim ve otomobile atlayıp, Galata rıhtımına geldim".

Bandırma, açıkta demirlemişti.

Derhal sandallara binip vapura ulaştılar. Mustafa Kemal telaşla kaptana "Hemen, bütün süratinle denize açıl!" emrini verdi.

Bandırma, Kızkulesi civarına vardığında İngilizlerce durduruldu. Nefeslerini tutup beklemeye koyuldular. Gemiye binen birkaç yabancı subay, uzun süren bir yoklama yaptılar. Sonunda anlaşıldı ki heyet, İngilizlerin de bilgisi dahilinde resmi bir görevle Karadeniz'e açılıyordu.

Ve Bandırma salıverildi.

Mustafa Kemal, geminin güvertesinde son bir kez işgal İstanbul'una baktı ve kendi ifadesiyle "halkın çaresizliğine ağlamaktan" kendini alamadı.

Bandırma, Boğaz'ı aşıp, Karadeniz'e açıldığında İstanbul artık, yalnız coğrafi olarak değil, siyasi olarak da çok gerilerde kalıyordu.

Mustafa Kemal, yeniden İstanbul'a döndüğünde artık hiç o kadar yalnız ve umutsuz olmayacaktı...

SONRA NELER OLDU?

• Ordu Müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilen Mustafa Kemal Paşa, halkı örgütlemeye girişince İngilizlerin tepkisini çekti ve 7 Temmuz gecesi Padişah Vahdettin tarafından görevinden azledildi. Aynı gün, askerlikten istifa etti ve sivil giysilerini giyerek, Anadolu'daki direniş hareketinin başına geçti. Bir süre sonra İstanbul hükümeti tarafından "asi" sayılarak, idama mahkûm edildi.

Ama artık çok geçti... Ulusal mücadele çığ gibi büyümüştü bile...

• Sultan Vahdettin, idamını istediği Kuvayı Milliyecilerce "vatan haini" ilan edildi. Milli mücadele başarıya ulaşınca 1922 Kasım'ında İngilizlerin sağladığı bir gemiyle Malta'ya kaçtı. Yanına pek az bir para almıştı. 1926 yılında San Remo'da yoksulluk içinde öldü.

• Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını Samsun'a taşıyan Bandırma vapuru, bir süre Seyr-i Sefain hizmetinde çalıştıktan sonra 1925'te hurda olarak parçalandı. Adı, anısına saygı olarak ertesi yıl alınan bir İngiliz gemisine verildi.

Sonraları kimileri Bandırma'nın, tecrübesiz bir kaptanın komutasındaki pusulasız ve harap bir taka olduğunu anlattılar; kimileri ise sonradan Bandırma adı verilen gemiyi, asıl Bandırma olarak göstermeye kalkıştılar.

Ne ilki, ne ikincisi doğruydu.

Bandırma, o üç günlük yolculukla tarihe maloldu...

1. BÖLÜM
"Fikriye"

"Fikriye" ile ilk olarak yazar Şemsi Belli'nin "Atatürk'ün Aşk Hayatı" adlı kitabında tanışmıştım.

Belgesel yapma fikri doğunca da Şemsi Belli'nin belgelerinden ve danışmanlığından yararlandık.

Yararlandığımız diğer kaynaklar ise şunlardı:

- Adıvar, Halide Edip, "Türk'ün Ateşle İmtihanı", Çan Yayını, İstanbul, 1962.
- Amstrong, H.C., "Grey Wolf: Mustafa Kemal", Arthur Baker Ltd., London, 1932.
- Araz, Nezihe; "Mustafa Kemal'le 1000 Gün", Apa Ofset, 1993.
- Belli, Şemsi; "Atatürk'ün Aşk Hayatı", İnceleme Y., İstanbul, 1988.
- Bozdağ, İsmet; "Gazi ile Latife", Emre Yayınları, İstanbul, 1991.
- Deliorman, Altan; "Atatürk'ün Hayatındaki Kadınlar", İstanbul, 1961.
- Kılıç, Ali, "Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor", İstanbul, 1955.
- Lord Kinross; "Atatürk", Altın Kitaplar, İstanbul, 1988.

Yazı Dizisi:

- Ömer Sami Coşar; "Atatürk İçin Ölen Kadın", Cumhuriyet Gazetesi, Kasım 1968.

2. BÖLÜM
"Kurban"

"Kurban"da Fethi Okyar'ın öyküsü büyük oranda Fethi Bey'in tarihçi Cemal Kutay'a anlattığı anılarından derlendi. Kutay'ın "3 Devirde Bir Adam" adlı kitabında topladığı bu anılar, Fethi Okyar'ın kızı Nermin Hanım ve oğlu Osman Bey ile yaptığımız söyleşilerle desteklendi.

Menemen faslında ise olayın 4 görgü tanığının ifadelerine başvurduk. Tanıklara ulaşmamızda yardımlarını esirgemeyen Menemen Çağrı Radyo Televizyon'dan Teoman, Ünal ve Adem Tanrıverdi kardeşlere teşekkürü bir borç biliyorum. Menemen katliamını Hükümet'e ilk duyuran Posta Müdürü Hüseyin Sabri Efendi'nin kızı Sebahat Erkal'a da tam zamanında bize ulaşıp, çocukluğundan beri sakladığı hatıralarını aktardığı için minnet borçluyum.

Kaynaklara gelince...

- Ağaoğlu, Ahmet; "Serbest Fırka Hatıraları", Nebioğlu Y., İstanbul, 1949.
- Aydemir, Şevket Süreyya; "Tek Adam" (3. Cilt), Remzi Y., İstanbu, 1981.
- Aydemir, Şevket Süreyya; "İkinci Adam" (1. Cilt), Remzi Y., İstanbul, 1981.
- Çetinkaya, Hikmet; "Kubilay Olayı ve Tarikat Kampları", Boyut Y., İstanbul, 1986.
- Demir, Kan; "Şehit Kubilay", Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1931.
- İnönü, İsmet; "Hatıralar", Bilgi Y., Ankara, 1992.
- Mısıroğlu, Kadir; "Kurtuluş Savaşı'nda Sarıklı Mücahidler", Sebil Y., İstanbul, 1990.
- Okyar, Ali Fethi; "Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi?", İstanbul, 1987.
- Soyak, Hasan Rıza, "Atatürk'ten Hatıralar", Yapı Kredi Bankası Y., Ankara, 1974.
- Topuz Hıfzı, Hüsamettin Ünal, "Cumhuriyetin 5 Dönemeci", Sergi Y., İzmir, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer; "Türkiye'de Siyasal Partiler",

Hürriyet Vakfı Y., İstanbul, 1986.
• Tunçay, Mete; "TC'ndeki Tek Parti Yönetiminin Kurulması", Cem Y., İstanbul, 1992.
• Us, Asım; "Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım", Vakit Y., İstanbul, 1964.
• Yetkin, Çetin, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı", Karacan Y., İstanbul, 1982.

3. BÖLÜM
"Kızıl Tepeli Kalpak"

"Kızıl Tepeli Kalpak" konusunda başucu kitabımızın Rasih Nuri İleri'nin "Atatürk ve Komünizm"i olduğunu özellikle belirtmeliyim. Sayın Doç. Dr. Mete Tunçay da birikimiyle katkı sağladı.

Diğer kaynaklara gelince:

• Adıvar, Halide Edip; "Türk'ün Ateşle İmtihanı", Çan Yayını, İstanbul, 1962.
• Ali Kılıç; "Hatıralarım", İstanbul, 1955.
• Aralov, S.İ.; "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları", Birey Toplum Y., Ankara, 1985.
• Arıkoğlu, Zamir Damar, "Hatıralarım", İstanbul, 1961.
• Atatürk, M. Kemal; "Söylev", (Baki Kurtuluş'un derlemesiyle), Kurtuluş Yayınları, Ankara, 1993.
• Aydemir, Şevket Süreyya; "Suyu Arayan Adam", Remzi Y., İstanbul, 1993.
• Birinci Doğu Halkları Kurultayı, "Batu 1920", Koral Y., İstanbul, 1975.
• Bozdağ, İsmet; "Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü", Emre Y., İstanbul, 1992.
• Cebesoy, Ali Fuat, "Milli Mücadele Hatıraları", Vatan Y., İstanbul, 1953.
• İleri, Rasih Nuri, "Atatürk ve Komünizm", Sarmal Y., Aralık, 1994.
• Kadri, Hüseyin Kazım, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hatıralarım", İletişim Y., İstanbul 1991.

• Karabekir, Kazım; "İstiklal Harbimiz" (2 cilt), Emre Y., İstanbul, 1993.
• Kocabaşoğlu, Uygur, Metin Berge; "Bolşevik İhtilali ve Osmanlılar", Kebikeç Y., Ankara, 1994.
• Komintern Belgelerinde Türkiye, "Kurtuluş Savaş ve Lozan", Kaynak Y., İstanbul, 1993.
• Kut, Halil, "İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete: Bitmeyen Savaş", 7 Gün Y., İstanbul, 1972.
• Müderrisoğlu, Alptekin; "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", Kartaş Y., İstanbul, 1988.
• Mütercimler, Erol; "Kurtuluş Savaşına Denizden Gelen Destek", Yaprak Y., İstanbul, 1992.
• Selek, Sabahattin; "Anadolu İhtilali", Doyuran Y., İstanbul, 1981.
• Sezgin, Ömür; "Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu", Birey ve Toplum Y., Ankara, 1984.
• TBMM Gizli Celse Zabıtları.
• Tevetoğlu Fethi, "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler", Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967.
• Tunçay, Mete; "Türkiye'de Sol Akımlar", Bilgi Y., Ankara, 1978.

4. BÖLÜM
"Gelibolu'nun İki Yakası"

Kaynakça:

• Akşit, İlhan-Hayati Tezel, "Mustafa Kemal ve Çanakkale 1915", Ziraat Bankası Y., Ankara, 1982.
• Besbelli Saim (Deniz Alb.); "Çanakkale'de Türk Bahriyesi", Deniz Basımevi, Ankara, 1959.
• Borak, Sadi; "Atatürk'ün Özel Mektupları", Varlık Y., İstanbul, 1970.
• Cassar, George H.; "Çanakkale ve Fransızlar", Milliyet Y., İstanbul, 1994.
• Çalışlar, İzzettin; "Atatürk'le 2,5 Yıl: Orgeneral Çalışlar'ın Anıları", Yapı Kredi Y., İstanbul, 1993.

• Çöl, Emin; "Çanakkale-Sina Savaşları", Güryılmaz Matbaası, Ankara, 1977.
• Demirel, Kemal, "Anafartalar'ın 5 Günü", Tekin Y., İstanbul, 1989.
• Hamilton, Ian, "Gelibolu Günlüğü", Hürriyet Y., İstanbul, 1972.
• Karatay, Baha Vefa, "Mehmetçik ve Anzaklar", Türkiye İş Bankası Y., Ankara, 1987.
• Kemal, Mustafa; "Arıburnu Muharebeleri Raporu", Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1986.
• Moorehead, Alan, "Çanakkale Geçilmez" (Gallipoli), Milliyet Y., İstanbul, 1972.
• Önder, Cahit; "Yaşayan Çanakkaleli Muharipler", Çanakkale Seramik Y., 1981.
• Rhodes, Robert; "Gelibolu Harekatı", Belge Y., İstanbul, 1965.
• Ruşen Eşref Günaydın; "M. Kemal ile Mülakat", Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981.
• Steel, Nigel; "The Battlefields of Gallipoli", Leo Cooper, London, 1990.
• Walder, David, "Çanakkale Olayı", Milliyet Y. İstanbul, 1970.

5. BÖLÜM
"Sine-i Millet"

23 Nisan 1995'te TBMM'nin açılışının 75. yılına armağan olarak hazırladığımız "Sine-i Millet" belgeselinde başucu kitabımız, bu konuda en kapsamlı çalışmalardan biri sayılan Ahmet Demirel'in "1. Meclis'te Muhalefet" adlı kitabı oldu. Ahmet Demirel de belgeselin başından sonuna görüş ve önerileriyle desteğini esirgemedi.

O'nunla birlikte Yücel Demirel de gerek metin yazımında, gerekse çekimler süresince, tarihi bir hata yapılmaması için kılı kırk yararak, büyük katkı sağladı.

Bu bölümde yararlandığımız diğer kaynaklar ise şun-

lar oldu:

- Araz, Nezihe; "Mustafa Kemal'in Ankarası", Apa Y., Ankara, 1994.
- Arıkoğlu, Damar, "Hatıralarım", Tan Matbaası, İstanbul, 1961.
- Atay, Falih Rıfkı, "Çankaya", Kral Matbaası, İstanbul, 1994.
- Aydemir, Şevket Süreyya, "Tek Adam" (2. Cilt), Remzi Y., İstanbul, 1981.
- Cebesoy, Ali Fuat, "Siyasi Hatıralar", İstanbul, 1957.
- Demirel, Ahmet, "1. Meclis'te Muhalefet", İletişim Y., İstanbul, 1994.
- Dursunoğlu, Cevat, "Milli Mücadelede Erzurum", Ankara, 1946.
- Güneş, İhsan; "Birinci Türkiye Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)", Anadolu Üniversitesi Y., Eskişehir, 1985.
- "Hüseyin Avni Ulaş", Milliyetçiler Derneği Y., Biyografiler: 3, İstanbul, 1958.
- İnönü, İsmet, "Hatıralar", Bilgi Y., (2 Cilt), Ankara, 1992.
- İz, Mahir; "Yılların İzi", İrfan Y., İstanbul, 1975.
- Kandemir, Feridun; "Rauf Orbay", Yakın Tarihimiz Y., İstanbul, 1965.
- Mısıroğlu, Kadir; "Ali Şükrü Bey", Sebil Y., İstanbul, 1978.
- Nur, Rıza; "Topal Osman Olayı", İşaret Y., İstanbul, 1993.
- Orbay, Rauf; "Cehennem Değirmeni", Emre Y., (2. Cilt), İstanbul, 1993.
- Özalp, Kazım; "Milli Mücadele (1919-1922)", Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1988.
- Şener, Cemal; "Topal Osman Olayı", Ant Y., İstanbul, 1994.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, Türkiye İş Bankası Y., Ankara, 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi.

• Tunaya, Tarık Zafer, "Türkiye'de Siyasal Partiler", Hürriyet Vakfı Y., İstanbul, 1986.
• Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "İlk Meclis", Çağdaş Y., İstanbul, 1990.
• Yüksel, Murat; "Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa", Yunus Dergisi Y., Trabzon, 1993.
• Zürcher, Erik Jan; "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası", Bağlam Y., İstanbul, 1992.

6. BÖLÜM
"Seyir Defteri-1919"

Kaynakça:

• Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası, TBMM, Ankara, 1993.
• Atay, Falih Rıfkı-Mahmut Soydan; "Atatürk'ün Anıları (1917-1919)", Bilgi Y., Ankara, 1982.
• Aydemir, Şevket Süreyya; "Tek Adam", Remzi Y., İstanbul, 1981.
• Banoğlu, Niyazi Ahmet; "Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı", Büyük İstanbul Derneği Y., İstanbul, 1973.
• Çetiner, Yılmaz; "Son Padişah Vahdettin", Milliyet Y., İstanbul, 1993.
• Dilipak, Abdurrahman; "Cumhuriyete Giden Yol", Beyan Y. , İstanbul, 1991.
• İnan, Afet, "Karsbad Hatıraları", Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1993.
• Karabekir, Kazım, "İstiklal Harbimiz", Emre Y., İstanbul.
• Kocatürk, Utkan, "Kaynakçalı Atatürk Günlüğü", Türkiye İş Bankası Y., Ankara, 1988.
• Kutay, Cemal; "Sohbetler", Son Telgraf Matbaası, İstanbul, 1968.
• Mısıroğlu, Kadir, "Osmanoğulları'nın Dramı", Sebil Y., İstanbul, 1992.

• Önder, Mehmet; "Atatürk'ün Almanya ve Avusturya Gezileri", Türkiye İş Bankası Y., Ankara, 1993.
• Sarı, Ergün; "Atatürk'le Konuşmalar", Der Y., İstanbul, 1981.
• Sarıhan, Zeki; "Kurtuluş Savaşı Günlüğü", Türk Tarih Kurumu Y., Ankara, 1993.
• Tanör, Bülent; "Türkiye'de Yerel Kongreler", Afa Y., İstanbul, 1992.

Televizyonda yayınlanan bölümleriyle Türk yakın tarihini yeniden tartışmaya açan "Gölgedekiler", şimdi kitap olarak sizlere ulaşıyor. Atatürk için ölüme giden "Fikriye," Serbest Fırka ve Menemen olayı, Atatürk'ün kurduğu Komünist Partisi, Çanakkale savaşının öteki yüzü, İlk Meclis'teki muhalefet ve 19 Mayıs'ın gerçek öyküsü...
"Sarı Zeybek"le, Atatürk'ün son dönemini öyküleyen Can Dündar, "Gölgedekiler"de, Cumhuriyet tarihinin kuytu köşelerinden bazı olaylarla portreleri yıllar sonra yeniden gündeme getiriyor.

1994'te Nokta Dergisi, Çağdaş Gazeteciler Derneği ve Radyo Televizyon Muhabirleri Derneği'nin "En İyi Program" ödüllerini alan "Gölgedekiler", size tarihi sevdirmeyi vaadediyor.

"O müthiş belgesellerden biri daha... Kızıl Tepeli Kalpak gayet titiz bir çalışmayla Mustafa Kemal'in kendi adamlarına kurdurduğu 'sahte' Komünist partisini anlatıyor."
Ahmet Altan / *Milliyet*

"Unuttukları şey şudur: 1920'lerde bu topraklarda bir holdingin değil, bir devletin kurulması savaşı veriliyordu."
Çelik Gülersoy / *Cumhuriyet*

"Mustafa Kemal Çanakkale'de tarihin kaderini değiştirmiştir. Biz de bunu böyle biliyorduk. Can Dündar da böyle anlatıyordu. Demek 'Resmi Tarih' değilmiş..."
Hasan Pulur / *Milliyet*

"Gölgedekiler'in 1. Meclis'i anlatan bölümünü biraz endişe ve merakla bekledim. Boşuna endişe etmişim. Herşeyiyle çok iyiydi. Büyük beğeni ve keyifle izledim."
Toktamış Ateş / *Cumhuriyet*

ISBN 975-533-118-2
9 789755 331188